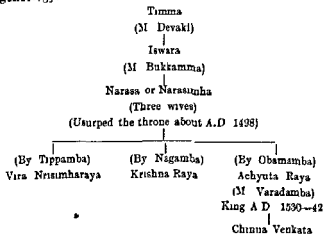

PREFACE

This is a rare historical Kavya not published hitherto. It consists of twelve cantos and is composed by the poet Sri Rajanatha, the son of Arunagirinatha, who lived in the 16th century. The work treats of the exploits of Achyuta Raya, one of the emperors of the "Never to be forgotten" empire of Vijayanagar. Achyuta Raya was the son of Narasimha and succeeded to the throne, his brother Krishna Raya, in the year 1529—30. More than one Epigraphical record contains the following geneology.

There was once a king named Timma among the Tuluva Dynasty of kings in Vijayanagar. His wife was

Devaki Their son was Iswara whose wife was Bukkanima They had two issues Narasimha and Timman The former became the Emperor and captured the fort of Manavadurga and on the Nizam of that place craving his pardon, he gave back the fort to the Nizam, and then subdued Seringapatam He then overcame the Maravas and took hold of Madura and vanquished Konetiraja Finally he made Vijayanagar his capital He had three queens each of whom gave birth to a son These three sons became kings one after another and the last was Achyuta Raya whose queen was Varadambal Achyuta Raya was crowned as king with his son Chinha Venkata as Yuvaraja After he ascended the throne the Prime Minister one day reported to him, that the Chola king had decamped from his kingdom and sought refuge of the king of Chera who had deprived the Pandyan king of his legitimate dominions The Emperor got enraged on hearing this and immediately ordered his forces On an auspicious day he started towards the South and reached Chandragiri Thence he went to Tirupati where he stayed for some time From there he went to Kalahasti and Vishnukanchi Tiruvannamalai was next reached and finally Srirangam Here he halted and sent his brother in law to punish the Chera king Accordingly his brother in law, the son of Salagaraja went through Madura to the shores of the Tambraparni From there he sent his commander in chief against the Chera king Meanwhile the King of Travancore who was

known by the title of "Tiruvadi, hearing of the expedition of the emperor of Vijayanagar, collected his forces and took his stand on the shores of the Tambraparni. A regular battle ensued between the two opposing forces with the result that the Vijayanagar army was victorious. Immediately, the Chera king handed over the Chola king to Prince Salagaraja and took refuge under him. Prince Salagaraja recognised the Chera king and gave back to the Pandyan Chief the dominions that were once his. Then desiring to worship God Anantapadmanabha on his return way, he reached the Malaya Mountain and the sea.

Such is the history narrated in the first six cantos. We have several accounts of the reign of Krishna Raya when the Empire of Vijayanagar was at its zenith but of Achyuta Raya the existing records are very few. Hence this Mahakavya is very valuable as a contribution to History. When the other six cantos also are published Professor M. Rangachariar M.A. has kindly undertaken to write a critical introduction to the whole work. Meanwhile we commend this Part to the critical study of all Sanskrit Scholars.

We take this opportunity to thank Pandit T. S. Kuppuswamy Sastriar who first suggested to us the publication of this work. In the preparation of this edition we had the help of six manuscripts, four from Tanjore, one from Adyar and another from the Government Oriental Manuscript Library. Being the first edition the commentator ex

perenced some difficulty in choosing the best readings from the different manuscripts and it is quite probable that with all his care some mistakes might still have crept in. These we hope to rectify in the second edition.

Srirangam

15th March 1907

J K Balasubrahmanyam

॥ श्रीः ॥

श्रीराजनाथकविविरचित

॥ अच्युतरायाभ्युदयम् ॥

प्रथमः सर्गः ।

नालीकाक्षमलीकाक्षं नागेशयमगेशयम् ।
विपुगवध्वज धाम पुगवध्वजमाश्रये ॥

श्रीनिवासमनुस्मृत्य श्रीवृष्णो नव्यमार्गण. ।
बालावबोधनकृते कुरते लघुपञ्चिकाम् ॥

नालीकेति । नालीके कमले इव अक्षिणी यस्य तत् तथोक्तम् ।
अलीकाक्षमिन च । अलीके ललाटे अक्षि यस्य तत् तादशम् । नागे
आदिशेषे शेते इति तत् तादशम् । अगेशयमिन च । अगे पर्वते शेते इति
तादशम् । वीना पक्षिणा पुगव श्रेष्ठ गहड स ध्वजे यस्य तत् तथोक्तम् ।
पुगवध्वजमिन्न च । पुगव पुमान् गौ वृषभ ध्वजे यस्य तत् तादशम् ।
धाम तेज विष्णु शिव चत्यर्थ । आश्रये भवे । विरोधाभासः ॥

अव्यादपूर्वो निधिरागमाना-

माद्यो वृषाद्रे पतिरच्युतेन्द्रम् ।

निरीक्षितु नि स्पृहकाङ्क्षित य

निरञ्जना एव जना क्षमन्ते ॥ १ ॥

अव्यादिति । अपूर्वं निध्यन्तरविलक्षण । आगमाना शास्त्राणा
वेदाना वा, धनागमनाना च । निधि शेषधि । आद्य सर्वजगतामादि
म । आद्य इति निधिविशेषण वा । वृषाद्रे पति वृषशैलेश्वर श्रीनिवास ।
अच्युतेन्द्र एतत्काव्यनायक अच्युतरायम् । अन्यात् रक्षतु । नि स्पृहै
अलिप्सुभि, वीतरागैश्च काङ्क्षित अभिलषितम् । य वृषाद्रेपतिनिधिम् ।
निरीक्षितु द्रष्टुम् । निरञ्जना निभ्यजनमितिप्रसिद्धाजनशून्या, विषयलेप
रहिताश्च । जना एव । क्षमन्ते शक्नुवन्ति । अन्ये निधय सस्पृहैरेव
काङ्क्षन्ते, दृश्यन्ते च साजनैरेवत्यतोऽस्य निधेर्विलक्षणत्वमिति भाव ॥
रूपक व्यतिरेकश्च ॥

धम्मिल्लशैवालधरा विराज-

दपाङ्गमीनाधरविद्रुमाप्ता ।

धन्या पितृच्छायतयाद्धिकन्या

तन्यादवन्यां श्रियमच्युतेन्दो ॥ २ ॥

धम्मिल्लेति । धम्मिल्ल चिकुर एव शैवाल शैबल तस्य धरा
धारयित्री । विराजन् शोभमान अपाङ्ग नेनान्त एव मीन यस्या सा
तादृशी । अवर ओष्ठ एव विद्रुम प्रवाल त आप्ता प्राप्ता । अत एव,
पितृच्छायतया पितु छायेव छाया यस्या तस्या भावेन पितृतुल्यतये
त्यर्थ । धन्या कृतार्पा, धनयती च । अधिकन्या लक्ष्मी । अवन्यां

भूमौ । अच्युतेन्दो अच्युतरायस्य, विष्णोश्च । त्रिय सपद, शोभा च ।
तन्यान् करोतु । पितृन्छाया कन्या भाग्यवतीति पर्युरंश्वर्यपोपिणी चेति
सामुद्रिका । रूपकं फाट्यलिङ्गं च ॥

सुवर्णरूपै शुभनायकाङ्कै-

रौज्ज्वल्यवद्भिर्ध्वनिमश्नुवानैः ।

परिष्कृतादिक्रितिपान्प्रबन्धैः

प्राचेतसादीन्प्रणुम कवीन्द्रान् ॥ ३ ॥

सुवर्णेति । सुवर्णरूपै शोभनवर्णात्मने, वनकर्मर्यश्च । शुभ
नायक नेता मध्यमणिश्च अङ्क चिह्नं येषां तै तथोक्तं । औज्ज्वल्यवद्भि
कान्त्यारयगुणविशिष्टै, प्रकाशमानैश्च । ध्वनिं ध्वन्याह्योत्तमकाव्यता
व्यङ्ग्यमर्यादां वा, शब्दं च । अश्नुवानै प्राप्ते । प्रबन्धै स्वस्वप्रबन्धैरेव
भूषणै । परिष्कृता अल्कृता आदिक्रितिपा रामाद्या नृपतय यैस्तान्
तादृशान् । प्राचेतसादीन् वाल्मीकिप्रमुखान् । कवीन्द्रान् कविधेयान् ।
प्रणुम स्तुम । णु स्तुतां अदादि । समासोक्ति ॥

कथं नु वण्यां भुवि कालिदास-

मयूरमङ्गादिमहाकवीन्द्रा ।

पुरातनीं पूरुपभूमिका य-

द्वेषेण धृत्वा विननर्त वाणी ॥ ४ ॥

कथमिति । कालिदासमयूरमङ्गादिमहाकवीन्द्रा । भुवि । कथं
केन प्रकारेण । वण्यां वणयितुं शक्या । वाणी सरस्वती । यद्वेषेण येषां
कालिदासादीनां रूपेण । पुरातनीं प्राचीना यशसा चिरात्स्थायिनी वा ।
पूरुपभूमिकां पुरुषवेषं पुस्वमित्यर्थं । धृत्वा । विननर्तं नृत्यति स्म ॥

अस्ति स्मरप्राभृतमक्षि शौरे
 रदक्षिण शेखरपुष्पमैशम् ।
 अपा निधेरद्भुतनाट्यविद्या
 गुरुञ्चकोरीकुलबन्धुरिन्दु ॥ ५ ॥

अस्तीति । स्मरस्य मन्मथस्य प्राभृत उपायनम् । शौरे विष्णा ।
 अदक्षिण अक्षि वाम चक्षु । एश शिवसबन्धि । शेखरपुष्प भवतस
 कुसुम शिवन शिरसि धार्यमाण इत्यर्थ । अपा निधे समुद्रस्य । अद्भु
 तकरी या नाट्यविद्या कल्लोलोलनमित्यथ तस्या गुह्य । चकोरीणा
 कुलस्य समूहस्य बन्धु चकोरीणा कुलबन्धुरिति वा । इन्दु चन्द्र ।
 अस्ति । रूपकम् ॥

प्रायेण य क्षोणिभृदुत्तमाङ्गे
 पादार्षण सत्पथसेवन च ।
 करोत्यरिश्रेणिकदर्थन च
 कुर्वन्तु सर्वे कुलजा गमेति ॥ ६ ॥

प्रायेणेति । य चन्द्र । सव । मम । कुलजा वशनाता । कुर्वन्तु
 मया म्रियमाण एवमपि आचरन्तु । इति मत्वेव । क्षोणिभृतां पर्वताना
 राज्ञा च उत्तमाङ्गे सिखरे शिरसि च । पादानां किरणाना पादयो
 चरणयोश्च अर्पण न्यासम् । सत्पथस्य आकाशस्य सन्मागस्य च सेवन
 आश्रयण च । अरिश्रेण्या चक्रवाकसमूहस्य शत्रुगणस्य च कदधन
 उपद्रव च । प्रायेण भूम्ना करोति । अरिशब्दस्य चक्रवाचितया चक्रपया
 याणा च चक्रवाकयोधत्वन प्रकृते चक्रवाकपरत्वम् । श्रेष्ठे उपदेशा च ॥

सरोजभद्रासनसौमनस्या-

त्सुधाप्रदानात्सुमनोजनानाम् ।

सदापि नाकाश्रयसौहृदाय

पुष्पाति चर्यां पुरुषप्रयीयाम् ॥ ७ ॥

सरोजेति । य । सरोजाना पद्माना भद्रस्य विकासरूपस्य महत्त्वस्य असने निरसने सौमनस्यात् प्रीत्या । पक्ष सरोजमेव भद्रासन मिहामन तत्र सौमनस्यात् प्रियत्वान् । सुमनोजनाना देवानाम् । सुधाप्रदानात् अमृतप्रदानात् । उभयत्र तुल्यम् । सदा सर्वदापि । नाकस्य आकाशस्य आश्रये आश्रयण सौहृदात् श्रहात् । पक्ष सदा सर्वदा । पिनाकस्य तदा व्यस्य शिवधनुष आश्रय सौहृदात् । पुरुषप्रयीया ब्रह्मविष्णुमरुतरूपमूर्ति त्रयसवाधनीम् । चर्यां क्रियाम् । पुष्पाति करोति । श्लेषनिदर्शने ॥

वियुक्तवगे विहितप्रताप

सयुक्तलोके सरसप्रभाव ।

उदञ्चितो राजपदानुमूल

यो मण्डल धारयतेऽनुरक्तम् ॥ ८ ॥

वियुक्तेति । य । वियुक्तवर्गे विरहिममूहे, पक्षे अयुक्तकारिणा शत्रूणां वा गण । विहित कृत प्रताप प्रकृष्ट ताप , कोशदण्डज तेजश्च येन रा तथोक्त । सयुक्तलोके परस्परसमिलितमिधुनपने, पक्षे युक्तकारिणि जने मित्रजने वा । सरस भारं प्रभाव महिमा, प्रकृष्टा भाव आशयश्च यस्य स तादृश । उदञ्चित उदयमापन्न , पूजितश्च सन् । राजपदस्य रञ्जयतीति व्युत्पत्त्या नृपतिवाचकस्य राज्ञेति शब्दस्य राज

स्थानस्य वा अनुकूल अनुगुण यथा तथा । रागेति पद चन्द्रनृपत्युभय
वाचम् । मण्डल स्वदिव्य, राग्र च । अनुरक्त रक्तवर्ण, अनुराग
विशिष्ट च । धारयत ' धारयते तु रक्तम्' इति पाठान्तरम् ॥

आशाभिपूर्तेरनुरूपमेव

वर्षन्प्रकर्षाद्वसुमण्डलानि ।

औदार्यभाजामवनीरुहाणा

व्यनक्ति य सोदरताविलासम् ॥ ९ ॥

आशेति । य । आशाना दिशा, मनोरथानां च अभिपूर्ते पूरणस्य ।
अनुरूप अनुगुणमेव । वसुमण्डलानि । करणसमूहान्, धनराशाश्च । प्रकर्षात्
आधिक्येन । वर्षन् सन् । औदार्ये दातृत्व भजन्तीति तेषाम् । अवनीरु
हाणा वृक्षाणा कल्पतरुणामित्यर्थ । सादरताया सहोदरत्वस्य विलास
शोभाम् । कल्पतरुणा चन्द्रस्य च समुद्राद्भुत्पन्नत्वादिति भावः । व्यन
क्ति प्रवाशयति ॥

क्षेमकर कैरवससदा यो

वाम हरस्येक्षणमेव नैकम् ।

उदीर्यतेऽध्वन्यजनैर्द्वितीय

सचिन्त्यते चक्रकुलैस्त्रितीयम् ॥ १० ॥

क्षेमकर इति । कैरवससदा कुमुदपण्डानाम् । क्षेमकर । य ।
हरस्य । एक वाम ईक्षण एव न । किं तु अध्वन्या पथिका य जना
ते । हरस्य, द्वितीय ईक्षण सूर्यरूप चम्पु । उदीर्यते । चक्रकुलैः चक्रवाक

समूहै । तृतीय अग्रिरूप ईक्षण नेत्रम् । सच्चिन्त्यते विचार्यते । पथिकपु
चक्रवाकेषु च विषये चन्द्रस्य तापकरत्वादिति भाव । उल्लेखः ॥

कथं ब्रुवे यस्य कलानुपक्ता

आलोकमात्रादपि चञ्चरीका ।

व्याकुर्वते कैरवपीठिकासु

विद्याविशेषान्विपमायुधीयान् ॥ ११ ॥

कथमिति । कथं केन प्रकारेण । ब्रुवे वर्णयामि । चञ्चरीका मङ्गा ।
यस्य चन्द्रस्य । आलोक प्रकाश दर्शन च । आलोक एव आलोकमात्र
तस्मादपि । कलानुपक्ता कलासु विद्यासु अनुपक्ता सबद्धा । कलाभि
विद्याभि अनुपक्ता युक्ता वा । पक्षे कले अव्यक्तमधुरध्वनी अनुपक्ता
सन्त । कैरवाण्येव पीठिका विद्यापीठानि तासु । स्थिता सन्त । विपमा
युधीयान् मन्मथसमर्पिनः । विद्याविशेषान् विद्याभेदान् । व्याकुर्वते
विशृण्वन्ति । यस्य कलानिधत्त्वम् ” इति पाठान्तरम् । रूपकम् ॥

विमोहिनीं यो विधुरेत्य मूर्तिं

सुधा ददान सुमनोजनाय ।

अस्वप्रवृत्त्याश्रयतोऽवतार

आलक्ष्यते यस्तमसो निहन्ता ॥ १२ ॥

विमोहिनीमिति । य विधु चन्द्र, विष्णुश्च । सुमनोजनाय
द्वेभ्यः । सुधां अमृतम् । ददान प्रदिशन्, सुधाप्रादानायेत्यर्थः ।
विमोहिनीं विशेषेण माह्वयति द्रष्टुन् आश्चर्यपरवशान् करोतीति ता
मोहिनीसङ्गकत्रीरूपां च । मूर्ति स्वरूपम् । एतय प्राञ्च । अस्वप्रवृत्ते

प्रकाशदशाया आश्रयत आश्रयणात्, पक्षे भस्वप्रवृत्तीनां देशाना आश्रयत आश्रयणात् तद्रक्षणार्थमित्यर्थ । अवतार अपगतनक्षत्र विरल-नक्षत इति यावत्, सुप्रसिद्ध अवतारश्च । आलक्ष्यते दृश्यते, अवतारत्वेन ज्ञायत इत्यर्थ । चन्द्रे प्रकाशमाने नक्षत्राणि नातीव सन्तीति स्थिति । तथा च मुरारि । 'भूयस्तराणि यदुद्गनि तमस्विनीषु ज्यौत्स्त्रीषु च प्रविरलानि तत प्रतीम ।' इति । यत् यस्मात्कारणात् । तमस अन्धकारस्य, राहोश्च । निहन्ता नाशक । 'अवतारमात्क्ष्यते यस्तमसो नियता ।' इति पाठान्तरम् । ऋषेप, उत्प्रेक्षा रूपक वा ॥

आचारतो धर्म इवावदाता-

दवाधितो हर्ष इवात्मबोधात् ।

ततो बुधाख्यस्तनयस्ततोऽभू-

च्छम श्रुतानामिव सप्रदायात् ॥ १३ ॥

आचारत इति । तत अनन्तरम् । अवदातात् परिशुद्धात् । आचारत आचारात् । धर्म इय । आत्मबोधात् आत्मज्ञानात् । अवाधित धेष्ट । हर्ष आनन्द इव । श्रुताना शास्त्राणा श्रवणाना वा । सप्रदायात् । शम शान्तिरिव । तत तस्माच्चन्द्रात् । बुधाख्य बुधनामा । तनय पुत्र । अभूत् उत्पन्न । मालोपमा ॥

पुरूरवा पुण्यफलादतोऽभू

दभूतपूर्वाभ्युदयस्य यस्य ।

प्रशस्तिमुद्रालिखनाद्विशाल

प्रत्यर्थिवक्ष फलक किलासीत् ॥ १४ ॥

पुरूरवा इति । अत अस्मात् बुधात् । पुण्यफलात् पुण्यफलेन ।

इदं अत इत्यस्य विशेषण वा । पुरुरवा तत्रामा राजा । अभूत् ।
 अभूत्पूर्वं पूर्वं कस्याप्यजात अभ्युदयो यस्य तस्य तादृशस्य । यस्य
 पुरुरवस । प्रशस्तिमुद्राया प्रशस्तिचिह्नस्य लिखनात् । विशालम् ।
 प्रत्यधिना शत्रूणां वक्ष उर । पङ्कम् । आसीत् किल । तदेव हि
 फलकं, यत्र लिख्यत इति भाव । अनेन शत्रूणां वधासि वाणं
 क्रीलितानीति परमार्थ । प्रशस्तिमुद्रालिखनात्, पङ्क पङ्कत्वेन सभाव्य
 मानम् । प्रत्यधिवक्ष । विशाल वीनापक्षिणा शाला । विभाषा सेनापुरेति
 नपुमनस्त्वमित्यये । लिखनमित्यत्र गुणाभावधिन्य । लिखतेरकुटादि
 त्वान् । उत्प्रेक्षा ॥

आयुस्ततोऽभूदधिभूरवन्या

प्रभिद्य शक्त्या परभूमृत य ।

हेतुर्यशोहसविजृम्भणाना

मेति प्रथा स्कन्द इवेन्दुमौले ॥ १५ ॥

आयुरिति । अवन्या भूम । अधिभू नायः । आयु तत्रामा
 राजा । इन्दुमौले परमेश्वरात् । स्कन्द मुत्रज्ञाप्य इव । तत पुरुरवस ।
 अभूत् । य । शक्त्या बलन तदाभ्यायुधन च । परभूमृत शत्रुवृपति
 उत्कृष्ट क्रीडपर्वत च । प्रभिद्य भित्त्वा । यशासि हसा इव यशास्येव
 हसा वा यशोहसा, पक्षे यशासीव हसा, तेषां विजृम्भणाना विलासा
 नाम् । हेतु मन् । प्रयां विख्यातिम् । (स्कन्द इव) एति प्राप्नोति ॥

नाथ पृथिव्या नहुपाभिधोऽस्मा-

जज्ञे यदाज्ञाजनितावतसा ।

वृन्दारका नो बहुमन्वते स्म

मन्दारमालां मधुपात्तगन्धाम् ॥ १६ ॥

नाथ इति । अस्मात् आयुषः । नहुषाभिधः नहुषनामा । पृथिव्या-
नाथः राजा । जज्ञे जातः । वृन्दाकाः देवाः । यस्य नहुषस्य आज्ञया
जनितः सपादितः अवततः शेरुरः येषां ते तादृशाः सन्तः । मधुपैः मृगैः,
मधुपायिभिश्च आत्तगन्धाः गृहीतसौरभ्या, अभिभूता च । मन्दार-
मालाम् । न बहुमन्वते न गणयन्ति । नहुष इन्द्रपदं प्रापेति पुराणम् ॥

अस्माद्भूद्विस्मयभूर्ययाति-

भयातिरेकस्तिमिताभियातिः ।

कुलाधिनाथस्य कला इवान्या

विधोर्व्यधाद्यो विशदैर्यशोभिः ॥ १७ ॥

अस्मादिति । अस्मात् नहुषात् । विस्मयभूः आश्चर्यभूमिः । भया-
तिरेकेण भयाधिक्येन स्तिमिताः स्तन्धीकृताः अभियातयः शत्रवः यस्मि-
न् स तथोक्तः । ययातिः तत्रामा वृपतिः । अभूत् । यः ययातिः । विशदै-
धवलैः । यशोभिः कीर्तिभिः । कुलाधिनाथस्य कूटस्थस्य । विधो-
चन्द्रस्य । अन्याः । कलाः भागान् । व्यधात् उत्पादयामासेव ॥

अजायताव्याजसुहृत्प्रजानां

स धूर्वहस्तुर्वसुरुर्वरायाः ।

अस्य प्रतापांशुमता विचित्र-

ममित्रकान्ता ज्वलिता यदन्तः ॥ १८ ॥

अजायतेति । जनानाम् । अव्याजसुहृत् अकृत्रिम मित्रम् । उर्व-

राया सवसस्याध्याया भूम । ध्रुवह धुरन्धर । स प्रसिद्ध । तुर्वसु ।
 अनायत । अस्य तुवसो । प्रताप तेन एव अशुमान् सूर्य तेन ।
 अमित्राणां शत्रूणां कान्ता स्त्रिय । पक्षे मित्रस्य सूर्यस्य कान्ता उपत्रा
 मित्रकान्ता तादृश्या अमित्रकान्ता चन्द्रकान्ता इत्यर्थः । अन्त हृदये ।
 ज्वलिता उत्तप्ता प्रदाप्ताश्च । आसात्रति यत् तत्, चित्र आश्रय
 भूतम् । सूर्ये प्रकाशमान सूर्यकान्ता एव ज्वलन्तीति स्थितिः ।
 अमित्रकान्तौज्ज्वल्य तु विस्मयकरमिति भावः । विभावना ॥

सचारिण शौर्यरसा इवाग्ने
 नेत्राध्यनीना इव नीतिसारा ।
 सजीववन्धा इव सद्गुणौघा
 सौजन्यमुद्रा इव सप्रतीका ॥ १९ ॥

नाभागवीप्सा नहुपानुवादा
 निमेर्विभाषा नृगमूर्तिभेदा ।
 द्विरुक्तयो दाशरथेर्दिलीप
 स्यावृत्तयो धर्मभुवो विकल्पा ॥ २० ॥

मदावला मासलदानकेल्या
 महीभृता पक्षद्वतौ महेन्द्रा ।
 ससत्त्वताया सरितामधीशा
 पढानना किं च सशक्ततायाम् ॥ २१ ॥

शेष इत्यर्थः । कुण्डलित- कुण्डलनाख्यचिह्नविशेष प्रापितः, पक्षे मण्डलीकृतः
 वर्णदेष्टुं कृतो वा । आनीदिति यत् । तत् । युक्तम् । यत्र लिखितस्य
 ग्रन्थस्य वैष्यर्थ्यं तत्र कुण्डलना क्रियते इति सप्रदायः । 'तदोजसस्त-
 यशसः स्थितादिभौ वृधेति वित्ते कुहते यदा यदा । तनोति भानोः परि-
 वेपकैतदात्तदा विधिः कुण्डलना विधोरपि ॥' इति नैपधे । उत्प्रेक्षा ॥

प्रतिक्षमापावलि पर्यटन्त्या

वीरश्रियो विश्रमहेतुदाहुः ।

श्रीतिम्मभूपाजितभूस्ततोऽभू-

द्यशोधनादीश्वरभूमिपालः ॥ २५ ॥

प्रतिक्षमापेति । प्रतिक्षमापावलि प्रतिराजसमूहम् । पर्यटन्त्या
 भ्रमन्त्या । वीरश्रियः वीरलक्ष्याः । विश्रमस्य विश्रान्तेः हेतुभूतौ बाहु
 यस्य स तथोक्तः । जिता भू येन स तादृशः । ईश्वरभूमिपालः ईश्वर-
 नामा राजा । यशोधनात् । तत् तस्मात् तिम्मभूपात् । अभूत् ॥

वृषाङ्कयोरीश्वरयोर्विभूति-

मुपेयुषोरेप पर विशेषः ।

राजोत्तमाङ्गे रचिताङ्घ्रिरेक-

स्तत्पादधन्यस्वशिरा यदन्यः ॥ २६ ॥

वृषेति । वृष धर्मः, वृषभश्च अङ्कः भूषण चिह्नं च ययोस्तयोः तथो-
 क्तयोः । विभूतिं ऐश्वर्यं भस्म च । उपेयुषोः प्राप्तयोः । ईश्वरयोः ईश्वर-
 राजस्य शिवस्य च । एष पर एष एव । विशेषः भेदः । एकः ईश्वरनृपतिः ।
 राज्ञां उत्तमाङ्गे शिरसि । रचिताङ्घ्रिः न्यस्तपादः । अन्यः ईश्वरः शिवस्तु ।

अपत्रपामंहातिवैभवेन

सुरद्रुमाणामपि सूचयन्तः ।

तदन्वये पुण्यफलादवन्यां

धन्या बभूवुर्धरणीभुजोऽन्ये ॥ २२ ॥

कलापकेन वर्णयति — सञ्चारिण इत्यादिना । अग्रे पुरस्तात् । सञ्चारिणः सञ्चरणशीलाः । शीघ्ररसा इव । नेत्रयोः बभ्रुपोः अप्वनीनाः पथिकाः नेत्रगोचरा इत्यर्थः दृश्यमाना इति यावत् । नीतिसारा इव । मर्जावधन्याः सप्राणाः । सद्रुणानां औषाः समूहा इव । सप्रतीका शरीरिणः । सौजन्यस्य सुजनतायां मुद्राः स्वरूपाणीव (स्थिताः) नाभागस्य तदाह्यस्य नृपते वीप्साः । नहुपस्य अनुवादाः । निमेः विभाषा । नृगस्य मूर्तिभेदाः स्वरूपभेदा । दाशरथेः रामस्य । द्विरुक्तयः । दिलीपस्य आरूक्ष्य । धर्मभुवः धर्मपुत्रस्य । विकल्पाः । अत्र वीप्सा दिशब्दाः पर्यवसानगत्या सादृश्यगमकाः । तथा च प्रयुज्यते । 'द्विर्भावः पुष्पकेतोर्विवुधविटपिना पौनरुक्त्य विकल्पध्विन्तारत्नस्य वीप्सा तपन-तनुमुबो वासवस्य द्विरुक्तिः । द्वैत देवस्य दैत्याधिपमधनकलाके-लिकारस्य कुर्यश्चानन्द कोविदानां जगति विजयते श्रीगृहसिंहद्विर्भावः ॥' इति ॥ मासल अधिक यत् दान वितरणमेव दान मदजल तस्य केल्यां लीलायाम् । मासलदानकेलिरेव मासलदानकेलिरिति विशिष्टे रूपक वा । मदावलाः गजाः । महोभृता राज्ञामेव पर्यतानाम् । पक्षाः सहाया एव पक्षाः गरुतः तेषां हतौ नाशने छेदे इत्यर्थः । महेन्द्राः । सत्व सत्वगुण-सत्वानि व्यवसाया वा तान्येव सत्वानि जन्तूनि तैः सह वर्तन्ते इति ससत्वाः तेषां भावः ससत्वता तस्याम् । यद्वा ससत्वता गाम्भीर्यम् । सरिता अधीशाः समुद्राः । किं च । शक्तिः बलमेव शक्तिः आयुधविशेषः

तत्सहितता सशक्तिता तस्याम् । पडानना सुवह्मण्या । अहते दानस्य
वैभवेन महिम्ना । सुरद्विमाणा कल्पवृक्षाणामपि । अपत्रपा लज्जाम् ।
सूचयन्त उत्पादयन्त । धन्या सुकृतिन । अन्ये । धरणीभुज राजान ।
अवन्याम् । पुण्यफलात् । तस्य तुरसो अन्वये वशे । यभूवु जाता ।
क्रमेण उत्प्रेक्षा, उपमा, रूपकं अतिशयोक्तिश्च ॥

नालीकिनीनायकवद्गहेषु

नीहारभूमीधरवन्नगेषु ।

बलासुहृद्धारणवद्गजेषु

तेषु प्रतीतोऽजनि तिममभूप ॥ २३ ॥

नालीकिनीति । प्रहेषु चन्द्रादिषु । नालीकिन्या पद्मिन्या नायक
सूर्यं स इव । नगेषु पर्वतेषु । नीहारभूमीधरवत् हिमवत्पर्वत इव ।
गजेषु । बलस्य तदारण्यदानवस्य अमुहत् शत्रु इन्द्र तस्य कारण
गज ऐरावत इत्यर्थं, स इव । तेषु तुर्वमुकुलोत्पन्नेषु राजसु । तिममभूप
तिम्मारायो राजा । प्रतीत विख्यात । अजनि वभूव ॥

निजेन दोष्णा निखिलां धरित्री-

मस्मिन्वहत्यङ्गदनिर्विशेषम् ।

तद्युक्तीशेन तदोरगाणा

कुलोद्बह. कुण्डलितो यदासीत् ॥ २४ ॥

निजेनेति । अस्मिन् तिममभूषे । निजेन । दोष्णा भुजेन । निखिला
समस्ताम् । धरित्री भूमिम् । अङ्गदनिर्विशेष अङ्गदतुल्य यथा तथा ।
वहति यात । ईशान परमेश्वरेण । उरगाणा सर्पाणाम् । कुलोद्बह कुलश्रेष्ठ

स्फुटीचकारास्य पुनर्वितीर्य

शौर्यं सथौदार्यमवार्यचर्यम् ॥ २९ ॥

महीति । महीपतिः नृसिंहनृपतिः । मानवनाम दुर्गम् । शकाधि-
नाथेन सम तुरुष्कराजेन मह । गृहीत्वा । अस्य सम्बन्धसामान्ये पृष्ठा
अस्मै इत्यर्थः । अस्येत्यस्य स्फुटीचकारेत्यत्रान्वयो वा । पुनः । वितीर्य
दत्त्वा । अवार्यचर्यं अनिवारितप्रक्रमम् । शौर्यम् । तथा । औदार्यं
दातृत्वञ्च । स्फुटीचकार प्रकाशयामास ॥

प्रायोऽर्णवे सेतुकृतोऽवतारः

प्राग्जन्मसंस्कारवशादिवैपः ।

सेतुं विधायाम्भसि सहजायाः

श्रीरङ्गपूर्वा नगरीं जहार ॥ ३० ॥

प्राय इति । प्रायः प्रायेण । । अर्णवे समुद्रे । सेतुकृतः सेतु-
निर्मातुः श्रीरामभद्रस्येत्यर्थः । अवतारः । एष. नरसिंहराजः । प्राग्जन्म
संस्कारं पूर्वजन्मवामना तद्वशादिव । सहजाया. कावेर्या. । अम्भसि
जले । सेतुम् । विधायम् । श्रीरङ्गपूर्वा नगरी श्रीरङ्गपट्टणम् । जहार वशी-
नकार । उत्प्रेक्षा ॥

कंसं यथा कैटभजिद्वलेन

समान्वितः सैनिकमल्लहन्ता ।

मदप्रवृत्तं मरवं मथित्वा

महीमहेन्द्रो मधुरामहार्पात् ॥ ३१ ॥

कंसमिति । महीमहेन्द्र नृसिंहभूपतिः । बलेन सैन्येन पक्षे बलरा

मेण च । समन्वित । सैनिकमहाना सैन्येषु यत्बता हन्ता व्यापादक ,
पक्षे सैनिकमहस्य चाणूराम्यस्य मादस्य हन्ता सन् । मदेन दर्पेण प्रवृत्त
युद्धाय प्रवृत्त अपथानक्त वा । मरव मरवजातीय तदातन नृपतिम् ।
कैटभजिन् कृष्ण । कम यथा कममिव । मथित्वा हत्वा । मधुरापाण्ड्य-
राजधाना दक्षिणदेशस्था मधुरापुरीम्, पक्षे सुप्रसिद्धां मधुरानगरीम् ।
अहार्पात् हतवान् । उपमा ॥

महेन्द्रलोक मरवाय दत्त्वा

मध्येसमीक मधुरां स जह्ने ।

महीयसामेप महीपतीनां

नयो विपक्षेष्वपि नान्यथा स्यात् ॥ ३२ ॥

महेन्द्रेति ॥ म नृमिहभूयति । मध्येसमीक युद्धमध्ये । मरवाय ।
महेन्द्रलोक स्वर्गम् । दत्त्वा । मधुरां मधुरानगरम् । जह्ने हतवान् । मही-
यसां भ्रेष्टानां । महीपतीनां राज्ञाम् । एप नय स्वल्पस्वीकारपूर्वकमधिक
प्रदानरूपा रीति । विपक्षेषु शत्रुर्ष्वपि । अन्थथा । न स्यात् । युद्धे
मृतानां धीराणां स्वर्गो भवतीत्यागम । 'वावेरीमाशु बद्धा बहुलजल-
रयो तां विलह्यैव शत्रु जीवमाह गृह्णत्वा गमिति भुजबलात्तच्च राज्य
तदीयम् । कृत्वा धीरज्ञपूर्वं तदपि निजयज्ञे पट्टण यो यभाग वीर्तिस्त्वम्भ
निष्चाम त्रिभुवनभवनस्तूयमानापदान ॥ चेर चोल च पाण्ड्य तर्मापि
च मधुरावज्जभ मानभूय वार्योदप्र मुदृक् गजपतिनृपति चापि जिन्वा
मदन्यान् । आगत्रार्ता । लह्याप्रथमचरमभूत्तदान् नितान् नभ्यात् क्षोणी
पतीनां स्वजमिव शिरसां शासन या ध्यतानीत् ॥' इति श्रीकृष्णगायता-
प्रशामने नृमिहाराजवर्णनम् ॥ अर्धान्तरन्यासः ॥

क्रुधापतन्त सह कुञ्जरीवै.

कोनेटिराज क्षुभितान्यसैन्यं ।

जग्राह पाणौ जगदेकवीरो

जयाब्धिकन्यामपि जन्यभूमौ ॥ ३३ ॥

क्रुधेति ॥ जगदेकवीर लोकैकशूरो नृसिहराज । बाहुलमात् 'एक-
वीर' इति साधु । यद्वा एकेषु मुख्येषु वीरयते पराक्रमते इति व्युत्पत्ति
कार्या । क्षुभितानि क्षौभ प्राप्तानि अन्यसैन्यानि शत्रुसेना येन तथोक्त
सन् । कुञ्जरीवै गजसमूहै सह । क्रुधा कोपेन । आपतन्त योद्धुमाग
च्छन्तम् । कोनेटि(रि) राज कोनेटिनामक नृपम् । जयाब्धिकन्या
जयलक्ष्मीमपि । जन्यभूमौ युद्धभूमौ पितृगृहे च । पाणौ जग्राह करे गृहीत
वान्, युद्धे भयेन पलायमानस्य कोनेटिराजस्य हस्तमगृह्णात्, अन्यत्र
जयलक्ष्म्या पाणिग्रहणमकार्षीदित्यर्थं । 'जन्य हृष्टे परीवादे समागे च
नपुसकम् । जन्या मातृवयख्याया जन्य स्याज्जनके पुमान् । त्रिपृत्पाद्य
जनित्रोश्च नवोढाज्ञातिमृत्ययो । वरस्निग्धेऽपि' इति विश्व । तुल्य
योगिता ॥

प्रयाणमाशाविजयाय तस्य

प्रायो गृहप्राङ्गणभूविहार ।

दानान्यहो पौडश विश्रुतानि

जातानि दैनदिनेमेव कृत्यम् ॥ ३४ ॥

प्रयाणमिति ॥ तस्य नृसिहराजस्य । आशाना दिशां विजयाय ।
प्रयाणम् । प्राय । गृहस्य प्राङ्गणभुवि चत्वरप्रदेशे विहार लीला, लीला

सशरणमदशमित्यर्थ । विश्रुतानि प्रसिद्धानि । षोडश । दानानि । ईन
दिन दिने दिने भव, प्रतिदिवसमनुष्ठीयमानमि यर्थ । कृत्य कर्म ।
जातानि । अहो इत्याधय । षोडश दानानि च 'भूम्यासन जल वस्त्र
प्रदीपोऽन्न तत परम् । ताम्बूड-छत्रगन्धाश्च माय फलमत परम् ।
शय्या च पादुरा गाव काशन रजत तथा ।' इत्युक्तानि ॥

तत्स्वातिवर्षेण तथा बुधाना

पूर्णासु जाता करशुक्तिनासु ।

मुक्ता यशोमूर्तिजुषो त्रिभूषा

कण्ठेऽप्यभूवन्ककुभङ्गनानाम ॥ ३५ ॥

तत्स्वेति ॥ तस्य स्वाना धनाना अनिवर्ष अतिशयित दानमेव
स्वातिवर्ष स्वानीनक्षत्रयुक्तमालोत्पन्ना वृष्टि तेन । बुधाना विदुषाम् । करा
हस्ता एव शुक्तिव । मुक्तास्फोटा तासु । तथा । पूर्णासु मर्तासु । जाता ।
यशोमूर्तिजुष कीर्तिरूपधारिण्य । मुक्ता मुक्ताफलानि, तन्वीर्णय एव
मुक्ताफलानीति भावः । ककुभ दिश एव अङ्गना स्थिय तागाम् । कण्ठपुः
विभूषा आभरणान । अभूवन् । स्वातिवर्ष शुक्लकामु पतिता अम्युधारा
मुक्ताफलानि भवन्तीति प्रसिद्धि । 'स्वात्या मागरशुक्तिमध्यपतित तन्मी
स्तिक जायते ।' इति भर्तृहरिमुभाषितम् । "स्वाती मयत्रो किञ्च तार
राणां मुक्ताफलानां जननीति रोषात् । सा रोहिणी नीलमसूत रश्च वृता
स्पदं गोपवधुकुचपु ॥' इति धीकृष्णवर्णामृतम् । रूपक उत्प्रेक्षा च ॥

गौरित्यटव्यां मययं प्रकाश्य

पय प्रदोतं प्रति वाप्यमाना ।

कूलंकपक्षुत्तरलैः कुमारै-

श्रीडामयापुर्विमतास्तदीयाः ॥ ३६ ॥

गौरिति ॥ तदीया ' नृमिहराजसवन्धिन । विमता. शत्रव । कूल-
क्यया समधिक्या क्षुधा बुभुक्षया तरलैः चमलैः दुरवस्थैरित्यर्थ ।
कुमारैः बालकैः । अटव्या बने । गवय गौसदृश मृगविशेषम् । गौः इति
इय धेनुरिति । प्रजापय गवयमानीय प्रकटय्य त दर्शयित्वेत्यर्थ ।
पय.प्रदोह प्रति क्षीरदोहनमुद्दिश्य । बाध्यमाना. मुहुर्मुहुर्निबन्धेन क्लेश्य-
माना सन्त । श्रीडा लज्जाम् । अवापु प्राप्तवन्तः । भ्रान्तिमदलङ्कारः ॥

प्रयातुमेतत्प्रतिभूपतीनां

प्राणानिलो नाक्षमताह्वेषु ।

व्यलम्बतैषां घदनेषु तृण्यां

विलोक्य किं वाहमृगोऽवसीयः ॥ ३७ ॥

प्रयातुमिति ॥ आह्वेषु युद्धेषु । एतस्य नरसिंहराजस्य ये प्रतिभू-
पतयः शत्रुराजाः तेषाम् । प्राणानिल प्राणवायु । प्रयातु निर्गन्तुम् ।
न अक्षमत न शक्तोऽभवत् । तत्र हेतुमुत्प्रेक्षते -- व्यलम्बतेति ।
अक्षतीय अमुष्य वायोः सवन्धी । वाहमृगः वाहनभूतो हरिण- । एषा
शत्रुनृपाणाम् । घदनेषु युद्धेषु । तृण्यां तृणसमूहम् । विलोक्य । (तलोभेन)
व्यलम्बत विलम्बमभरोत्किम् । वायोर्वाहन मृग इति पुराणेषु । अत एव
पृथदश्च इति तस्य नाम । तृणदर्शनेन तद्द्रक्षणाय प्रवृत्तस्य स्ववाहनस्य हरि-
णस्य विलम्बात् न शत्रुनृपतीनां घदनात्प्राणानिलः प्रचचालेति विशिष्टो-
त्प्रेक्षा । युद्धेषु तृणमुखानभयार्थिनो नृपतीनय ररक्षेति तात्पर्यम् । अत्र
काना मुखेन तृणघहन क्षरणायतिचिह्नमिति युद्धप्रदायः ॥

प्रकाशमानादिशि तत्प्रतापा-

ध्यायेण लब्ध्या परिभूतितापम् ।

पतिस्त्वया पङ्कजकोरकेषु

कालं नयत्येव कर निधाय ॥ ३८ ॥

प्रकाशमानादिनि ॥ ११५ । त्वया पति मूर्ध्नि । दिशि । प्रकाशमानात् दीप्यमानात् । तस्य प्रतापात् कोशदण्डजतेजस्य । परिभूत्या पराजयेन जात य ताप तम् । लब्ध्या । (शक्त्यापचाराय) पङ्कजकोरकेषु पद्ममुकुलेषु । कर हस्त मिरण च । निधाय निक्षिप्य । काठम् । प्रायेण । नयति गमयति । उत्प्रेक्षा । तद्व्यपक प्रायेणति पदम् । एवमन्वशापि ॥

वस्त्रोक्तसोरत्र त्रिभोर्वसूना

वलाभियातेरमरावतीव ।

विशापुरी विम्बयभूरमुष्य

विशिष्य राज्ञोऽजनि राजधानी ॥ ३९ ॥

वस्त्रोक्तसोरत्रेति ॥ अमुष्य । राज्ञः । विशिष्य विशेषतः । विम्बयम् आद्यवस्थानम् । विशापुरी । वसूनी वनानाम् । त्रिभोः प्रभोः कृषे रक्ष्यत्यर्थं । वस्त्रोक्तगारा अलङ्कारुगीव । यत्राभियाने इन्द्रस्य । अमरावतीव । राजधानी । अत्रति जाता । वती प्रादुर्भावे इत्यस्मात्कनरि नुदि "दीपवन" इति विग ।

विलेशयेषां त्रिमित्यपेक्ष

गृह्णन्ति यत्प्रेयश्चतावगाहा ।

आलोक्य तन्नौलिमणीनलात-

मोहेन मुञ्चन्ति पुनर्मदेभाः ॥ ४० ॥

विलेशयेति ॥ यस्याः विद्यापुर्याः खेयेषु परिखासु कृतः अवगाहः प्रवेशः यैस्ते तथोक्ताः । मदेभाः मत्तगजा । विले शेरत इति विलेशयाः सर्पाः तेषां ईश श्रेष्ठम् । विस मृगालम् । इति अवेत्य मत्वा । गृह्णन्ति । पुन, पश्चात् । तस्य विलेशयेशस्य मौलिमणीन् फणारत्नानि । आलोक्य । अलातमोहेन अज्ञात्स्वप्नभ्रमेण । मुञ्चन्ति विसृजन्ति । भ्रान्तिमान् उदात्तं च ॥

सुधाभुजो यत्सदनध्वजेषु

स्वैरं नभोलङ्घनजाद्विकेषु ।

न जानते नन्दनवल्लरीणा-

सुपन्नविन्यासभुवः प्रयासान् ॥ ४१ ॥

सुधेति ॥ यस्याः सदनध्वजेषु गृह्येनुदण्डेषु । स्वैरं स्वेन्तया निःप्रतिबन्धमित्यर्थः । नभसः आकाशस्य लङ्घने तरणे जाद्विकेषु जहालेषु आकाशतरणपर्याप्तित्वित्यर्थः, आकाशादुपर्यपि सुदूर गच्छतिस्त्विति यावत् । सुधाभुज देवा । नन्दनवल्लरीणा नन्दनोद्यानलतानाम् । उपपन्ना आश्रयभूतवृक्षाणां विन्यासभुवः स्थापनेन जायमानान् । प्रयासान् । न जानते न विदन्ति । अतिशयोक्तिः ॥

कपोलकापात्करिणो वलारैः

रुधामु यत्सौधमणिच्छटासु ।

मदाम्बुरेखाजुपि तत्प्रदेशे

मप्रा द्विरेफा मणयो भवन्ति ॥ ४२ ॥

कपोलेति ॥ यस्या सांधाना प्रासादाना मणिच्छटामु रत्नपङ्क्तिषु ।
वलारे. करिण ऐरावतस्य । कपोलनापात् गण्डस्थलघर्षणात् । श्यामु गलि
तामु सतीषु । मदाम्बुरेखाजुपि मदजलरेखायुते । तत्प्रदेशे तस्मिन् स्थले ।
मप्रा गन्धलोभेन निर्लाना । द्विरेफा भ्रमरा । मणय रत्नानि । भवन्ति ॥

सयन्ननिर्यन्नगतिर्गवाक्ष-

मार्गे यदुच्चैर्मणिहर्म्यरुद्ध ।

प्रायेण पक्षद्वितये प्रवृद्धि-

परिक्षयौ निन्दति नन्दतीन्दु ॥ ४३ ॥

सयत्नेति ॥ इन्दु चन्द्र । यस्या उच्चैर्मणिहर्म्यं उन्नते रत्नमयै-
र्धानिनां वासगृहे रुद्ध गमनेन प्रतिबद्ध । गवाक्षमार्गं वातायनपथे ।
सयन्ना शुक्रपक्षे ऋद्धे मप्रथासा निर्यन्ना कृष्णपक्षे ह्यामान् निष्प्रयासा च
गति गमन यस्य न तथाक्त सन् । पक्षद्वितये शुक्रकृष्णपक्षयो ।
(कमेण) प्रवृद्धिपरिक्षयौ पुष्टिर्नागां । प्रायेण निन्दति । नन्दति च ।
अत्र सम्भावनामाप्रमिति नेत्रप्रेक्षा ॥

सौधाप्रकेत्या यदणूदरीषु

शार्वार्षितप्रस्मृतभूषणामु ।

ऐश्वर्यवन्तस्तरव सुराणा-

मौदार्यमुद्रा ध्रुवमाभयन्ते ॥ ४४ ॥

सौधेति ॥ यस्यां विद्यमाना अणूदर्यं वृशोदर्यं श्विय तासु ।

सौधाप्रकेत्या प्रासादाभ्युदयकाले । शाखासु अपितानि लम्बितानि
 प्रस्मृतानि विस्मृतानि भूषणानि यामिस्तासु तयोक्तानि सतीषु । (तैर्भूषणैः)
 ऐश्वर्यवन्तः समृद्धिमन्तः । सुराणां तरवः कल्पवृक्षाः । औदार्यमुद्रा दातृत्व
 प्रसिद्धिम् । आश्रयन्ते भजन्ति । ध्रुवम् । उत्प्रेक्षातिशयोक्ती ॥

मदावलानां कटमध्यवान्तै-

र्भेदैनदीमातृकता प्रयाता ।

यन्नेतुरुर्वीकमितुर्यशोभि-

रशोभि भूराश्रितसस्यलाद्या ॥ ४५ ॥

मदावलेति ॥ मदावलानां गजानाम् । कटमध्यवान्तैः गण्डस्थल
 मध्यगाऋतैः । मदैः मदजलैः । नदी माता पापिका यस्याः सा नदीमा
 तृका तस्याः भावः नदीमातृकता ता जलसमृद्धिमित्यर्थः । प्रयाता । भू-
 भूमिः । आश्रितः सस्यानां लास्यः नर्तनः अभिवृद्धिः या सा तयोक्ता
 सती । यन्नतु यस्याः नायकस्य । उर्वीकमितुः राज्ञः । यशाभिः कीर्तिभिः ।
 अशाभिः शोभिताः ॥

मखावतीर्णेषु महीसुराणां

मरुत्सु शून्या नगरी मघोनः ।

प्रजासमाजैः परिणाहिलक्ष्म्या

प्रयाति यस्याः न समानकक्ष्याम् ॥ ४६ ॥

मखेति । मरुत्सु देवेषु । महीसुराणां ब्राह्मणानाम् । मखावतीर्णेषु
 यागः प्रत्यागतेषु सन्तुः । शून्या जनशून्या । मघानः पुरी इन्द्रनगरी अमरा
 वती । प्रजासमाजैः प्रजाममूहैः । परिणाहिनाः विस्तारवती लक्ष्म्याः र्थी

यस्या तपोक्ताया । यस्या । समानकक्ष्या सप्तस्थितिं मादृश्यमित्यर्थः ।
न प्रयाति । काव्यलिङ्गमतिशयोक्तिश्च ॥

उपर्यध. पुष्पफलैरुदम-

मुद्यानमामोद्य दिव भुव च ।

आवालवारिण्यनुनिम्बदम्भा-

द्रसातल रञ्जयतीव यस्याम् ॥ ४७ ॥

उपरीति । यस्याम् । उद्यान आगमः । उपरि उपरिभागे । अध
अधोभागे च । (कमेण) पुष्पाणि फलानि च तैः । उदम आध्य सत् । दिव
स्वर्गम् । भुव भूमि च । आमोद्य वागयिवा सतोप्य च । आवालवारिणि
आलवाञ्जल । अनुनिम्बदम्भात् प्रतिनिम्बव्याजात् । रसातल पातालम् ।
रञ्जयति रक्त करोति मतापयतीव । पुष्पफलममृद्धिमन्तोऽयुप्रताश्च तस्या
पुरि वृक्षा इति भावः । अपहृति उत्प्रेक्षा उदात्त च ॥

वियत्तरूणा व्यतिघटितासु

शाखाश्वलै मीधपताकिसामु ।

माधर्म्यभाजा शतमन्युपुर्या-

मदण्डलास्येव मर्माक्ष्यते या ॥ ४८ ॥

वियदिति । या नगरी । मीधपताकिसामु प्रासादेष्वपदण्डेषु । वियत्त
रूणां कल्पवृक्षाणाम् । शाखाश्वलै शाखाभिः । व्यतिघटितासु मधये प्रासादु
मर्तासु । माधर्म्यभाजा मादृश्य प्राप्तया । शतमन्युपुर्या इन्द्रनगर्यां सह ।
मदण्डलास्या दण्डलीलागाढेनैव शशादण्डे कृवाणैवेत्यर्थः । मर्माक्ष्यते
क्ष्यते । उत्प्रेक्षा ॥

पूपोत्पलेशावपि पुष्पवन्ता

वितीव यत्रोपवनी कृतेर्ष्या ।

प्रवद्धर्ष चैतद्रिपुमन्तरन्ध

पादार्षण न क्षमते तदीयम् ॥ ४९ ॥

पूपेति ॥ यत्र नगर्याम् । उपवना उदानम् । पूषा सूर्य उत्पलेश
चन्द्र तावुभावपि । पुष्पवन्ता पुष्पसहितौ पुष्पवच्छब्दवाच्यौ । इति ।
कृतेर्ष्या ईष्यावृतेष । अत स्वा त प्रदेशे । एतयो सूर्याचन्द्रमसो रिपु
शत्रुम् । अन्ध तम । प्रवद्ध प्रकषण पापयित्वा । तदीय सूर्याचन्द्रम
स्सवन्धि । पादार्षण चरणविद्यास । करणप्रवेश च । न क्षमते न सहते ।
'एकयोक्त्या पुष्पव तौ दिवाकरनिशाकरौ ।' 'अन्ध तमस्यपि । इत्यमर ॥

स्पृशत्युदस्तेन विधाबुद्धप्र

पादेन यत्सौधपितामहाण्डम् ।

समन्तत कन्दलतीन्दुकान्त

निष्यन्दसन्दोहनिभाद्गुप्तिन्धु ॥ ५० ॥

स्पृशतीति ॥ विधी च इ एव विष्णौ । उदस्तेन प्रसारितेन ऊर्ध्वा
त्क्षिप्तेन च । पादेन किरणैव चरणेन । उदप्र उन्नतम् । यस्या सौध एव । पिता
महाण्ड वृद्धाण्ड तत् । स्पृशति सति । समन्तत समन्तात् । इन्दुकान्तनि
ष्यन्दनिभात् चन्द्रकान्तनिष्यन्दव्याजेन । गुप्तिन्धु मङ्गा । कन्दलति
प्रस्रवति । रूपक अपहृतिश्च ॥

आद्यैरपि क्षोणिपतिप्रकाण्डै-

राकाङ्गणीयस्वयशोऽवतार ।

वसन्स तस्यां वसुधापतीना

कन्यामणी काश्चनपर्यणैपीन् ॥ ५१ ॥

आद्यैरिति ॥ आद्यं क्षोणिवतिप्रवाण्डं पुरातनैर्नलनहुपरामादिभि
नृपतिश्रेष्ठरपि । आकाङ्क्षणीय स्पृहणीय स्वयशोऽवतार निजर्कातिप्र
मरो यस्य स तथोक्त । स नृसिहराज । तस्या विद्यापुर्याम् । वसन्
मन् । वसुधापतीना रात्राम् । काश्चन । कन्यामणी प्रशस्ता कन्यका
पर्यणैपीन् पारणीतवान् ।

तिष्ठो नृपस्येत्यभवन्नभीष्टा-

स्तिप्पाम्बिका तामु च नागमाम्बा ।

पट्टाभिपिक्ता पतिदेवताना-

मुत्तंसभूपामणिरोनमाम्बा ॥ ५२ ॥

तिष्ठ इति ॥ तामु परिणीतामु राजकन्यकामु । तिप्पाम्बिका नाग
माम्बा । पट्टाभिपिक्ता महिषी । पतिरेव देवता याम्बा तामो पतिदेवताना
पतिप्रतानाम् । उत्तमभूपामणि चूडामणिभूता । ओम्बाम्बा च । इति
तिष्ठ । नृपस्य नरसिहराजस्य । अभीष्टा प्रिया । अभवन् ॥

तिप्पाम्बिकाया द्विजमंपदेऽभू-

द्विग्यातिमान्वीरनृसिहराय ।

नागाम्बिकायां नरसावनीन्द्रो-

कीर्त्याकरोऽजायत वृष्णराय ॥ ५३ ॥

तिप्पाम्बिकायामिति ॥ नरगावनीन्द्रो नरसिहराजस्य । द्विजाना
ब्राह्मणानां गणं गपदधम् । तिप्पाम्बिकायाम् । विग्यातिमान् प्रागद्व ।

प्रयो नीलिम्न नैव्यस्य अपदेशात् व्याजात् । मुषित चोरित ।
कैतवापद्भुतिः ।

उदरस्थितमुत्पलेक्षणाय

कुलदीप कुमुदिन्यधीश्वरेण ।

अभिरक्षितुमर्भक विसृष्टा

रजनीवाजनि रोमराजिरह्या ॥ ३ ॥

उदरेति ॥ उत्पलेक्षणाय इन्दीवरास्या । अस्या राह्या । रोमराजि
रोमावाले । उदरस्थित कुक्षिम्यम् । कुलदाप वज्रप्रदीपकम् । अर्भक
शिशुम् । अभिरक्षितुम् । कुमुदिन्या अर्धाश्वरेण चन्द्रण । विसृष्टा प्रेषिता ।
रजनी रात्रिरिव । अननि जाता । उत्प्रेक्षा ॥

अवतार इति स्वय मुरारे-

रुदरस्थ शिशुरुत्पलेक्षणाय ।

बलिवैभववधनानुकूल

वपुषा वृद्धिजुषा विभाव्यते स्म ॥ ४ ॥

अवतार इति ॥ उत्पलेक्षणाय । उदरस्थ । शिशु । बलीना
त्रिवल्या वैभवस्य गुरुत्वस्य प्रकटदर्शनस्योत् शवत् , वधनाया प्रतार
णाय तदपनयनस्यत्यथ , अनुकूल अनुगुण यथा तथा । पक्षे बबयो
रभेदात् बले विरोचनस्युतस्य दानवस्य यत् वैभव महिमा तस्य वधना
या प्रतारणाय तदपनोदनस्येत्यथ , अनुकूल यथा तथा । वृद्धि जुषते
भजते इति तेन । वपुषा शरीरेण । स्वय आत्मना । मुरारे विष्णो ।
अवतार त्रिविक्रमावतार । इति । विभाव्यते स्म अमन्यत । काव्य
लिङ्गम् ॥

उचकोकमुग्ने विधाय काण्यं
 मुग्ध श्रेतिमसौमुर्द्धो तथाङ्गे ।
 नियत कुलनेतुरन्वकार्पी-
 जठरस्थो जगदीशसूनुरिन्दो ॥ ५ ॥

कुचेति ॥ जठरस्थ उदरस्थित । जगदीशसूनु राजकुमार । कुर्चा
 स्तनायव कामा चक्रार्कं तथा मुख अप्रभाग एव वदन तस्मिन् ।
 काण्यं नैव्यमेव दु खानित वैवर्ण्यम् । विधाय कृत्वा । तथा । मुग्ध
 ओवमन्वाया । अङ्ग । श्रुतिमा धारयमव सौमुर्द्धो चन्द्रिमा ताम् ।
 विधाय । कुलनेतु वशनायस्य कुलरूढस्यस्यत्यथ । इन्दो । नियत
 तुवम् । अन्वकार्पीन् अनुकरोति म् । अनुकरात् प्रयागे कमणि पत्नी
 करण महान् विशात्री । यथा अनुकराति भगवता नागयगस्य' इति
 कादम्बरी । उपमा ॥

प्रसमीक्ष्य पयोधर मृगाक्ष्या
 मुग्धत श्यामलिमानमश्नुवानम् ।
 अपि गर्भघनोदये व्यलामी-
 दजहत्प्रीतिरहो म राजहम् ॥ ६ ॥

प्रसमीक्ष्येति ॥ ५ । राजहम् राजधृष्टा नरगिहभूपतिरेव हम्
 विशय । गभस्य घन गान्द्र य उदय अभिशङ्क म एव घनादय
 मेघाविभावसमय वपाकाउ शत यावन्, तस्मिन्नाप । मुग्धत अप्र
 भागे । श्यामलिमान नैव्यम् । अश्नुवान आशुवन्तम् । पयोधर कुच
 मव मेघम् । प्रसमीक्ष्य विगव्य । अजहती अयच्छती प्रीत य म

वीरवृत्तिहराय । नागाम्बनामाम् । काल्याकर यशानिध । कृष्णरायश्च ।
अजायत जात ॥

अनन्यसामान्यतया धरायां

दानेन तौ ख्याततरावभूताम् ।

आद्यस्तयोर्देन्यमुपा द्विजाना-

ग्न्योऽपि वैगुण्यपुपा परेषाम् ॥ ५४ ॥

अनन्येति ॥ तयो वीरवृत्तिहरायकृष्णराययो । आद्य वीरवृत्तिह
राय । अन्य कृष्णरायोऽपि । तां । (क्रमेण) द्विजानाम् । देन्य कार्पण्य
मुष्णाति अपनयतीति तेन । दानेन । परया शत्रूणाम् । वैगुण्य विपुण्य
वैक्यमित्यर्थं , तत् पुष्णातीति तेन दुःखजनकनेति यावत् । दानन
छदानेन । ददातेर्दत्तेश्च ल्युट् दानशब्दो निष्पन्न । अनन्यसामान्यतया
असाधारण्येन । धराया भूमौ । ख्याततरौ अत्यन्त प्रसिद्धौ । अभूताम् ।
एतावत्पर्यन्त प्रायणोपजाति । क्वचिदिन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रे अपि ॥

मणिमिव रानिभूर्महीसुराशी

रभिमतमर्थमिवाम्बुराशिवेला ।

उडुरमणमिवेयमोवमाम्बा

भुवनहिताय बभार गर्भभारम् ॥ ५५ ॥

मणिमिति ॥ रानिभू आरभूमि । मणि रत्नमिव । महीसुराशा
प्राङ्गणाशीर्वाद् । अभिमत इष्टम् । अर्थ इव । अम्बुराश समुद्रस्य वेला
अम्बुविकृति । उडुरमण चन्द्रमिव । इय ओवमाम्बा । भुवनस्य लोकस्य
हिताय । गर्भभारम् । बभार धृतवती । मालोपमा । पुष्पिताप्रा वृत्तम् ॥

इति प्रथम सर्ग ॥

द्वितीयः सर्गः ।

~*~*~

शरकाण्डविपाण्डुना मुखेन
स्तनयोरप्युपजातमेचस्त्रिणा ।
परिणेतुमुदा सम तदासी
त्प्रकट दौहदलक्ष्म पक्ष्मलाक्ष्या ॥ १ ॥

अर्थ गर्भचिह्नानि वर्णयति— शरक्यादिना । तदा । पक्ष्मले अक्षिणी यस्यास्तस्या पक्ष्मलाक्ष्या ओवमाम्बाया । दौहदलक्ष्म गर्भचिह्नम् । शरकाण्डवत् काशगुच्छवन् । विपाण्डुना गौरिण । मुखेन वदनेन । उपजात मन्वात्मा नैन्य यस्य तन तथोक्तेन । स्तनयो कुचयो । मुखेन अग्रभागणाप । परिणेतु नायकस्य । मुदा मतापण । सम साकम् । प्रकट व्यक्तम् । आसीत् । अनुमानम् ॥

तनयानुपलम्भसम्भवो यो
नृपतेरैक्ष्यत नीलिमा मुखेन्दौ ।
कुचयो स युगेन कोमलाङ्ग्या
मुपितश्चूचुवनीलिमापदेशान् ॥ २ ॥

तनयेति ॥ तनयस्य पुत्रस्य अनुपलम्भेन अनुत्पत्त्या सम्भव यस्य तथाक्त । य । नीलिमा श्यामत्व वैवर्ण्यमिति यावत् । नृपते । मुखेन्दौ मुखचन्द्र । ऐक्ष्यत दृष्ट । स नीलिमा । कोमलाङ्ग्या सुकुमारगाम्बा ओवमाम्बाया । कुचयो स्तनयो । युगेन युगमन । चूचुवत्या स्तना-

तथोक्तः सन् । व्यलासीत् विलसति स्म । अहो इत्याधये । हैसस्य घनोदये
प्रात्याविर्भावो विसायस्थानमाते भावः । रूपकं विरोधाभासश्च ॥

मुहुरुच्छ्वसितं मुखेन तन्व्या

नयनाभ्यां सह नर्तितप्रसादम् ।

अवलग्नमिवान्तरङ्गमासी-

दवनीपालशिखामणेरशून्यम् ॥ ७ ॥

मुहुरिति ॥ अवनीपालशिखामणेः राजचूडामणेर्नरसिंहराजस्य ।
अन्तरङ्गं मनः । तन्व्याः ओदमाप्वायाः । मुखेन (सह) उच्छ्वसितं
उच्छ्वाससहितम् । आसीत् । मुखस्य उच्छ्वासः निश्वासः । हृदयस्य तु
उच्छ्वासः समाश्वासः संतोष इति यावत् । नयनाभ्यां तस्याः नेत्राभ्यां
सह । नर्तितः अभिरुद्धः प्रसादः प्रसन्नता दुःखकालुष्याभावः अन्यत्र
धावत्य यस्य तत्तथोक्तम् । आसीत् । (तथा) अवलग्नमिव ।
अशून्य वैकल्यरहितं तत्तत्कार्यविचारचतुरं पक्षे पुष्टं च । आसीत् ।
सहोक्तिः उपमा च ।

उदभूजगदद्भुतोदयाना-

मुचितो गर्भमुपेयुषोऽर्भकख ।

महितो भुजधामविभ्रमाणां

महिलारत्नमनोरथप्रचारः ॥ ८ ॥

उदभूदिति ॥ जगति लोके अद्भुतानां आश्चर्याणां उदयाः उत्पत्तयः
तेषाम् । उचितः अनुगुणः । गर्भम् । उपेयुषः प्राप्तवतः । अर्भकस्य
शिशोः । भुजयोः यत् धाम तेजः तस्य विभ्रमाणां विलासानाम् । महितः

पूजितं तं पूजितं तदनु रूपं ज्ञानं यावत् । यद्वा जगदद्भुतादयानां भुवधा
मविभ्रमाणा उच्यते । महितं श्रेष्ठं । महित्यारसस्य श्रीरसस्य भाव
साम्बाया मनारथस्य द्रोहदस्य प्रचारं प्रचारं । उदभूत् उत्पन्नं ।

मुदती महतीषु सिन्धुमुत्ता-

स्वनवाप्यादरमाह राजिरेषु ।

कमितु करवाल्लगण्डितानां

करिणा कुम्भमणीगणानकाङ्क्षीन् ॥ ९ ॥

मुदतीति ॥ शोभना दत्ता यस्या मा मुदती रानी । महतीषु
श्रेष्ठामु । सिन्धा ममुद्रान् अनीता या मुक्ता मुक्ताङ्गनि तामु ।
आदरं प्रीतिम् । अनवाप्य अन्वधा । आहवाचरपु युद्धाङ्गणु । कमितु
भनु । करवाल्लेन सङ्गन साङ्गितानां महत्कस्युक्तं दारितानाम् । करिणा
गचानाम् । कुम्भेषु शिरषु विद्यमाना या मण्य मूर्च्छिकात् तेषां
गणान् यमुत्तान् । अकाङ्क्षीन् आमङ्गण ॥

ललनात्प्रजनानिलैर्न किञ्चि-

श्रमे सौधगता श्रम विनेतुम् ।

अलमैहत कन्धराधिरूढा

श्रमणोपान्तममीरणै करिणो ॥ १० ॥

ललनेति ॥ (सा) सौधगता प्रागादमारूढा सती । श्रमं तदारोह
णजय परिश्रमं तदुद्धतं स्वेदगतिमिति यावत् । ललनाभि
परिचाराकाभि स्त्रीभि र्बीज्यमानानां व्यथनात् तान्मृन्तानां
अनिर्वातं वातं । विनतु अपर्नादसितुम् । किञ्चिन् इपदपि । न चकमे न

इच्छति स्म । (किंतु) कन्धरा करेणौर्वावा तत्पृष्ठमित्यर्थ , अधिरुढा अधि
 श्रिता सती । करेणो गजवध्वा । श्रवणोपान्ताभ्या कर्णामलाभ्या जाय-
 माने समीरणे वायुभि । धम अपनेतुम् । अत्र अत्यर्थम् । ऐहत अभ्य
 लध्यत् ॥

पदमर्पयितु नच प्रसून-

प्रकरेष्वीपदपि प्रगल्भमाना ।

महिषी भृशकर्कशेषु चूडा-

मणिषु द्वेषिमृगीदृशामियेष ॥ ११ ॥

पदमिति ॥ प्रसूनप्रसरणु कुसुमोच्चयेषु (अपि) पद चरणम् । अर्पयितु
 विन्यसितुम् । इयदपि किंचिदपि । न च प्रगल्भमाना न शक्नुवती । महिषी
 पदाभिविक्ता ओबमान्वा । भृशकर्कशेषु नितान्तमृष्टनेषु । द्वेषिमृगीदृशा
 शत्रुस्त्राणाम् । चूडामणिषु शिरोरत्नेषु । पद अर्पयितुम् । इयेष वाञ्छति स्म ॥

मुकुरेऽभिमुखीकृते सखीभि-

मुंसमालोकि न मुद्रितेन्दुगर्भम् ।

विमतैणदृशा विनीतवाचा

विपुलाक्ष्या विमले कपोल एव ॥ १२ ॥

मुकुर इति ॥ विपुलाक्ष्या विशालनयनया राक्ष्या । मुद्रित निय
 मित निरस्त इत्यर्थ , तादृश इन्दुगर्भ चन्द्रमद येन तादृशम् । मुखम् ।
 सखाभि । अभिमुखीकृत पुरतो धृत । मुकुरे दपणे । न आलोकि न
 दृष्टम् । (किंतु) विनीता विनयसम्पन्ना वाक् यासा तासा तथोक्तानाम् ।
 विमतैणदृशा रिपुस्त्रीणाम् । विमले निर्मले । कपोले गण्डस्थल एव ।
 आलोकि वीक्षित वीक्षितुमभिलषितमिति वा ॥

अवधीर्य नदीरतिप्रसन्ना

हरिणाक्ष्या मुहुरालुलोकियामीन् ।

परिपन्थ्यवलाश्रुवाहिनीषु

प्रथमानाञ्जनयोगपङ्किलासु ॥ १३ ॥

अवधीर्येति ॥ अनिप्रसन्ना. अत्यन्तस्वच्छा. । नदी. । अवधीर्ये
निरस्तृत्य निहायेत्यर्थ. । प्रथमानेन वद्धमानेन समधिनेन अञ्जनयोगेन
कञ्जलगर्भेण पङ्किलासु क्युदासु । परिपन्थिना शश्रूणा अवलानां स्त्रीणां
अश्रुवाहिनीषु नयनजलनदीषु विषये । हरिणाक्ष्याः राजमहिष्याः । मुहुः ।
आलुलोकिया आलोकितुमिच्छा । आमीन् ॥

कदली ललितोरुकाण्डमाम्ये

जनयामास न जातु सौमनस्यम् ।

अदर्मायविरगण्डनैरुगौण्डा

करिगुण्डैव नृमिहकम्बुरुण्ड्याः ॥ १४ ॥

कदलीति ॥ पंशु शब्द इव कण्ठ गम्याः सा कम्बुकण्ठी नृमिहक
कम्बुकण्ठी स्त्री गम्या । ऊरुकाण्डमाम्ये ऊरुकाण्डगादस्यविषये । ललिता
मनोहरा । कदली रम्भा । सौमनस्य प्रीतिम् । जातु कदाचिदपि । न
जनयामास न उत्पादितवती । (परं तु) अदर्मायविरगण्डनैरुगौण्डा कद-
लीगम्यन्धि (कदलीकर्मक) मण्डलविषये मन्त्रा सादृशमभ्रनेन विख्याता
या । करिगुण्डा गजहस्त एव । सौमनस्य जनयामास ॥

अपहाय गुमानि ह्यामपात्रा-

प्यपि पादाश्चलताडनास्पदानि ।

प्रमदं परमाणुमध्यमाया

सुदतीगीतिसुधोचितानि तेनु ॥ १५ ॥

अपहायेति ॥ परमाणुक्त् अतिसूक्ष्म मध्यम मध्य यस्यास्तथा
काया रारया । दासस्य स्मितस्य पात्राणि गोचरभूतानि स्मितेन विका
स्यमानानीत्यर्थ , परिहासपात्राणि च । सुमानि नमस्ककुसुमानि । (तथा)
पादाश्लेन पादाप्रेण यत् ताडन तस्य आस्पदानि विषयान् स्त्रीणा
पादाघातेन पुष्यन्तीत्यर्थ , तिरस्कार्याणीति च । सुमान अनाकपुष्पा
प्यपि । अपहाय परिहास्य । सुदतीना स्त्रीणा गीतिसुधया भानामृतेन
उचितानि परिचितानि गीतिसुधाया उचितानि अनुगुणानीति वा,
गानेन विनमन्तीत्यर्थ , उपचारार्हाणि चेति गम्यते । सुमान नमस्क
सुमान्येव । प्रमद सतोपम् । तेनु चकु । अपहाय विद्यमानानीति योज
नया स्वयुपपत्ति । महाकविप्रयोगणामेव बहुश उपलम्भात् समानव-
र्तकत्व प्रायश्चित्ति चहव । 'स्त्रीणा स्पर्शात्प्रियहृदिस्सति बहुल
शीधुगण्डपसेकात्पादाघातादशोकस्तित्त्वकुरवर्वा वीक्षणाद्भिन्नाभ्याम् ।
मन्दारा नर्मवाङ्मयात्पटुसुदुहसनाच्चम्पको वन्रवाताच्चूतो गीतात्रमेह
विक्तति च पुरो नर्तनात्कणितार ॥'

अथ पुसवनादिक यथाव-

द्विहित कर्म विशामधीश्वरेण ।

तनयस्य तदीयगर्भभाजो

विभवस्येव नयो विवृद्धयेऽभूत् ॥ १६ ॥

अथेति ॥ अथ अनन्तरम् । विशा अधीश्वरेण जनाधिपेन नृसिंह
राजन । यथावत् यथाशास्त्रम् । अर्हार्थं वति । विहित अनुष्ठितम् ।

पुसवनादिक पुथान् सुयतेऽनेनेति पुपवन नाम षथन सस्वार, ताप्र
 नृति । वर्म । तदीयगर्भभाज जोवमाम्वागर्भजुप । तनयस्य सूतो ।
 नय नीति । विभवस्य ईश्वर्यस्येव । विबुद्धये अभ्युदयाय । अभूत् ।
 उपमा ॥

अथ वैजनने दिने शुभयौ

हरिणाश्री नृपतेरसूत सनुम् ।

वसुधातिभरापनोदहेतु

वसुदेवप्रमदेव वासुदेवम् ॥ १७ ॥

अथेति ॥ अथ पश्चात् । वैजनने सूतिमासे । शुभ अस्यास्तीति
 शुभयु तस्मिन् । दिने । नृपते हरिणाक्षी राज्ञी । वसुधाया भूमे य
 अतिभर अधिको भार तस्य अपनोदह्य अपनयनस्य हेतु कारण
 भूतम् । सूनु पुत्रम् । वसुदेवप्रमदा देवकी । (तादृश) वासुदेव कृष्णमिव ।
 असूत प्रसूतवती । उपमा ॥

सुदशामजनिष्ट सूतिगेहे

सुतजन्मोत्सवसूचनो निनाद ।

उदयत्सुहुमान्धवे विमन्धे-

धृतमौरार्यविपर्यया लहर्य ॥ १८ ॥

सुदशामिति । सूतिगेहे प्रमवष्टहे । सुदशां र्वाणाम् । सुतजन्मो-
 त्सवसूचन पुत्रोपतिमहत्सूचक । निनाद कलकठ । अजनिष्ट जात ।
 उदयान्धवे चन्द्रे । उदयति उदयमाने गति । अन्धे समुद्रस्य । लहर्य
 सीचय । धृत मौरार्यस्य सुतारताया बोलाहस्येत्यर्थ विपर्यय अभाव

याभिस्तास्यथोक्ता । (भवन्ति) ऋम् । न भवन्त्येवेत्यर्थः । दृष्टान्ता
लङ्कारः ॥

अवनीरमणैर्वितीर्णमाद्यै-

रगमत्प्राक्तनता यशोदुकूलम् ।

तदिदं नवमेव दास्यतीति

प्रमदेनेव दिशो दश प्रसेदु ॥ १९ ॥

अवनीति ॥ आद्यै अवनीरमणैः प्राक्तनैः राजभिः । वितीर्णं वक्तम् ।
यशः कीर्तिरेव दुकूलं क्षीमम् । प्राक्तनता जीर्णताम् । अगमन् गतम् ।
एष उत्पन्नः कुमारः । नवः नूतनम् । तदिदं यशोदुकूलम् । दास्यति ।
इति । प्रमदेनः सतोपेणैव । दश दिशः । प्रसेदुः प्रसन्नाः बभूवुः । उत्प्रेक्षा ॥

अपनीतरजः कणानुपङ्गा

परितोपाधुभरैरिव प्रजानाम् ।

मरुतो व्यवलन्त मन्दमन्द

नवगन्धोदयनर्तितद्विरेफा ॥ २० ॥

अपनीतेति ॥ मरुतः वाताः । प्रजानाम् । परितोपाधुभरैः आन-
न्दवाष्पप्रवाहैरिव । अपनीतः निरस्तः रजः कणानुपङ्गः धूलीः सवन्ध-
येषां ते तथोक्ताः । नवः नूतनः अनाघ्रात इत्यर्थः, तादृशः यः गन्ध-
परिमलः तस्य उदयेन प्रसारणवन्तर्जिता मादिताः तापिता वा द्विरेफा-
भ्रमराः यैस्तः तथोक्ताश्च सन्तः । मन्दमन्दम् । व्यवलन्तः वाप्तिः स्मः ।
उत्प्रेक्षा ॥

नरपालकनन्दनो रिपूणा

नगरीरेष गरीयसीर्वितीर्यः ।

परितोषयित्ता ममेति नूनं

प्रननर्तं ज्वलनः प्रदक्षिणार्चिः ॥ २१ ॥

नरेति ॥ एयः नरपालकनन्दनः राजकुमारः । गरीयमीः बृहत्तरा ।
रिपूर्णां शनूणाम् । नगरीः पुराणि । वितीर्थं प्रदाय । मम । परिषोषयित्ता
परिषोषकः । (भविष्यति) इति । ज्वलनः अग्निः । प्रदक्षिणाः अर्चिषः
शिखाः यस्य स तथोक्तः सन् । प्रननर्तं जजृम्भे । नूनं ध्रुवम् ॥

अचिरेण दिशाममुष्य जेतुः

कमलां कल्पितविभ्रमां कटाक्षे ।

अपि कल्पतरुं करेऽक्षिलक्ष्यं

करवाणीति किमम्बुधिर्जजृम्भे ॥ २२ ॥

अचिरेणेति ॥ अचिरेण अविलम्बम् । दिशां विजेतुः दिग्विजय
कुर्वाणस्य । अमुष्य राजकुमारस्य । कटाक्षे नेत्रान्ते । कमलां लक्ष्मीम् ।
कल्पितः कृतः विभ्रम विलासः यया तां तथोक्ताम् । करे हस्ते । कल्प-
तरु कल्पवृक्षमपि । अक्षिलक्ष्यं दृश्यम् । करवाणीं कुर्याम् । इति । अम्बुधिः
समुद्रः । जजृम्भे जृम्भते स्म किम् । एतावता कल्पवृक्षं केवलं ध्रुतः,
दानशौण्डस्य तदीयहस्तस्य दर्शनं तु साक्षात्कृत्य तदविलोकनमेवेति भावः ।
तथाबोध्यते 'त्वां पश्यता मया सख्यं कल्पवृक्षनिरीक्षणम् ।' इति ॥

निरिलोऽपि परिष्क्रियाकलापो

जगृहेऽन्तःपुरचारिणा जनेन ।

तनयोदयशंसिना तदानीं

पुलकाः पुस्तुरुरस्य भूषणानि ॥ २३ ॥

निखिल इति ॥ तदानीम् । तनयोदयशासना पुत्रोत्पत्तिनिवदकम् ।
अन्त पुरे चरितु शीलमस्त्रेति तेन जनेन । निखिल समस्त । परिष्किया
कलाप आभरणसमूह । जयदे पृहीत । भूषणानि । अस्य परिग्रहीतु
र्जनस्य । पुलका रोमाश्वा (इव) पुस्फुर स्फुरा त स्म । उत्प्रेक्षा ॥

अधिगम्य गिरामतीतमूल्या

श्रुतिभूषा सुतजन्मसूचकस्य ।

प्रवितीर्णपरिष्कियाविशेषो-

ऽप्यथमात्मानममन्यताधमर्णम् ॥ २४ ॥

अधिगम्येति ॥ अय राजा । सुतजन्मसूचकस्य तनयोत्पत्तिनिवेद
कस्य जनस्य । गिरा वाचमेव । वाचादिशब्दवत् टावन्तो गिराशब्द ।
'गीर्भणितिर्गिरा ।' इति त्रिकाण्डशेष । 'ता गिरा करुणा ध्रुत्वा' इति
प्रयोगश्च । अतीतमूल्या मूल्यातीता अमूल्यामित्यर्थः । श्रुतिभूषा कर्णा
भरणम् । अधिगम्य लब्ध्वा । प्रवितीर्णं दत्त परिष्कियाविशेष आभर-
णातिशया यत्र स तथोक्तः सत्रपि । आत्मानम् । अधम ऋण यस्य स
अधमर्णं ऋणधारी तम् । अमन्यत मनः । सवाभरणदानमपि पुत्रोत्पत्ति
सूचनाया अपर्याप्तमयाद्यमनुतेति भावः ॥

विहितरूपनो विशामधीशो

वसने हस्तविचित्रिते वसान ।

अवलोकिस्तुमर्भक प्रमोदा-

द्वक्लृष्ट प्रययावरिष्टगेहम् ॥ २५ ॥

विहितेति ॥ विशां अधाश राजा । विहितं कृतं रूपनं दानं येन

स तथोक्त । गिजर्थोऽस्त्राविवक्षित । यद्वा विहित स्रपन यस्मै सः । हसेन
हसामारेण चिह्नेन विचित्रिते विचित्रे । वमने वस्त्रे । वसानः धारयन् ।
अभङ्ग शिशुम् । अवलोकिन् वीक्षितुम् । प्रमोदात् सतोषेण । अवकृष्टः
आकृष्टः सन् । अरिष्टगेह सूतिनागृहम् । प्रययौ यातः ॥

अमुमभङ्गमङ्गसीन्नि धात्र्याः

शयितं सातिशयभ्रियं म पश्यन् ।

विभवेन विडौजसोऽनुकुर्व-

त्रपि नेत्रैरनुकर्तुमादृतोऽभून् ॥ २६ ॥

अमुमिति ॥ विभवेन ऐश्वर्येण । विडौजसः इन्द्रस्य इन्द्रमित्यर्थः ।
अनुकुर्वन् अनुसरन् तत्सदृश इत्यर्थः । गः नृमिहाराज । धात्र्याः उपमातुः ।
अङ्गसीन्नि उत्सङ्गप्रदेशे । शयित शयानम् । सातिशया सविशेषा श्री.
शोभा यस्य त तथोक्तम् । अमुम् । अभङ्गम् । पश्यन् विलोकयन् । नेत्रैः
नयनैरपि । (विडौजसः) अनुकर्तुम् । आदृत आदरवान् । अभून् ।
निर्निमेषमभङ्गमपश्यदित्यर्थः ॥

परिवर्ष्य स जातकर्मणा तं

परिणेत धरणेः प्रमोदमानः ।

यमुधाविबुधान्वमुप्रकर्षे-

र्यदुधानन्दधुरन्धरानतानीन् ॥ २७ ॥

परिवर्ष्येति ॥ धरणे. भूमेः । परिणेत नायकः राजा । प्रमोदमानः
गतुष्यन् । त अभङ्गम् । जातकर्मणा जातकर्मण्येन सस्कारेण । परिवर्ष्य
परिपोष्य, जातकर्मसस्कारः शिशोराशुद्धर इति भावः । यमुधाविबुधान्

ब्राह्मणान् । वसुप्रकर्ये धनसम्पत्तिभिः । आनन्दपुरधरान् आनन्दभार
वाहिनः । अतानीत् अकरोत् ॥ २७ ॥

चरणेन समेत्य शङ्खपद्मौ

मकराङ्गेन मनीषिणा निधाने ।

उदिते तनये तदा पितृणा-

मृणमुर्वारमणस्य रीणमासीत् ॥ २८ ॥

चरणेनेति ॥ शङ्खपद्मौ शङ्खपद्माकारौ रेखाविशेषौ निधिविशेषौ
च । समेत्य प्राप्य (स्थित्यन) मकर मनीषिणश्च तदाकारा रेखा कश्चन
निधिवश्च अङ्गं चिह्नं यस्य तेन तयोक्तेन । चरणेन । (उपलक्षिते) मनी
षिणां विदुषाम् । निधाने निर्धौ निधिसदृश इत्यर्थः । तनये पुत्रे ।
उदिते उत्पन्ने सति । तदा । उर्वारमणस्य राज्ञः । पितृणा ऋणं पितृ
विषयकं ऋणम् । रीणं शून्यम् । आसीत् । पुत्रजननेन पितृऋणान्मु
क्तोऽभूदित्यर्थः । 'ऋणं देवस्य यागेन ऋषीणां दानकर्मणा । सन्तत्या
पितृलोकानां शोधयित्वा परिव्रजेत् । श्रेष्ठं परिकरं काठ्यलिङ्गं च ॥

कमलाकरपीडनक्षमेऽस्मि-

श्रुदिते राजशिशौ मुदे जगत्या ।

क्षिथिलाजनि सागसा नृपाणा

चिरकारासदनान्धकारपीडा ॥ २९ ॥

कमलेति ॥ कमलाया लक्ष्म्या करपीडनं विवाहं स्वीकरणमिति
यावत् तस्य क्षमे योग्यः, कमलाकरस्य पद्मसरसं पीडनं उपद्रवं तत्र
क्षमे शक्ते च । अस्मिन् । राजशिशौ राजकुमारे, यालचन्द्रे च । 'राजा

स्यान्नृपतौ चन्द्रे' इति रम्य । जगत्या लोफस्य । मुदे सन्तोषाय ।
उदिते उदयमापन्ने सति । सागसा अपराधिनाम् । नृपाणां राक्षाम् ।
चिर षष्ठे कालात् या कारासदने कारागृहे अन्धकारेण तमसा जाता
पीडा उपद्रव सा । सिधिला गलिता । अजनि जाता । राक्षामभ्युदय-
काले बन्धनस्था मुञ्च्यन्ते इति समुदाचार ॥

न पर प्रभया नरेन्द्रसूनो

रभिभूतार्चिररिष्टदीपिकासीन् ।

परिपन्थिवसुन्धरापतीना

हरिदन्तेष्वपि च प्रतापदीप ॥ ३० ॥

नेति ॥ नरेन्द्रसूनो राजकुमारस्य । प्रभया काल्या । अरिष्टे सूति
वागृहे विद्यमाना दीपिका दीप केन्द्रम् । अभिभूता निरस्तृता अचिप
मद्या सा तथोक्ता । नारीत् । (पर तु) हरिदन्तेषु दिग्गन्तेषु । परिपन्थि
वसुन्धरापतीनां शत्रुनृपतीनाम् । प्रतापदीप प्रतापामको दीपोऽपि ।
अभिभूतार्चि आसीत् ॥

मणिमञ्चसमञ्चितोऽथ धात्र्या

मधुरालोलिकयाजनिष्ट इष्ट ।

निनदैरिव निम्नगाल्हर्या

कल्हस कमलान्तरालशायी ॥ ३१ ॥

मणीति ॥ मणिमञ्च रत्नसङ्घे गमगिन शाभिन तत्र शयान
इत्यर्थे । स राजकुमार । धात्र्या उपमात्तु । मधुरया मनोहरया
आलोलिकया बालस्वापनोपयोगितादिभ्या । मधुरालादिक्येति पठे तु

तद्विशेषणम् । निम्नगालह्या नदीतरङ्गस्य । निन्दै शब्द कमलान्तराल
शायी पद्ममध्ये शयान । कलहस इव । हृष्ट सन्तुष्ट । अजनिष्ट । जात ॥

नयतो न कदाचन न्युत स्या-

दवतीर्ण स्वयमन्युतोऽयमुर्व्याम् ।

इति शोभनलक्षणै स जान

न्नकरोदात्मजमन्युताभिधानम् ॥ ३२ ॥

नयत इति ॥ अय कुमार । नयत नीतित । कदाचन कदापि ।
न्युत भ्रष्ट । न स्यात् । अयम् । उर्व्या भूमौ । स्वयम् । अवतीर्ण ।
अच्युत विष्णुरेव । इति । शोभनलक्षणै शुभनिमित्तै । जानन् विदन् ।
स नरसिंहराज । आत्मज पुत्रम् । अन्युताभिधान अन्युतनामानम् ।
अकरोत् ॥

अधिमञ्चमनुक्षण जिघृक्षु

कुरुविन्दस्तवक कुतूहलेन ।

समनह्यदय यथोदयाद्रे-

स्तटशायी तपन मृगेन्द्रशाव ॥ ३३ ॥

अधीति ॥ अय अर्भक । अधिमद्य मद्ये । कुतूहलेन अभिलाष
चापलेन । कुरुविन्दस्तवक माणिक्यगुच्छम् । उदयाद्रे उदयपर्वतस्य ।
स्तटशायी कटके शयान । मृगेन्द्रशाव सिंहशिश्नु । तपन यथा सूर्यमिव ।
अनुक्षण क्षणे क्षण । जिघृक्षु प्रहीतुमिच्छु । समनह्यत् उरसाह्वानभूत् ।

उदयारुणमूर्तिरोपधीशो

नियत वशभुवो नृसिंहसूनो ।

व्यरुचद्व्यपदिश्य रत्नगुच्छं

शयनस्योपरि सन्ततावनाय ॥ ३५ ॥

उदयेति ॥ उदये अह्ना रक्ता मूर्ति यस्य न तादृशः । ओपर्याशः चन्द्रः । वशभुवः स्ववशजातस्य । नृसिंहसूतोः नरसिंहपुत्रस्य । सन्तता वनाय सततरक्षणाय । शयनस्य उपरि मद्योपरिभागे । रत्नगुच्छं रत्नस्तवकम् । व्यपदिश्य व्यार्जाकृत्य तद्व्याजेनेत्यर्थः । व्यरुचन् अशोभन् । नियत निश्चितम् । रोचते शुतादित्वात् 'शुभ्यो लुङि' इति परस्मैपदे 'पुपादि—' इति सूत्रेण अह ॥

बलमानललन्तिकाविभूषा-

बहमानशुतिवर्धिताभिरूप्यम् ।

अवलीढमुधांशुलीलमासी-

दनिदानग्मितमाननं तदीयम् ॥ ३५ ॥

घण्टमानेति ॥ बलमाना चलन्ती या ललन्तिकाविभूषा क्विचित्-
म्बमान कण्ठाभूषण तस्या बहमानया प्रगरन्त्या शुभ्या कान्त्या वर्धित
आभिरूप्य रम्यत्वं यस्य तन् तथोक्तम् । अनिदान अनिमिष म्निन
यस्य तन् । तदीयं पुत्रमभ्यन्धि । आननं सुम्भम् । अवलीढा प्राप्ता
मुधांशुलीला इन्दुविलासः येन तत् तादृशम् । चन्द्रमहशमित्यर्थः । आसीत् ।

अत्रलम्बतया स्थितोऽपि धात्र्याः

करमालम्ब्य स फानिचित्पदानि ।

मणिनूपुरशिञ्जिनेन किञ्चि-

ल्लृतमंग्यानि किलाष्टूणे व्यतानीन ॥ ३६ ॥

अवलम्बतयेति ॥ स राजकुमार । धात्र्या भूमे । अवलम्बतया
 आधारतया । स्थित सन्नपि । धात्र्या उपमातु । कर हस्तम् ।
 अवलम्ब्य अवग्रभ्य । माणनूपुराशजितन रत्नमयपादादशब्देन । वृता
 गणिता सख्या येषा तानि, नूपुरध्वनिसरयया पादाविन्याससख्या अनु-
 मीयत इति भाव । ज्ञानचित् । पदानि चरणविन्यासान् । अङ्गणे अजिरे ।
 किञ्चित् शनै शनै । व्यतानान् अकरोत् किञ् । स्वभावोक्ति ॥

किमपि क्षितिपात्मजे विवक्षौ

विमताना विरराम वीरवाद ।

सदनाङ्गणसीम्नि सचरिष्णौ

चलितु दिक्षु यदा शशाक नैपाम् ॥ ३७ ॥

किमपीति ॥ क्षितिपात्मजे राजकुमारे । किमपि अविस्पष्टवर्णम
 धाञ्चारित च किञ्चित् । विवक्षौ वस्तुमिच्छति सति । विमताना शत्रू
 णाम् । वीरवाद वचनं वारा इत्येवमहकारकोलाहल । विरराम शान्त ।
 (क्षितिपात्मजे) सदनाङ्गणसाम्नि गृहचत्वरप्रदेशे । सचरिष्णौ सचरणशाले ।
 एषा विमतानाम् । यदा । दिक्षु । चलितु गतुम् । न शशाक शक्त नाभूत् ॥

अजनिष्ट यदाधिवेश्म लौल्या-

न्मणिदीपग्रहण महीशसूनो ।

परिशीलनमेव पर्यणसी-

त्तदहो वैरिमहोहठात्क्रियाया ॥ ३८ ॥

अजनिष्टेति ॥ अधिवेश्म गृहे । महीशसूनो राजकुमारस्य ।
 लौल्यात् पालचापलात् । मणिदीपस्य ग्रहणम् । अजनिष्ट जातम् ।
 (इति) यदा इति यत् । अव्ययानामनेकार्थत्वाद्त्रैवमर्थ । यद्वा

यदा याम्बुजाले इति व्याख्याय उत्तरवाक्ये तदा इत्यप्याहारेण
ध्यास्येवम् । तत् मणिदीपप्रहणेन । वैरिणा शश्रूणा महस तेजस
दृष्टारिक्रियाया यथादपहरणस्य । परिशीलन अभ्यास । पर्यणसीत्
परिणमति ग्म ॥

अवलम्ब्य शनै सचद्रमोऽभू-
द्वरोधप्रमदाङ्गुलीद्वलानि ।

पत्रमानशिशु प्रतानिर्नाना

परिगृह्णन्निव घालपट्टवानि ॥ ३९ ॥

अवलम्ब्येति ॥ ग । अवरोधप्रमदानां अन्त पुरस्वीणां अङ्गुली
द्वानि पत्रतुल्या वरशाया । अवलम्ब्य । प्रतानिर्नाना स्तानाम् ।
घालपट्टवानि नवमिगण्यान । पारगृह्णन् अवलम्ब्यमान । पत्रमानशिशु
पातपेति इय । शौ मद्मद्म् । चक्रमेण गमनेन महित माक्रम ।
अभूत् ॥

बहुशो यदशोभि रत्नभिर्त्तो

नृपदिम्भप्रतिविम्बसप्रदाय ।

परितो विमतान्भविष्यदात्म

सुरणाना निरणायि पूर्वगद्ग ॥ ४० ॥

बहुश इति ॥ रत्नभिर्त्तो मणिपुष्प । नृपदिम्भस्य राजकुमारस्य
प्रतिविम्बानां सप्रदाय परम्परा । सुरगिष्यपरंपरावर्तीणमदुपदशवाची
सप्रदायशब्द प्रकृते परंपराशास्त्रिक । बहुश गमधिकम् । अशोभि
अशोभ्यत । इति च । अशोभाति शोभयते समेति सुद ग्मम् । न
तु पुदात्तोभने कर्त्तरि । विष्णे दुर्लभत्वात् । राजकुमारध्याय कर्त्ता ।

(तत्) विमतान् परितः शत्रूणां समन्तात् । भविष्यता भाविनां आत्म
स्फुरणानां राजकुमारविलसनानाम् । पूवरङ्ग प्राथमिकव्यापार । निर
णायि निश्चितम् । जर्जरिति शप । रूपरेषु प्रथमस्तव्यकृत्यवाची पूवरङ्ग
शब्द प्रकृते एवम् ॥

सुदृशामभजत्सुतोऽङ्गमङ्गा

त्कलिताह्वानगिरा कर प्रसार्य ।

वलदम्बुरुहा यथा मरालो

नलिनीनामलिनीविराविणीनाम् ॥ ४१ ॥

सुदृशामिति ॥ सुत राजकुमार । कर हस्तम् । प्रमाय तदभि
मुख नावा । कठिता कृता आह्वानगी आगच्छ आगच्छेति वाक् याभि
स्तासाम् । सुदृशा स्त्रीणाम् । अङ्गान् उ सङ्गात् । अङ्ग उरसङ्गम् । मराल हंस ।
अलिनाविरावणानां भ्रमरीक्षकारवतीनाम् । वलदम्बुरुहा चलत्पशानाम् ।
नलिनीनां पद्मिनीनाम् । अङ्गात् । अङ्ग यथा मध्यमिव । अभवत् प्राप्त ॥

मुखरीकृतमुग्धकिङ्किणीक

मुहुरक्कूरितकेलिरङ्गणेषु ।

तनुलप्ररजोभरस्तदानी

मवनीधारणसाधनामतानीत् ॥ ४२ ॥

मुखरीकृतेति ॥ अङ्गणेषु । मुखरीकृता शब्दाध्यमाना सुग्धा
मनोहरा किङ्किण्य क्षुद्रषण्डिका यस्मिन् रमणि तद्यथा भवति तथा ।
मुहु पुन पुन । अङ्कुरिता उन्मिषिता कलि लीला यस्य स । (स)
तदाना लीलाकाले । तर्ना शरीर लम्ब सम्बद्ध रजोभर धूलिभार

यस्य स तथाक्त सन् । अबनीधारणसायना भूधरणाभ्यासम् । अता
नीन् तनोति स्मेन । गम्योत्प्रेक्षा ॥

अवनीवलहन्तुरङ्कमध्ये

विहरन्व्यञ्जितचापलो व्यलासीन् ।

अधिसानु यथानुकूलकेलि

कनकशोणिभृत करीन्द्रशात्र ॥ ४३ ॥

अवनोति ॥ अबनीवकहन्तु भूमीन्द्रस्य नृसिंहराजस्य । अङ्करय
उरसहस्रस्य मन्त्रे । विहरन् फाडन् । व्यञ्जित प्रकटित चापल बाललौल्य
येन तथोक्त । (म) कनकशोणिभृत मेषपर्वतख । अधिसानु सानुनि ।
अनुकूला स्वर विप्रमाणा कलि काडा येन स । करीन्द्रशाव करिक
लभ इव । व्यलासीत् विडलास ॥

अपमार्ज्य दुरक्षराण्यवन्या

रजसो विस्तृतिलक्ष्यत कुमार ।

वलदङ्गुलिनीतवर्णरेखो

व्यलिखर्तिक स्वकलप्रभावरेशाम् ॥ ४४ ॥

अपेति ॥ कुमार । रजस धून्या । विस्तृतिलक्ष्यत प्रक्षेपप्रमारेणा
दिभ्यापेन । अवन्य भूमे । दुरक्षराण्य मन्त्रगा लिनितानि श्रेयानेवे
दहानि दुर्गक्षराणि । अपमार्ज्य परामर्श अपनीय । वङ्गुलीभि प्रवल
न्तीभि अङ्गुलीभि नीला कृता वणरेखा यदृच्छया वर्णस्वरूपसूचक
रेखाविशेषा येन तथोक्त मन् । स्वकलप्रभावरेशा स्वपरिमहत्त्वम्
चिह्ना रेखाम् । व्यलिखन् लिलेख विमित्युत्प्रेक्षा ॥

अथ कैश्चिदहोभिरेव विद्या-

गुरुरध्यापयति स्म तं कुमारम् ।

मधुरुन्मिपितालिमञ्जुषोपः

परपुष्टं किल पञ्चमप्रपञ्चान् ॥ ४५ ॥

अथेति ॥ अथ । तं कुमारम् । गुरुः आचार्यः । कैश्चिन् अहोभिः कतिपयैर्दिवसैरेव । विद्याः । उन्मिपितः उज्जृम्भितः अलीनां भ्रमराणां मञ्जुषोपः मनोहरधनिः यास्मिन् तादृशः । मधु वसन्तः । परपुष्टं को- किलम् । पञ्चमप्रपञ्चान् किञ्च पञ्चमह्वरविभेदानिव । अध्यापयति स्म अध्यापयामास । किलशब्द इत्यर्थकः । तथा च यादवाम्बुदये 'निखिल- लचेतन...' इति यद्यव्याख्यानं 'आरगा. किल सरित इव' इति दीक्षिता. ॥

नृपवर्यशिशोर्निसर्गजानां

निखिलानामपि देशिकः कलानाम् ।

परमुद्गसनाय पर्यणंसी-

त्सवितेवाम्बुजकोशसौरभागाम् ॥ ४६ ॥

नृपेति ॥ देशिक- गुरुः । नृपवर्यशिशोः राजपुत्रस्य । निसर्गजानां स्वाभाविकीनां जन्मान्तरवासनावशादनुवर्तमानानाम् । निखिलानां सम- स्तानामपि । कलानां विद्यानाम् । सविता सूर्यः । अम्बुजकोशसौरभागाम् कमलमुकुलगन्धानामिव । उद्गसनाय पर केवलमुद्गासाय उद्गोधमात्रा- येत्यर्थः । पर्यणंसीत् पर्यणमत् उपयुक्तोऽभूदित्यर्थः । 'स्थिरोपदेशा- मुपदेशकाले प्रेषादरे प्राक्तनजन्मविदाः ।' इति कुमारसम्भवः ॥

तरलीकृतसद्भवहरीक.

गुरलीसीम्नि सत्पेटक कुमार ।

समशोभत सचलत्तरङ्गो

जनितान्तं इनाकरो जलानाम ॥ ४७ ॥

तरलीकृतेति ॥ गुरलीमात्रं शस्त्रविद्याभ्यामभूभागे । तरलाकृता
चमलीकृता सर्वत स्फोरितेत्सर्व खड्गवन्दी कृष्णलता येन स ।
येन प्रनिभटसद्भवतनिवारणार्थं धृतेन चक्राकारेण चर्मणा सहित
सत्पेटक । कुमार । सचलत्तरङ्गो तरङ्गा ऊर्मय यस्य स । जनित
उत्सादित आवर्त अम्भाभ्रम येन स तादृश । जलाना आकर मसुद्र
इव । समशोभत शुशुभे ॥

अधिरोपयतीन्दुवशरत्रे

सचमत्कारतया शरासने ज्याम् ।

अतिचिह्नममित्रपार्थिवाना-

मजरूढाजनि सेयमंसूटान् ॥ ४८ ॥

अर्धाति ॥ इन्दुवश चन्द्रकुलमेव वश वेषु तस्य रत्रे मुत्तामर्णा
राजकुमारे । शरासन धनुषि । ज्या मीर्वाम् । सचमत्कारतया सविशे
पतया । अधिरापयति आरोपयति माने । अमित्रपार्थिवाना शत्रुगणा
नाम् । मा इय ज्या भूमि मीर्वा च । अगृह्णन् अगशिम्भान् । अ
रूढा अवतीर्णा । अजनि जाता । इद अतिचिह्न अत्याचर्यम् । अस्य
शत्रवो विहाय राज्य पश्यामागुरिति भव ॥

परिरक्षणतो वर हि शिक्षा

प्रकृतानेन विगण्डित पटिम्ना ।

मणिचामरहेममानितो य

द्वियते वन्दिजनेन लोहदण्ड ॥ ४९ ॥

परीति ॥ परिरक्षणत रक्षणादपि । प्रकृता प्रजाता । शिक्षा । ह
दण्डैव । वर मनाक । प्रथम् । यत् यत् । अनेन राजकुमारण । पा
म्ना पटुभावन बलनेत्यथ । । वलण्डत भाजत । लोहदण्ड अया
दण्ड । माणभि रत्नै चामरण इम्ना स्वर्गेन च मानित पूजित
तशूक्त सानत्यथ । । विद्वानन स्तुतिपाठकै द्वियत । तस्य सामर्थ्य
प्रकृत्याय तन सन्धित लोहदण्ड रत्नादिभिवहुना य यता विदिना
धारयति तता वर शिक्षा रक्षणदिति भाव ॥

मरुत सुहृद मदीयधाम

ज्वलनस्य ज्वलत पुरीध्वरीणाम् ।

निरुणद्धितरा निजान्तरित्या

हितरोपोऽभिनदेप चर्मभस्त्रम् ॥ ५० ॥

मरुतमिति ॥ अरीणा शत्रूणाम् पुरीषु नगरषु ज्वलत ज्वाल
यत । वतमानसामीप्ये शता । मदीयधाम मदीय तत्र एव ज्वलन
अग्नि तस्य । सुहृद सहस्यभूतम् । मरुत वायुम् । निजान्त स्वस्य अन्त
प्रदेशे । निरुणद्धितरा सम्यक् प्रतिवधात् । इति । आहित उपर राप
कोपा यस्य स तथोक्त (इव) एव राजकुमार । चर्मभस्त्र अग्निभस्त्र
काम् । अभिनत् अभिनत्ति स्म । चर्मभस्त्रभदन महाबलसाध्यम् । तच्चाप्यय
कृतवान् । तत्र हतुःप्राक्षत ॥

अधिगत्य गतित्वरा ह्याना

मधिवाह्याल्यमुना प्रचालितानाम् ।

परिपालयतीत्र भक्तिमुद्रां

पद्मान पदरेणुधारणेन ॥ ५१ ॥

अधीति ॥ अधिवाद्यालि वाद्यानि पुराद्बद्धिर्विद्यमाना विहारप्र
देशा तेषा भालि पदत्ति तस्याम् । अमुना राजकुमारेण । प्रचालि
ताना धावितानाम् । ह्याना अश्रानाम् । गतित्वरा गमनेवपम् । अधि-
गल्य अधीत्य । अविहृल्येति पाठेऽपि स एवार्थः । पद्मान वायु ।
पदरेणो पादपरागस्य धारणेन । भक्तिमुद्रा भक्तिचिह्नं गाढा भक्ति
या । परिपालयति रक्षतीत्र ॥

अधिरोपयति स्म हस्तिरुण्ठे

जनता तोपमिषेण जातमात्र ।

अधुना पटुतामनेषपेन्द्रे

व्यवृणोदित्यपि किंनु विस्मयाय ॥ ५२ ॥

अधिरोपयतीति ॥ ग । जातमात्रं जात एव । जनतां जन
ममूहम् । तोपमिषेण मतोपध्यानेन । हस्तिरुण्ठे गजोपरि । आरोपयति
स्म आरोपयामास । अधुना गाग्रतम् । अनेकपाना गजाना इन्द्रे ध्रेष्ठे,
गजगणविषय इत्यर्थे । पटुता तदारोहणनामर्थम् । व्यवृणोन् स्फुटी
वकारः । इत्येनदपि । विस्मयाय आश्चर्याय किंनु । जातमात्रस्यान्यान्गज
स्वन्धमारोपयत गाग्रत स्वय गजाधिरोहणं न विस्मयकरमिति भावः ।
मतोपस्य परा वाष्टा सोऽत्र गजस्वन्धाधिरोहणमिति ध्ययहियते । तथा च
'एष नामानुसूहीत । यः शूलादवतार्य हस्तिस्वन्धे प्रांतप्रपित ।' इति
शाकुन्तलम् । गजावता चस्वन्तमारुहिका वृत्तम् ॥

विद्याः समेत्य विविधा नृपतेस्तदासी-
दानन्दहेतुरतिवाहितशैशवोऽयम् ।
यातः क्रमाद्विलसितानि यथा कलानां
पाथोनिधेः किमपि पार्वणशर्वरीशः ॥ ५३ ॥

विद्या इति ॥ तदा । विविधाः समस्ताः । विद्याः । समेत्य प्राप्य
अर्धात्येत्यर्थः । अतिवाहितं यापितं शैशवं येन सः । अयं राजकुमारः ।
क्रमात् । कलानाम् । विलसितानि विलासान् समस्ताः कला इत्यर्थः ।
यातः प्राप्तः । पार्वणि भवः पार्वणः संपूर्ण इत्यर्थः, तादृशः शर्वरीशः चन्द्रः ।
पाथोनिधेः यथा समुद्रस्यैव । नृपतेः नरसिंहराजस्य । किमपि वक्तु-
मशक्यतया । आनन्दहेतुः सतोषकारणम् । आसीत् । चसन्त-
तिलकं वृत्तम् ॥

इति द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः ।

अथावनीवासवसूनु रभ्यगा-

दनङ्गराद्धान्तमलक्रिया तनो ।

वधूजनस्वान्तवशकियौपध

वयो नव शैशववासनासहम् ॥ १ ॥

अथेति ॥ अथ । अवनीवासवसूनु पृथिवीन्द्रपुत्र । अनङ्गराद्धान्त
कामसिद्धात्तम् । तना शरीरस्य । अलक्रिया अलकारम् । वधूजनाना
स्त्रीणां स्वात्तस्य मनस वशकियौपध वशीकरणभेद्यम् । शैशववासना
शैशवगन्ध शैशवसस्कारो वा शैशववार्तापाल्यर्थे, न सहत इत्यमह शैश
ववागनाया असह शैशववागनासह अनीतशैशवमित्यथ । नव नूतनम् ।
वय तादृश्यम् । अभ्यगात् उपययौ । शैशववागना सहत इति तादृशम् ।
नव वय वान्यतादृश्यया साधमिति वा । रूपकम् ॥

चमत्कृत यौवनशिल्पिना तदा

समन्वितभ्रूलतया मतोरणम् ।

अभूत्प्रवेशार्हमनङ्गभूपते-

रदपुर वान्यमृतात्तसेचनम् ॥ २ ॥

चमत्कृतमिति ॥ तदा । समन्विता सविश्रामा या भ्रूलता तया ।
मतोरण वन्दनमालिङ्गनादृत वदिद्वारंगहित वा । वान्यमृतेन वान्ति

नेन कात्तिसुधया वा आत्त कृत सचन यस्य तत् । यौवन तारुण्य
मेव शिल्पी कारु तेन । चमत्कृत सविशेषरमणायीकृतम् । अद पुर अमुष्य
पुर शरीरमव नगरम् । पुर नगरदहया ' इति विश्व । अनङ्गभूपते
ममथरानस्य । प्रवेशार्हं प्रवशयाग्यम् । अभूत् । परिणाम ॥

वचोऽधिदेव्या वदनाश्वितस्थिते-

वतसकर्णोत्पलवर्णधोरणी ।

व्यराजतामुष्य कपोलमण्डले

त्रिकस्वरश्मश्रुमिषेण विम्बिता ॥ ३ ॥

वच इति ॥ वदने सुरा भक्षिता पूजिता स्थिति यस्यास्तस्या ।
वचोधिदेव्या सरस्वत्या । वतस अलङ्कारभूत यत् कर्णात्पत्र तस्य
वर्णधारणी कृष्णवर्णरेखा । त्रिकस्वरस्य त्रिलसत् श्मश्रुण मिषेण व्या
नेन । अमुष्य राजकुमारस्य । कपोलमण्डल गण्डमण्डल । विम्बिता
प्रतिफलिता सर्ता । व्यराजन विरेच । सापह्नवोत्प्रेक्षा ॥

घहृत्यविच्छिन्नतयैव कणिका

मणिप्रभाम्रोतसि मासत्येदये ।

मशैबलाङ्कुरचमत्त्रियेव त

त्वपोल्भू श्मश्रुवरम्बिताभवा ॥ ४ ॥

घहृतीति ॥ मांगत्र ताद्र उदय अभिशृङ्खि यस्य तस्मिन् ।
कणिकयोः कर्णाङ्कुरया मणीनां रत्नानां प्रभायानसि कात्तप्रवाद ।
अविच्छिन्नतया अविच्छिदनेव । यतीति प्रवदति सति । श्मश्रुवरम्बिता
श्मश्रुव्यासा । तत्कणाङ्कुर तस्य कपालप्रदेश । सर्तपत्राङ्कुरचमत्त्रियः

शैवाललेशेन जायमाना या चमत्क्रिया शामा त सहितेव । अभवत् ।
रूपक उत्प्रेक्षा च ॥

विधि सरोजं व्यधित स्वमन्दिर
तुषारपातोऽपि न तेन सह्यते ।

इतीव सानन्दममुष्य वन्धुर
भुजान्तर मन्दिरमिन्दिरातनोन् ॥ ५ ॥

विधिरिति ॥ विधि प्रज्ञा । सरोज पद्मम् । स्वस्य आत्मन
मन्दिर गृहम् । व्यधित कृतवान् । तेन सरोजेन । तुषारपात हिमप-
तनमपि, अन्त्याभिघातोऽपीति च । न सह्यते । इतीव इति मत्वन् ।
इन्दिरा लक्ष्मी । सानन्द आनन्दगहिन यथा तथा । वन्धुर मनोहर सर्व
गहमिति यावत् । अम्य । भुजान्तर वक्ष । मन्दिर गृहम् । अतनोत्
अकुरुत । उत्प्रेक्षा ॥

फणाधरेन्द्र परिहृत्य भीषण
दृढादरामसतटाधिरोहणे ।

प्रहृतुमस्य प्रमृताविव श्रमा
व्यराजता जानुविलम्बिनौ भुजौ ॥ ६ ॥

फणोति ॥ अम्य । जानुविलम्बिनौ आत्रानुर्दार्या । भुजौ । भीषण
भयकरम् । फणाधरेन्द्र आदशेयम् । परिहृत्य विहाय । अततेटे भुज
शिखरप्रदेशे अधिरोहणे । दृढ निधत् आदर प्रीति यस्याप्त्याम् ।
क्षिति भूमिम् । प्रहृतु उपसंरोपणाय हस्तापगम्यन कर्तुम् । प्रमृता
प्रमृताविव । व्यराजता असोभेताम् । परिवारः उत्प्रेक्षा च ॥

समानतादुर्विधतां जहार य-

द्विभूतिमान्यस्य विजृम्भणं हि तत् ॥ ११ ॥

प्रमृष्टेति ॥ दर्पणः मुकुरः । प्रमृष्टः निरस्तः कन्दर्पमदः मन्मथस्य गर्वः येन तस्य । तस्य अच्युतराजस्य । प्रतिविम्बानां प्रतिच्छावानां सदृशानां च सम्पदं समृद्धिम् । प्रकाश्य प्रदर्श्य । समानतायां सादृश्य-विषये दुर्विधतां दारिद्र्यम् । जहार अपनीतवान् । इति यत् । तत् । विभूत्या ऐश्वर्येण मृजागस्मना च मान्यस्य माननीयस्य मृजासंस्कारेण वैमल्यं प्रापणीयस्य च । विजृम्भण विलासः । तदेव हि विभूतेः फलं यद्दारिद्र्यहरणमिति भावः । प्रतीपं श्लेषः अर्थान्तरन्यासश्च ॥

अतत्समानञ्जभवः स्मरादिमा-

न्व्यधत्त रूपव्ययलोभवानिव ।

तदेकरूपव्ययदुर्विधः स किं

तनोति तन्न्यूनतनुश्रियोऽपरान् ॥ १२ ॥

अतदिति ॥ (यः) अञ्जभवः ब्रह्मा । रूपव्यये लोभवान् लुब्ध इव रूपव्ययभीहरिवेत्यर्थः । स्मरादिमान् मन्मथप्रभृतीन् । अतत्समान् । अच्युतराजस्य विसदृशानेव । व्यधत्त निर्मितवान् । सः तादृशो ब्रह्मा । तदेकरूपव्ययदुर्विधः तस्यन्युतराजस्यैकस्यैव निर्माणे समुपयुक्तेन रूपव्यायेन दरिद्रः सन् । अपरान् अन्यान् । तन्न्यूनतनुश्रियः अच्युतराजापेक्षया न्यूनशरीरलक्ष्मीकान् । तनोति सृजति किम् । रूपेणतन्म-दृष्टः कोऽपि न भूतो न भवति चेति भावः ॥

करम्बितं यौवनकान्तिसंपदा

कुमारमालोक्य कुतूहलान्नृपः ।

अथानियायास्य विवाहकर्मणे

महीभुजा मन्त्रिसुरेण कन्यया ॥ १३ ॥

करम्बितमिति ॥ अथ । नृप नृसिंहराज । यौवनवात्तमम्पदा ताह
प्यनानतशाभातिशयन । करम्बित पूणम् । कुमार पुत्रम् । सुवृहत्तान्
अभिज्ञापण । आत्मास्य । अस्य अनुतरात्तुमारस्य । विवाहकर्मण परि
णयविधय । मन्त्रिसुरेण मातृद्वारा । महीभुजा राणाम् । कन्यया
पुत्री । अनियाय आनीतान् ॥

करेण सूनो क्षितिपालकन्यया-

करानय प्राहयति स्म भूपति ।

प्रकाशितारुण्यरुचे पयोनिनी

प्रसूनपालीर्दिवसो यथा रवे ॥ १४ ॥

करणेति ॥ अथ भूपति नृसिंहराज । प्रकाशिनी प्रकाशवती ता
रुण्यरुचि यौवनकृति यस्य तस्य । सून पुत्रस्य । करण हस्तन ।
क्षितिपालकन्ययाकरान् राजकुमारीदस्तान् । दिवस अह् । प्रकाशित
आरुण्य रक्तिमा यथा मा प्रकाशितरुण्यता ताणी रुचि प्रभा यस्य
तस्य । रव मूस्य । करेण किरणन । पयोनिर्नप्रसूनपाली यथा पाशनी
पद्मदानीद । प्राहयति स्म प्राहयामास ॥

कुलोद्वहाम्बर्षकुमुद्वतीशयो

वैधूपु देवी वरदाम्बिकाभिधा ।

अमुष्य सतोपमपुष्यदान्तर

विशिष्य तारास्त्रिव रोहिणी विधो ॥ १५ ॥

समानतादुर्विधता जहार य

द्विभूतिमान्यस्य विजृम्भण हि तत् ॥ ११ ॥

प्रमृष्टेति ॥ दर्पण मुकुर । प्रमृष्ट निरस्त कन्दर्पमद मन्मथस्य
गवं यन तस्य । तस्य अच्युतराजस्य । प्रतिबिम्बाना प्रतिच्छायाना
सदृशाना च सम्पद समृद्धिम् । प्रकाश्य प्रदर्श्य । समानताया सादृश्य
विषये दुर्विधता दारिद्र्यम् । जहार अपनीतवान् । इति यत् । तत् ।
विभूत्या ऐश्वर्यण मृजाभस्मना च मान्यस्य माननायस्य मृजासस्कारेण
सैमल्य प्रापणायस्य च । विजृम्भण विलास । तदेव हि विभूते फल
यद्दारिद्र्यहरणमिति भाव । प्रतीप श्लेष अर्थान्तरन्यासश्च ॥

अतत्समानव्यभव स्मरादिमा-

न्व्यधत्त रूपव्ययलोभवानिव ।

तदेकरूपव्ययदुर्विध स किं

तनोति तन्न्यूनतनुश्रियोऽपरान् ॥ १२ ॥

अतदिति ॥ (य) अद्यभय व्रह्मा । रूपव्यय लोभवान् उब्ध
इव रूपव्ययभीक्षुरिवेखर्भ । स्मरादिमान् मन्मथप्रगतीन् । अतत्समान् ।
अच्युतराजस्य । वसदृशानव । व्यधत्त निमित्तवान् । स तादृशा व्रह्मा ।
तदेकरूपव्ययदुर्विध तस्याच्युतराजस्यैव तस्यैव निर्माण समुपयुक्तन
रूपव्ययन दरिद्र रान् । अपरान् अन्यान् । तन्न्यूनतनुश्रिय अच्युत
राजापेक्षया न्यूनशरीररक्ष्मीमान् । तनोति सृजति त्रिम् । रूपगतन्म
दश कोऽपि न भूतो न भवति चति भाव ॥

करम्वित यौवनकान्तिसापदा

कुमारमालोक्य क्षुत्तृहलान्नुप ।

त्रिमुक्तमर्यादतया विजृम्भित

नवाभिरूप्य न कदापि वर्तनम् ॥ ९ ॥

करेति ॥ करारविन्दे हस्तपद्मे एव । कठिने अनवरतव्यायामवशान्
कर्कशे । मानस मनसु । न कठिनम् । भ्रुवी च । च एवार्थे । कौटिल्य-
मुर्वी भुमताभूमी । बाह्वय वाक् तु । कौटिल्यभू कौटिल्यस्य अनार्जवस्य
भू स्थानम् । न । नव नूतन आभिरूप्य रामणायकम् । विमुक्तमर्या-
दतया स्वकावधिकतया अतिशयेनेत्यर्थं । विजृम्भित उल्लसितम् । वर्तन
आचारस्तु । कदापि । विमुक्तमर्यादतया स्वकम्बिकनया । न विजृम्भ-
तम् । परिसर्या ॥

निरर्गलायामनिरोधवर्त्मना

विना निदान श्रयणे विरोधिनी ।

इतीव रोपातिशयस्पृशोर्दृशो-

रशोभि कोणेन विशोणिमाणिमा ॥ १० ॥

निरर्गलेति ॥ निदान विना निष्कारणम् । निरर्गल निष्प्रनिबन्ध
समधिक्य आयाम र्दध्यं तस्य निराध प्रातमन्ध तस्य वर्त्मना
मार्गेण स एव वर्त्म तेनेति वा तनिरोधद्वारत्यथ । धवणे कर्णी । विरो-
धिनी शत्रुभूते । इति । रोपातिशयस्पृशा कोपाधम्यभाजोरिव । दृशो
नयनयो । विशोणिम्न आहृष्यस्व अणिमा रश । कोणेन प्रान्तेन ।
अशोभि अशोभ्यते । शोभयते कर्मणि लुङ् । 'कोणेऽस्य' इति पाठा-
न्तरम् ॥

प्रमृष्टकन्दर्पमदस्य दर्पण

प्रकाश्य तस्य प्रतिनिम्बसम्पदम् ।

समानतादुर्विधता जहार य

द्विभूतिमान्यस्य विजृम्भण हि तत् ॥ ११ ॥

प्रमृष्टेति ॥ दर्पण मुकुर । प्रमृष्ट निरस्त कन्दपमद ममथस्य
गव यन तस्य । तस्य अच्युतराजस्य । प्रतिबम्बाना प्रतिछायाना
सदृशाना च सम्पद समृद्धिम् । प्रकाश्य प्रदश्य । समानताया सादृश्य
विषय दुर्विधता दारिद्र्यम् । जहार अपनीतवान् । इति यत् । तत् ।
विभूया एध्वरण मृजाभस्मना च मायस्य माननायस्य मृजासस्कारेण
वमल्य प्रापणायस्य च । विजृम्भण विलास । तदव हि विभूत फल
यद्दारिद्र्यहरणामात भाव । प्रतीप श्लेष अर्थान्तरन्यासश्च ॥

अतत्समानव्यभव स्मरादिमा-

न्व्यधत्त रूपव्ययलोभवानिव ।

तदेकरूपव्ययदुर्विध स किं

तनोति तन्न्यूनतनुश्रियोऽपरान् ॥ १२ ॥

अतदिति ॥ (य) अन्वभव ब्रह्मा । रूपव्यय लाभवान् लुब्ध
इव रूपव्ययर्भ हारवलयथ । स्मरादमान् ग मथप्रवृत्तीन् । अत समान् ।
अच्युतराजस्य । वसदृशानव । व्यधत्त । नमितवान् । स सादृशा ब्रह्मा ।
तदेकरूपव्ययदुर्विध तस्याच्युतराजस्यैव न्यूनतनुव निमाण समुपयुक्तन
रूपव्ययन दारद्र सन् । अपरान् अन्यान् । तन्न्यूनतनुश्रिय अच्युत
राजापक्षया न्यूनशरीरन्धमीमान् । तनोति यत्नात् किम् । रूपगतत्प
दश काऽपि न भूतो न भवति चर्त भाव ॥

करम्बित यौवनकान्तिसपदा

कुमारमालोक्य कुतूहलान्नुप ।

अथानियायास्य त्रिनाह्वकर्मणे

महीभुजा मन्त्रिमुखेन कन्यका ॥ १३ ॥

करम्बितमिति ॥ अथ मृप नृसिंहराज । र्यावनमन्त्रिमण्डपात् तादृ
प्यनानतशोभातिशयेन । कराम्बत पूर्णम् । कुमार पुत्रम् । सुतूहलान्
अभिलाषेण । आलोक्य । अस्य अच्युतराजकुमारस्य । विवाहकर्मणे परि
णयविधये । मन्त्रमुखेन मन्त्रिद्वारा । महाभुजा राज्ञाम् । कन्यका
पुरी । आनिताय आनीतवान् ॥

करेण सूनो क्षितिपालकन्यका-

करानय ग्राहयति स्म भूपति ।

प्रकाशितारुण्यरुचे पयोजिनी-

प्रसूनपालीर्दिवसो यथा रवे ॥ १४ ॥

करणेति ॥ अथ भूरति नृसिंहराज । प्रकाशिनी प्रकाशवती ता
रुण्यरुचि र्यावनकृति यस्य तस्य । सूनो पुत्रस्य । करेण हस्तेन ।
क्षितिपालकन्यकाकरान् राजकुमारीहस्तान् । दिवस अह । प्रकाशित
आरुण्य रक्षिता यया मा प्रकाशितारुण्या, तादृशी रुचि प्रभा यस्य
तस्य । रवे सूर्यस्य । करेण किरणेन । पयोजिनीप्रसूनपाली यथा पञ्चिनी
पद्मदलानीव । ग्राहयति स्म ग्राहयामास ॥

कुलोद्धहास्वर्ककुमुद्वतीशयो-

र्वधूपु देवी वरदाम्बिकाभिधा ।

अमुष्य सतोपमपुष्यदान्तर

विशिष्य तारास्विव रोहिणी विधो ॥ १५ ॥

कुलेति ॥ अकंकुमुद्रताश्रयो सुर्गावन्दनमो । कुले द्वाहसु कुलोत्ता
रिक्वामु सूयंबन्द्रवशानास्त्रिचर्यं । बधूपु पनीपु । वरदाम्बिकाभिधा
वरदाम्बिकानाम्नी । देवी । अमुष्य अच्युतराजकुमारस्य । विधोः चन्द्रस्य ।
तारायु नक्षत्रेषु । रोहिणी इव । विशिष्य विशेषतः । आन्तर गानसि
कम् । सतोषम् । अपुष्यन् पुषाप ॥

तनूभुवस्त्रीनिपि तादृशाश्रिय

समीक्ष्य साम्राज्यपदार्हलक्षणान् ।

अमन्यतैवान्तरदन्वदम्बरा

परम्पराभोज्यतया पति क्षिते ॥ १६ ॥

तनूभुव इति ॥ क्षिते पति रृत्तिहराज । तादृशाश्चा यथा तान् ।
साम्राज्यपदस्य चक्रवर्तित्वम्वानस्य अद्वाणि उच्यतानि उद्धरणानि येषा
तान् । त्रीन् आप । तनूभुव पुत्रान् । समाक्ष्य विलास्य । अन्त मनसि ।
उदन्वान् समुद्र अम्बर षष्ठ यस्यास्ता समुद्रपयन्ता भूमिम् । परम्परा-
भोज्यतया स्वपुत्रपौत्रपरपरया स्वकुलापभोगाहतया । अमन्यत मेने एव ।
यद्वा भाज्यता रक्षणीयता । अगण्डाधि भूम स्ववशेष्वथायतिष्यत
इत्यमनुतेति तात्पर्यम् ॥

समेत्य साम्राज्यरमा मनोरमा

विनीतिमान्कीरन्सिंहभूपति ।

बहिर्व्यधाद्वन्धनमन्दिरादरी-

न्धरासुरान्कि च दरिद्रताभिधात् ॥ १७ ॥

समेत्येति ॥ विनीतिमान् विनयसपत्र । वारन्सिंहभूपति । मनो

रमा आध्याम् । साम्राज्यरमा साम्राज्यस्मीम् । समेत्य प्राप्य । अरीन्
 शत्रून् । बन्धनमन्दिरान् कारागृहात् । वहि व्यधान् चकार मुमोवेत्यर्थ ।
 किंच । धरामुरान् ब्राह्मणान् । दरिद्रताभिधान् दारिद्र्यनाम्न । बन्धनम
 न्दिरात् । वहि व्यधात् ।

अनन्तर कीर्तिधुरधरोऽदधा-

त्स कृष्णराय सकला वसुन्धरा ।

अमुष्य शीर्णैरभिपेक्षवारिभि

शशाम विद्वेषणशौर्यपावक ॥ १९ ॥

अनन्तरमिति ॥ अनन्तरम् । कीर्तिधुरधर यशस्वा । म प्रासद्ध ।
 कृष्णराय । सकला वसुन्धरा समस्ता भुवम् । अदधात् अधारयत् ।
 शीर्णै परित्त कर्णै । अमुष्य कृष्णरायस्य । अभिपेक्षवारिभि अभिप
 स्तलै । विद्वेषणाना शत्रूणा शौर्यपावक शौर्याप्त । शशाम शान्त ॥

स कोण्डवीटिप्रमुखानि सगरे

महान्ति दुर्गाणि मतगजेशितु ।

पुरा गृहीत्वा पुटुपेद्वनूपुरे

न्यधादथ स्तम्भमसौ महाबल ॥ ८१ ॥

स इति ॥ महत् बल सैन्य शक्तिवा यस्य स । स असौ कृष्णराय ।
 सगरे युद्धे । मत गजेशितु गजपतिराजस्य । कोण्डवाटिप्रमुखानि ।
 महान्ति । दुर्गाणि । पुरा प्रथमत । गृहीत्वा । अथ पश्चात् । पुटुपेद्वनूपुरे
 तन्नाम्नि सगरे । स्तम्भ जयस्तम्भम् । न्यधात् निचलान् ॥

पयोधिकाञ्चीपरिणेतृतास्पदे

पदेऽभिषेक्तु तमथाच्युतप्रभुम् ।

कुलाद्रिकूर्मोरगकुञ्जराप्रणी

श्रमापहृत्यै समनाहि मन्त्रिभि ॥ २० ॥

पयोध्रीति ॥ यथ । पयोधि समुद्र वाशी मेरुला यस्यास्तस्या
पयोधिकाञ्च्या भूमे परिणेतृतास्पदे नायकतागोचरे । पद स्थाने भूप
तित्वस्थान इत्यर्थ । अच्युतप्रभु अच्युतरायम् । अभिषेक्तुम् । कुलाद्राणा
भूमार वहता कुलपर्वताना कूर्मस्य आदिकूर्मस्य उरगस्य शेषस्य कुप
राप्रण्या गन्ध्रेष्ठाना दिग्गजाना च य भूभारवहनेन जात धम तस्य
अपहृत्यै अपनोदनाय । मन्त्रिभि सचिवै । समनाहि समुद्युजे ॥

प्रचोदितास्तै परिचारकास्तत-

स्तपाल्ययेन स्तनयिन्नवो यथा ।

अशेषतीर्थार्णववाहिनीजला

न्यनैपुराज्ञासमकालमप्रत ॥ २१ ॥

प्रचोदिता इति ॥ तत अनन्तरम् । तै मन्त्रिभि । प्रचादिता
प्रेरिता । परिचारका भृत्या । तपाल्ययेन यर्षासालेन । प्रचादिता । स्तन
यिन्नवो यथा मेघा इव । अशेषाणा समस्ताना तीर्थाना प्रभासाद्वितीर्थानां
अर्णवाना समुद्राणा वाहिनीनां वावेर्गांदिनदाना जज्ञात् । आशासमकाल
आशाक्षण एव । अप्रत पुरस्तान् । अनैषु नातिष त ॥

युवानमाजानुभुजायति ततो

निशाम्य सर्वैर्निरचायि मन्त्रिभि ।

भुजङ्गराजन्यधृता भुव कृता

भुजाङ्गदीर्क्तुममौ भवेदिति ॥ २२ ॥

युवानमिति ॥ तत । आत्तनु जानुवयन्त विद्यमाना भुजयो आ
यति दीर्घं यन्व त तत्राक्षम् । युवान तत्रग अन्युतराक्षम् । निशाम्य
विलोक्य । कृती धन्य । अर्गा अच्युतराक्ष । भुजङ्गराजन्यधृता गर्प-
राक्षेन अताम् । भुवम् । भुजाङ्गदीर्क्तुं हस्तयो ज्यूः। कर्तुम् । भवेत् प्रभ
वेत् शक्युयात् । इति । सचिवै मन्त्रिभि । निरचायि निश्चिनम् ॥

प्रणामशैल फणिशैलशासितु

कदाचिदप्रे करशङ्खवारिणा ।

पयोधिकाश्वीपरिणेतृताम्पदे

पदेऽभिषिक्त म परपरागते ॥ २३ ॥

प्रणामेति ॥ प्रणामशैल प्रणामनपर । म अच्युतराक्ष । कदा
चित् । फणिशैलशासितु भगवत शेषाचरनायकस्य । अप्र पुरत । करे
विद्यमानान् शङ्खाणि गारितेन वारिणा जलेन । परपरागते कुलकमागत ।
पयोधिकामीपरिणेतृताम्पदे पदे भूयतिवस्थाने । अभिषिक्त ॥

प्रणीय विद्यानगरा पति श्रिते-

रहीन्द्रशैलाधिनुवाम्य कल्पिताम् ।

उदारवृत्तेरुदयु शतोत्मवं

विधित्सवस्ते सचिया विशेषतः ॥ २४ ॥

प्रणीयेति ॥ रहीन्द्रशैलाधिभुवा शेर शिवायज्ञेन । कल्पिता
निर्मापिताम् । विद्यानगराम् । शिते वर्षे अच्युतराक्षम् । प्रणीय

नीत्या । ते । सचिवा. मन्त्रिण. । उदारवृत्ते. गम्भीरस्य । वस्य ।
उत्सवम् । विशेषत विशेषेण । विधित्सव. विधातुमिच्छवः सन्तः । उद-
युञ्जत उद्युक्ता अभूवन् ॥

निशान्तसंदानितवैजयन्तिका-

निरन्तरच्छायनिराकृतावपम् ।

परिष्कृतानेकविधप्रतोलिकं

पुरं विभोरैक्ष्यत पुङ्खितोत्सवम् ॥ २५ ॥

निशान्तेति ॥ विभो पुर विद्यानगरी । निशान्तेषु गृहेषु सदानि-
ताना वद्धाना वैजयन्तिवाना भजाना निरन्तरया निविडया छायाया
निराकृत. निरस्तः आतप. यस्मिस्तत् तथोक्तम् । निरन्तरा छाया
यस्मिस्तत् अत एव निराकृतावपमिति वा । परिष्कृताः अलंकृता. अने-
कविधाः प्रतोलिका रम्या. यस्य तत् । पुङ्खित. वर्द्धित उत्सव. यस्मि-
स्तत् तादृशम् । ऐक्ष्यत अदृश्यत ॥

विचित्रकौशेयवितानमण्डली-

विलम्बिमुक्तामणिदामचामरम् ।

परस्परप्रस्तुततर्कशिल्पवि-

त्प्रवर्तितात्यद्भुतचित्रपुत्रिकम् ॥ २६ ॥

विचित्रेति ॥ इत. पर सप्तश्लोकी एकान्वया । एतादृश महीपतेः
मन्दिर अलक्षीति सम्बन्धः । विचित्राणां आधर्यकराणां नानावर्णानां
वा कौशेयवितानानां हुक्लोलोचानां मण्डल्यां विलम्बिनि लम्बमानानि
मुक्तामणिदामानि मौक्तिकमालाः चामराणि च यस्मिस्तत् । परस्परं

अन्योन्येन प्रसृत प्रशान्त तक शिपकेशविषये विवाद स्पर्धा वा
यैस्ते ताशैः शिल्पविद्भिः शिल्पिभिः प्रवर्तिता निर्मिता चित्रा
विचित्रा पुत्रिका प्रतिमा चित्रे आलेख्य पुत्रिका वा यस्मिंस्तत्
तवोक्तम् ॥

विशुद्धमुक्ताफलधूलिपालिका-

तरङ्गितप्राङ्गणरङ्गचष्टिम् ।

इतस्ततः क्लृप्तहिमाम्बुसेचन

प्रशान्तनाद्याङ्गणचन्द्रधूलिकम् ॥ २७ ॥

विशुद्धेति ॥ विशुद्धा विशदा या मुक्ताफलधूलिपालिका
मांशिककर्चुर्णपदचय ताभिः तरङ्गिता सर्वतः प्रवर्तिता प्राङ्गणेषु आजि-
रेषु रङ्गवल्ग्व्य भक्तिरचना यस्मिंस्तत् । इतः ततः सर्वतः । क्लृप्तेन
आचरितेन हिमाम्बुसेचनन प्रशान्ता अनुत्पत्तन्त्य वाद्याङ्गणेषु बहिःशत-
रेषु विकीर्णा चन्द्रधूलय कर्पूरपरागा यस्मिंस्तत् ॥

समञ्चितारदृवधूनराश्वल-

प्रपञ्चितारावविपञ्चिकाञ्चितम् ।

सरुङ्गणप्रेङ्गणकोङ्गणाङ्गना-

मृदङ्गसताहनभङ्गिसंगतम् ॥ २८ ॥

समञ्चितेति ॥ समधितानां श्रेष्ठानां आरद्वधूना आरद्वेशश्रीणां
नखाद्यैः नखाद्यैः प्रपञ्चितारावा विस्तारितध्वनय या विपञ्चिका
बीणा ताभिः अञ्चित मनोहरम् । सरुङ्गणप्रेङ्गणानां कृत्वकम्पनावेशेषम
हितानां कोङ्गणाङ्गनानां कोङ्गणश्रीणां मृदङ्गसताहनस्य मृदङ्गवादनस्य
भङ्गपा शोभया संगत सदितम् ॥

कलिङ्गसारङ्गद्वगालिघूर्णितो-

त्तरङ्गसौरभ्यदुरङ्गनाभिवम् ।

पटीरकर्पूरविमेलनाभर्त्ता-

निरूढलार्टीकरहाटकोत्कटम् ॥ २९ ॥

कलिङ्गेति ॥ कलिङ्गसारङ्गदृशा कलिङ्गदेशमृगाधीणा आलिभ
समूहे घूर्णिता मर्दिता उत्तरङ्गसौरभ्या अतिमुग्धय कुरङ्गनाभय
वस्तु रक्ता यस्मिस्तत् । पटीरकर्पूरविमेलनाभय्या चन्दनकपूरसयात्नरीत्या
निरूढाना कुशलाना अग्नीना लान्दशस्त्रीणा करहाटकै पद्मकदै (इद
मुगाधकन्दानामुपलक्षणम्) उक्तं अधिक व्याप्तमित्यय ॥

विराटसौराष्ट्रवधूटिकालिका-

सटावचूडीकृतचारुवीटिकम् ।

त्रिगर्तपाठीनविवर्तलोचना-

प्रवर्तिताग्रात्रिकपात्रवर्तिकम् ॥ ३० ॥

विराटेति ॥ विराटसौराष्ट्रवधूमिभि विराटक्षोपत्राभि सौराष्ट्र
देशोत्पत्ताभिश्च स्त्रीभि काठिनाना जगामामीना सग्राभि जगामि द्वात्र
काभि अवचूडीकृता अलकृता ताभिर्वद्धा इत्यर्थे चारु वीटिका
सज्जोपकरणकानि ताम्बूलान् यस्मिस्तत् तथाक्तम् । पाठीनविवर्तवत् मा
नोदूर्तनवत् तरलानि लाचनान् नयनानि यथा ता पाठीनविवर्तलोचना
त्रिय यद्वा पाठीनविवर्ताः मत्स्यपरिणामा मीनसदृशानीत्यर्थे तादृशानि
लाचनानि यासामात् विप्रह, त्रिगर्तपाठीनविवर्तलोचनाभि त्रिगर्तदेश
स्त्रीभि प्रवर्तिता कृता सस्कृता वा आरात्रिकपात्रवर्तिका नाराजनार्था
पात्र निक्षिप्ता वर्तय यस्मिस्तत् ॥

अचन्तिकुन्त्यान्धपुरान्ध्रिकाकरा-

नुवान्धिसौगन्धिकदामदन्तुरम् ।

विदर्भसुभ्रूकरशिल्पवैदुषी-

विकल्पजल्पाकसिताभ्रगर्भकम् ॥ ३१ ॥

अचन्तीति ॥ अचन्तिकुन्त्यान्धपुरान्ध्रिकाकरां अवन्त्यादिदेशयुवतीना करानुबन्धिभि हस्तसम्बन्धवद्भि ताभिः स्वहस्तेन प्रथमानैरित्यर्थः, सौगन्धिकदामभिः कडारमालाभिः दन्तुर व्याप्तम् । 'पुरान्ध्रिकाकलानु-गन्धि' इति पाठान्तरम् । विदर्भसुभ्रूवा विदर्भदेशघ्नीणा नरशिल्पवैदुष्या-मान्यादिप्रथमविषये हस्तकौशलस्य विरुत्पाना भेदाना जल्पका निवेद-यितारः मित्ताभ्रगर्भका धवलैः अन्नसाम्येन लोहविशेषेण क्रियमाणानि 'ताण्डा' इति द्रामिडभाषया व्यवहियमाणानि शिरोमान्यानि यस्मिन्नात् । 'जल्पाकमदभ्रगर्भकम्' इति पाठान्तरम् । तदा जल्पाकमित्येतदपि मही-पतिमन्दिरस्य विशेषणम् । अदभ्रा अधिकाः गर्भकाः शिरोमान्यानि यस्मिन्निति व्याख्येयम् । 'केशमध्ये तु गर्भकः ।' इति अमरः ॥

अपारेनेपालनृपालवालिका-

कलापमम्पादितधूपनैपुणम् ।

अलक्षि माह्वल्यमयं किलारिचलं

महीपतेर्मन्दिरमिन्दिरास्पदम् ॥ ३२ ॥

अपारेति ॥ अपारेण अधिकेन नेपालनृपालवालिकारत्नोपेन नेपा-लराजपुमारीगम्भेन सपादितं निर्वाणितं धूपनैपुणं अगुरुधूपाद्युत्पादनमा-मर्थं यस्मिन्नात् । अपारेति सम्पादनक्रियाविशेषण वा । माह्वल्यमयं

मङ्गलप्रचुरम् । अखिल निःशेषम् । महीपते मन्दिर राजसदनम् । इन्दिरायाः लक्ष्म्याः आस्पद निवासः । अलक्षि दृष्टम् । किलेति प्रसिद्धौ ॥

पराकृतैरम्मदपाटवानक-

प्रणादपारीणदरीप्रतिश्रुता ।

हरिष्यति क्षमाभरमेप इत्यमी

कुलाचलाः क्ष्वेलनमाचरन्निव ॥ ३३ ॥

पराकृतेति ॥ इरमदस्य भेषज्योतिष- वज्राग्नेः इद ऐरम्मद यत् पाटव शब्दविषये सामर्थ्यं निर्घोष इति यावत् तत् पराकृत निरस्त येस्तेषा आनमाना पटहाना यः प्रणाद- निस्वनः तस्य पारीणा. पार- गता. तत्परिपूर्णा इत्यर्थ. या. दर्शः गुहाः तासा प्रतिश्रुता प्रतिध्वनिना । कुलाचलाः महेन्द्रमलयादयः । एष. अच्युतराज. । क्षमाभर भूभारम् । हरिष्यति अपनेष्यति । इति । क्ष्वेलन सन्तोषेण सिंहनादम् । आचरन् अकुर्वन्निव । उत्प्रेक्षा ॥

समञ्चितं कञ्चुकिनां जयारवैः

सहाप्रराजन्यजनेन केनचित् ।

अलंकृतं साङ्ग इवाङ्गजः शनै-

रसावयासीदभिषेकमण्डपम् ॥ ३४ ॥

समञ्चितमिति ॥ अर्त्ता अच्युतरायः । केनचित् केनापि । आप्त. इष्टः य. राजन्यजनः सत्कुलजातक्षत्रियलोकः तेन सह । साङ्गः मूर्तिमान् । अङ्गज- मन्मथ इव । कञ्चुकिना सौविदाङ्गानां । जयारवै- जयघोषैः । समञ्चित शोभिराम् । अलंकृत परिष्कृतम् । अभिषेकमण्डपम् । शनैः मन्दमन्दम् । अयासात् यया । 'समञ्चित' इत्यपि पाठः ॥

अनादि नान्दीभिरनर्दि महलै

रराणि वीणाभिरभाणि वेणुभि ।

अरोभि भेरीभिरगर्जि जर्जरै-

रगारि शृङ्गै समकालि काहलै ॥ ३५ ॥

अनादीति ॥ (तदा) नान्दीभि वाद्यविशेषे । अनादि शब्दितम् ।
अत्र सबन्त भावे लृट् । महलं । अनर्दि । नर्द शब्दे । वाणाभि । अ-
राण । वेणुभि वंश । अभाणि भणित शब्दितमित्यर्थ । रणभर्णा
शब्दार्था । भेरीभि दुन्दुभिभि । अरेभि अशब्दि । रंभु शब्दे । जर्जरै
तन्नामर्वाद्यविशेषे । अगर्जि गर्जितम् । गज शब्दे । शृङ्ग वाद्यविशेषे ।
अगारिशब्दितम् । गृ शब्दे । काहलं । समकालि शब्दितम् । क शब्द
सत्यानयो ॥

कृताभिपेक्ष शृपया पुरा हरे

म एष साध्राज्यपदेऽभ्यपिच्यत ।

श्रथाम्बुलेशज्यपदेशतो मर्ही

तदाजनि म्विभ्रतनुस्तदादरान् ॥ ३६ ॥

कृतेति ॥ हरे विष्णा । शृपया अनुग्रहण । पुरा प्रथमत । कृताभि-
पेक्ष अभिप्रेक्ष । म एष अभ्युतराय । साध्राज्यपदे चक्रवर्तिवस्थाने ।
अभ्यपिच्यत अभिप्रेक्ष । तदा पदाभिप्रेक्षकाल । मर्ही भूमि । तस्मिन्
अभ्युतराये आदरान् प्रीने । श्रथा विदीर्णा ये अभ्युलेशा जल्पणा
तेषा स्वपदेशन म्यात्रत । म्विभ्रा गावकभावम्बेद्वर्ता तनु मूर्ति
यस्यास्तपोष्ठा । अत्रनि जाना । स्तापह्वयोऽप्रेक्षा ॥

समाप्य सर्वा समनन्तरक्रियां
 नृपासनस्थो नृपतिर्निरैक्ष्यत ।
 सुमेरुसङ्घीव सुरेन्द्रपादपः

श्रियः सरत्रेव श्रितभानुमण्डलः ॥ ४१ ॥

समाप्येति ॥ सर्वा समनन्तरक्रिया समस्तमपि अनन्तरकरणीयम् ।
 समाप्य निर्वर्त्य । नृपासनस्थः सिंहासने स्थित । नृपतिः अच्युतराजः ।
 सुमेरुसङ्घी मेरुपर्वते विद्यमान । सुरेन्द्रपादपः कल्पवृक्ष इव । श्रित
 आधिष्ठित भानुमण्डल सूर्यविम्ब येन स तादृशः । श्रियः सरत्रे लक्ष्मीपति-
 नारायण इव । निरैक्ष्यत दृष्टः ॥

प्रचालितोऽग्रे परिचारिकाजनै-

नृपस्य नीराजनदीपिकोत्करः ।

दिगन्तरभ्रान्तिमिपात्रटिप्यतो

दधौ प्रतापस्य स पूर्वरङ्गतां ॥ ४२ ॥

प्रचालित इति ॥ (य) नीराजनदीपिकाना आरात्रिकदीपिकाना
 उत्कर समूहः । नृपस्य । अग्रे पुरस्तात् । परिचारिकाजनैः । प्रचालित
 भ्रान्त । सः नीराजनदीपिकोत्करः । दिगन्तरभ्रान्तिमिपात्र दिगन्तरेषु
 भ्रमणव्याजेन । नटिष्यत नतिष्यत । प्रतापस्य । पूर्वरङ्गता प्राथमिकता
 आरम्भकृत्यतामित्यर्थः । दधौ दधार । 'दिगन्तरे भ्रान्तिमिपात्र' इति
 पाठे तु भ्रान्तिमिपात्र दिगन्तरे नटिष्यत इत्यपि व्याख्यातुं शक्यम् ॥

अरालकेशीभिरनाटि मेदिनी-

स्वयवरप्रेयसि शोभिते श्रिया ।

बलाहके दर्शितवार्पिकोदये

न किं शिरिन्यो नटन विवृण्वते ॥ ४३ ॥

अरालेति ॥ मेदिन्या भूमे स्वयवरप्रेयसि स्वयवृतपतौ अच्युत राये । श्रिया राजलक्ष्म्या । शोभिते सति । अराल कुटिल भाक्त्तमा नित्यर्ध केश यासा ताभि स्त्रीभि । अनटि नटितम् । भावे लुट् । बलाहके मेघ । दर्शित वार्पिकादय वर्षाकालिकमपत्ति येन तस्मिन् तयोक्ते सान् । शिरिन्य मयूषं । नटन नतनम् । न विवृण्वते किं न कुर्वन्ति मिम् । दृष्टान्तालङ्कार ॥

विनीतसामन्तविभूतचामर-

द्वयान्वितोऽलक्ष्यत धूर्वह भित्ते ।

तुषारशैलो दृपदाहतिद्विधा-

पनीपतन्नाकधुनीपया इव ॥ ४४ ॥

विनीतेति ॥ विनीतं विनयसपन्नं सामन्तं विभूतं वाजितं यन् चामरद्वयं तत्र अन्वितं युतं उभयतश्चामराभ्यां वाज्यमानं इत्यर्थं । भित्ते भूमि । धूर्वह भारोद्ग्रह अच्युतराय । दृपसु शिलासु आहत्या सघट्टनेन द्विधापनीपतन् द्विधा । त्वभज्यं प्रवहन् नाकधुनीपयं मत्तज्जड यस्य स तयोक्ते । तुषारशैलं हिमवत्पर्वत इव । अलक्ष्यत दृष्ट । पनीपतदिति पततेर्यद्गुणन्ताच्छता ॥

मनुष्यमो रश्नति तत्पुलश्रमा-

पत्नीनिस्तीवानुजिपृश्रया गतौ ।

अपाङ्गितप्रेहृदभीशुवीचिका-

कृतावलम्बैरिव गन्धवारिभिः ।

कराब्जसौवर्णघटापवर्जितै-

स्तमभ्यपिष्वत्तरलेक्षणाजन ॥ ३७ ॥

अपाङ्गितेति ॥ तरलेक्षणाजन छानन । अपाङ्गितै नेत्रान्तवर्त्म
प्रेहृता प्रसरता अभीशुना कान्तीनामेव रज्ज्ना वीचिकाभि तरङ्ग
परम्पराभिरित्यर्थं कृत अवलम्ब धारण येषा तादृशैरिव स्थितै ।
कराब्जेषु हस्तारविन्देषु विद्यमाना ये सौवर्णघटा कनकमलशा तै
अपवर्जितै विच्छेदं । गन्धवारिभि सपरिमलै जलै । त अच्युतरायम् ।
अभ्यपिष्वत् अभिषिपेच ॥

कृताभिषेकस्तुलुवक्षितिक्षिता

कुलाप्रणी कुङ्कुमवारिधारया ।

करीव सिक्तो गिरिघातुनिर्झरै

शशीव सायन्तनसन्ध्ययारुचत् ॥ ३८ ॥

कृतेति ॥ तुलुवक्षितिक्षिता तुलुवमहीपतीनाम् । कुलाप्रणी कुल
श्रेष्ठ अच्युतराय । कुङ्कुमवारिधारया कुङ्कुमसहितसालिलधारया । कृता
भिषेक अभिषिक्त सन् । गिरिघातुनिर्झरै गैरिकघातुविमिधै प्रस्रवण
जलै । सिक्त । करी गज इव । सायन्तनसन्ध्यया सायकालिकसन्ध्याराधेण ।
सिक्त रूपित । शशी चन्द्र इव च । अहवत् अशोभत । रुच दीप्तौ । 'युद्धयो
लुटि' इति पाक्षिक परस्मैपदे पुषादियुतादि—' इति अइ ॥

अलोकि लोकैर्हरिचन्दनोदक

त्रिजृम्भित मण्डपवेदिनाङ्कणे ।

निरीक्ष्य कान्त नृपमाशयादमा-

न्मुचोऽनुरागो वहिम्द्यतो यथा ॥ ३९ ॥

अलोकीति ॥ लोकैर्जनैः । मण्डपवेदिनाङ्कणे अभिषेकमण्डपे
विद्यमानाया वितर्दिकाया प्रदेशे । त्रिजृम्भित ममुत्सितम् । हरिचन्द
नोदक रत्नचन्दनवत् । कान्त रमणीय भर्तारम् । नृप अत्युत्तराजम् ।
निरीक्ष्य विलम्ब्य । (स्थिताया) भुव भूमे नायिकाया । अमान्
अनन्तर्भवन् अमित इत्यर्थः । (अत एव) आशयान् हृदयान् । यहि ।
उद्यत निर्गत । अनुराग यथा अनुराग इव । अलोकि दृष्टम् । अनु
रागो रत्नवर्ण इति मप्रदाय ॥

अधारयत्पाण्डुरमम्बर क्षिते-

रर्धाश्वर स्नानविधेरनन्तरम् ।

समाप्तवर्षस्नपनो यथा गिरि

शरन्मुखे छत्रनितम्बमम्बुदम् ॥ ४० ॥

अधारयदिति ॥ क्षिते अर्धाश्वर अत्युत्तराज । स्नानविधे अन
न्तरम् । पाण्डुर धवलम् । अम्बर वस्त्रम् । शरन्मुखे शरदारम्भे । समाप्त
अवगत वर्षस्नपन वर्षाकालिकवृष्टिमेव च यस्य स तादृश । गिरि
पर्वत । छत्रनितम्ब आच्छादितकटकप्रणामम् । अम्बरेऽपि विशेषणमिदं
मुखोजम् । अम्बुद यथा मेघमिव । अधारयन् धृतवान् ॥

समाप्य सर्वा समनन्तरक्रिया
 नृपासनस्थो नृपतिर्निरैक्ष्यत ।
 सुमेरुसङ्गीव सुरेन्द्रपादप
 श्रिय सखेव श्रितभानुमण्डल ॥ ४१ ॥

समाप्येति ॥ सर्वा समनन्तरक्रिया समस्तमपि अनन्तरकरणीयम् ।
 समाप्य । नवल्य । नृपासनस्थ सिंहासनस्थत । नृपति अच्युतराज ।
 सुमेरुसङ्गी मेरुपर्वते विद्यमान । सुरेन्द्रपादप कल्पवृक्ष इव । श्रित
 आधिष्ठित भानुमण्डल सूर्यबिम्ब यत्र स तादृश । श्रिय सखा लम्बापात
 नारायण इव । निरैक्ष्यत दृष्ट ॥

प्रचालितोऽप्रे परिचारिकाजनै
 नृपस्य नीराजनदीपिकोत्कर ।
 दिगन्तरभ्रान्तिमिषान्नटिष्यतो
 दधौ प्रतापस्य स पूर्वरङ्गता ॥ ४२ ॥

प्रचालित इति ॥ (य) नीराजनदीपिकाना आरात्रिकदीपिकाना
 उत्कर समूह । नृपस्य । अग्न पुरस्तात् । परिचारिकाजनै । प्रचालित
 भ्रान्त । स नीराजनदीपिके पर । । दिगन्तरभ्रान्तिमिषात् दिगन्तरपु
 भ्रमणव्यापेन नटिष्यत नलिष्यत । प्रतापस्य । पूर्वरङ्गता प्राथमिकता
 आरम्भकृत्यतामित्यर्थ । दधौ दधार । दिगन्तरे भ्रान्तिमिषात् इति
 पाठे तु भ्रान्तिमिषात् दिगन्तर नाटिष्यत इत्यपि व्याख्यातु शक्यम् ॥

अरालकेशीभिरनाटि मेदिनी
 स्वयवरप्रेयसि शोभिते श्रिया ।

बलाहके दर्शितवार्पिकोदये

न किं शिखिन्यो नटनं विवृण्वते ॥ ४३ ॥

अरालेति ॥ नेदिन्या भूमे स्वयवरप्रेयसि स्वयवृतपतौ अच्युत
सये । प्रिया राजलक्ष्म्या । शोभिते सति । अराल कुटिल भाद्रमा
नित्यर्ध केश बासा तामि स्त्रीभि । अनाटि नटितम् । भावे लुब् ।
बलाहके मेघ । दर्शित वार्पिकोदय वर्षाकालिसप्तति येन तस्मिन्
तथोक्ते सात । शिखिन्य मयूर्य । नटन नर्तनम् । न विवृण्वते किं न
कुर्वन्ति किम् । दृष्टान्तालङ्कारः ॥

विनीतमामन्तविधूतचामर-

द्वयान्वितोऽलक्ष्यत धूर्वह क्षिते ।

तुपारशैलो दृपदाहतिद्विधा-

पनीपतन्नाकधुनीपया इव ॥ ४४ ॥

विनीतेति ॥ विनीतै विनयसर्पेण सामन्तै विधूत वोजित यत्
चामरद्वय तन अन्वित युत उभयतश्चामराभ्या वोज्यमान इत्यर्थे ।
क्षिते भूमे । धूर्वह भारोद्ग्रह अच्युतराय । दृपन्तु शिलासु आहत्या
सघट्टनेन द्विधापनीपतत् द्विधा विभज्य प्रवहत् नाकधुनीपय गङ्गाजल
स्य स तथोक्त । तुपारशैल हिमवत्पर्वत इव । अलक्ष्यत दृष्ट । पनी-
पतदिति पततेर्यद्भ्रुगन्ताच्छ्रता ॥

मनुक्रमो रक्षति तत्कुलक्षमा-

पत्नीनितीवानुजिघृक्षया गतौ ।

प्रीति तस्य प्रवृत्तिक्रियायाः प्रमाशनस्य अर्हया समुचितया । एतद्विशेषणद्वयमुपमानेऽपि योज्यम् । साम्राज्यपदश्रिया चक्रवर्तित्वस्थानलक्ष्या । वदान्य दाता यः पादपः वृक्षः कल्पवृक्ष इत्यर्थः । वसन्तलक्ष्म्या वसन्तश्रियेव । अरुचत् क्षोभितवान् ।

चकार यन्गेरुमनादिमः पुमान्

सुवर्णरूप सुरसंसदां वशे ।

सुवर्णमेरुं स्वयमस्य सेवको

महीसुरेभ्योऽदित मानवेश्वर ॥ ५० ॥

अकारयदिति ॥ यत् यस्मात् । न विद्यते आदिमः यस्मात्स अनादिमः सर्वादिभूत इत्यर्थः, तादृश पुमान् परमपुरुष श्रीमन्नारायणः । सुवर्णरूप स्वर्णमयम् । मेरु महामेरुपर्वतम् । सुरसंसदा देवबृन्दानाम् । वशे अधीनतायाम् । चकार अकरोत् । (तत्) अस्य आदिपुरुषस्य नारायणस्य । सेवकः भक्त । मानवेश्वर अच्युतनृपतिः । स्वय आत्मना । महीसुरेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः । सुवर्णमेरु मेरुपर्वतकारं सुवर्णम् । अदित दत्तवान् ॥

फलं यदस्याः पतिसेवया प्रभोः

फणीशपर्यङ्कपदार्व्या च यत् ।

चिरात्तदासीन्धिनवेङ्कटाद्रिरि-

त्यभिह्वययाक्ष्णोरपि दीर्घमायुषि ॥ ५१ ॥

फलमिति ॥ अस्याः वरदाम्बिकायाः । पतिसेवया भर्तृशुभ्रपया । यत् फलम् । प्रभोः अच्युतराजस्य । फणीशः आदिशेषः पर्यङ्कः खट्वा यस्य तस्य फणीशपर्यङ्कस्य भगवतो नारायणस्य पदार्व्या चरणार-

विन्दार्चनेन । यच्च फलम् । तत् फलम् । चिरात् चिरकालानन्तरम्,
चिरात् चिरशालपर्यन्तमिति पूर्ववाक्यान्वयि वा । अक्षुण्णोः भयनयोः ।
आयुष्यापि । दीर्घं मत् । 'चिनवेष्ट्टाद्रिः' इति अभिष्यया नाप्त्रा । आसीत्
अभूत् । भगवत्कृपया दीर्घायुर्दीर्घाक्षश्च चिनवेष्ट्टादिनामा तनयः समुत्पन्न
इति भावः ॥

अनेन राज्ञा चिनवेष्ट्टाद्रि-

प्ययोजि लक्ष्मीं युवराजपूर्विकाम् ।

क्षमापतौ राज्यरमा सयौवन-

क्रमा च कौमारमसावसूचयन् ॥ ५२ ॥

अनेनेति ॥ अनेन राज्ञा अच्युनराजेन । चिनवेष्ट्टाद्रिरपि । युव-
राजपूर्विकां युवराजशब्दपूर्विकाम् । लक्ष्मीं सौवराज्यलक्ष्मीम् । अयोजि
योजितः । अर्गा इयम् । राज्यरमा राज्यलक्ष्मीः । क्षमापतौ राज्ञि
अन्युत्तराये । सौवनकमेण सौवनाभिष्टूया गहिता सयौवनक्रमा परि-
पूर्णेत्यर्थः तादृशी च सती । कौमार कुमारीभाव युवराजगबन्ध च ।
असूचयत् न्यवेदयत् प्राप्तवतीति यावत् । यद्वा सयौवनक्रमा युवराज-
गबन्धेन सौवनोदयगहिता सती । क्षमापतौ चिनवेष्ट्टाद्रिं कौमार
कुमारीभाव कुमारशब्दवाच्यताम् । असूचयत् अद्वरोत् । युवराजः
कुमार इति स्वपदिश्यते ॥

यथा जयन्तेन पुरन्दरो यथा

नरौफवाहो नलहृदरेण च ।

अराजद्व्याजमुद्दत्सतां सथा

चिरापुषा भीचिनवेष्ट्टाद्रिणा ॥ ५३ ॥

तमीशसूर्याविव धारिते किम-

व्यराजतामातपवारणे विभो ॥ ४५ ॥

मन्विति ॥ विभो प्रभो अच्युतरायस्य । धारिते धृते । आतपवारणे
छत्र । मनुना व्यवस्थापित क्रम राज्यपरिपाठनरीति । तत्कुलक्षमाप
तीन् तद्वशराजान् । रक्षति । तद्वशराजा मनुक्रमेण परिपालयन्तीत्यर्थः ।
इतीव । अन्नवकारो वानयालद्वारे । अनुजिपृक्षया अनुग्रहीतुमिच्छया ।
आगती । तमीशसूर्यां चन्द्रसूर्याविव । किमपि अनिर्वचनीयतया । अरापतां
शोभितवती ; ' मत्कुलक्षमापतीनतीव ' इति पाठान्तरम् ॥

कलिङ्गभूमे कमिता कलाचिवा

मणीनिबद्धा मगधोऽस्य पादुकाम् ।

शकाधिपश्चामरमञ्जरीमधा-

त्स्वय कृपाणीमपि सिंहलेश्वर ॥ ४६ ॥

कलिङ्गेति ॥ कलिङ्गभूमि कमिता कलिङ्गाधिप । अस्य अच्युत
रायस्य । कलाचिवा पतङ्गह मृत्कारम् । मगध । मणीनिबद्धा रत्नस्र
जिताम् । पादुका उपानहम् । शकाधिप । चामरमञ्जरी स्तवकमदश
वाल्यजनम् । सिंहलेश्वर सिंहलाधिपाऽपि । स्वयम् । कृपाणां स्रजम् ।
अघान् उवाह ॥

शमामुज काञ्चनपुष्पमप्रत

प्रकीर्य भक्त्या प्रतिपादितोपमा ।

व्यनसिपुर्वशमाणं विधोस्त्वर-

विषट्टितान्योन्यकिरीटकोटय ॥ ४७ ॥

क्षमेति ॥ क्षमाभुज राजान । भक्त्या । काञ्चनपुष्प हिरण्मयानि
कुमुदानि । अग्रत अग्रे । प्रर्षयि अवर्षयि । प्रातर्पादिता उपदा
उपायनानि यैस्तथोक्ता । त्वरया सभ्रमेण विधटिता घर्षिता अन्यान्य
मिरीटकीटि परस्परमकुटाग्रभाग येदा ते तथोक्ताथ गन्तः । विये
चन्द्रस्य । वशमणि वशरत्न तत्पुल्लेष्ठ अच्युतराजमित्यर्थः । व्यनसिपु
नमन्ति स्म ।

महत्तरे मानवलोकाशासितु

मनोऽनुकूला महिषीपदे तदा ।

कृताभिषेका सलगभ्रितीशितु-

वरात्मजासीद्वरदाम्बिकावधूः ॥ ४८ ॥

महत्तर इति । तदा तासन् समय । सलगभ्रितीशितु सल
गराजस्य । वरात्मजा श्रेष्ठपुत्री वरलम्बा पुत्री वा । मानवलोकाशासितु
अच्युतराजस्य । मनस हृदयस्य अनुकूला रुचिता । वरदाम्बिकावधू
वरदाम्बिकानाप्त्री राज्ञी । महत्तरे प्रशस्ततरे । महिषीपदे देवीवसाने ।
कृताभिषेका अभिषिक्ता । आसीत् ॥

प्रसूनसौभाग्यपुपा यशोभिषा-

त्यजानुरागप्रकटीक्रियार्हया ।

स एष साम्राज्यपदश्रियारच-

द्वसन्तलक्ष्म्येव वदान्यपादपः ॥ ४९ ॥

प्रसूनेति ॥ स एषः अच्युतराज । यशामिषात् कीर्तव्याजनः । प्रसू-
नानां कुमुदानां सौभाग्यं शोभा पुष्पाति इति तथा । प्रजानां यः अनुराग

यथेति ॥ गता साधूनाम् । अव्याप्तमुहूर्त्त निर्व्याजवन्धु अच्युत
 राय । जयन्ते तद्वाग्ना सुतेन । पुरन्दर इन्द्र । यथा (विराजते) नर
 आपवाह्य वाहन यस्य स नरवाहन कुबेरथ । नन्दूचरेण तद्गाम्ना
 पुत्रेण । यथा (विराजत) तथा । चिरायुषा दीर्घायुषा । श्रीचनवेङ्ग्या
 द्विणा स्वसुतेन । अराजत् अशोभत । एतावत्पर्यन्त वंशस्थ प्रायण
 वृत्तम् । काचकाचत् इन्द्रवशापि ॥

अभिमतापिकवाणीपञ्चमैरञ्चितश्री

रपिच वरदमाम्बावीरुदालम्बभूत ।

पतिरञ्चदवन्या प्राप्तसाम्राज्यलक्ष्म्या

शतमलपुरशाली चैत्रलक्ष्म्या यथैव ॥ ५४ ॥

अभिमतेति ॥ अभिमता इष्टा या पिक्वाण्य स्त्रिय तासा पञ्चमै
 मधुरै स्वरै । अत्र पञ्चमशब्दा मधुरस्वरपर । अन्यत्र अभिमताया
 पिफना कोमिलाना वाणीपञ्चमै पञ्चमस्वरै । 'अभिमतसुतवाणीपञ्चमै
 इति पाठान्तरम् । अञ्जिता शोभिता श्री समृद्धि यस्य स तथाक्त ।
 अपि च पिच । वरदमाम्बा वरदाम्बानाम्नी देवा सैष वीरुलता तस्या
 आलम्बभूत । अवन्या पति अच्युतराय । प्राप्ता अधिगता या साम्रा
 ज्यलक्ष्मी चक्रवर्तित्वश्री तथा । शतमलपुरशाली इन्द्रनगरवृक्ष
 बल्पवृक्ष इत्यर्थ । चैत्रलक्ष्म्या यथा चैत्रकालिकश्रियेव वसुतलक्ष्म्येवैलार्थ ।
 अरुचत् विललासैव । 'प्राप्तासाम्राज्यलक्ष्म्या' इति पाठान्तरम् । मालिनी
 वृत्तम् ॥

इति तृतीय सर्ग ॥

चतुर्थः सर्गः ।

वासरोऽथ वसुधावलद्विपो

यल्लभेति महिषीपदे महीम् ।

आदरात्किमभिपेक्षतुमाहर

अम्बुवाहमणिजुम्भमाययौ ॥ १ ॥

वासर इति ॥ अथ । वामर दिवम । वसुधावलाद्वप भूमिन्द्रम्य
अच्युतरायस्य । वत्सभा प्रेयसी । इति हृतो । महा भूमम् । महिषापदे
देवीस्थाने । आदरान् प्रीत्या । अभिपेक्षतुम् । अम्बुवाह जलधर एव
मणिजुम्भ रत्नस्ववितषट तम् । आहरन् आनयन् मन् । आययौ
आगत किम् । उत्प्रेक्षा रूपकं च ॥

शौर्यमास्तसरस्य सनिधौ

कल्पितानघनरघहे नृपे ।

मैदिनी पुलकजालमैदुरा

नीपकुञ्जालनिभादभासत ॥ २ ॥

शौर्येति ॥ नृपे अच्युतराये । शौर्यमेव मास्तमन् अस्ति तस्य
सनिधौ । कल्पित कृत अनघ मनोहर निष्पापथ करग्रह विवाह
राजदेयद्रव्यस्वीकारथ येन तथाभूते सति । मैदिनी भूमि । नीपकुञ्जाल
निभात् नीपमुकुलव्याजेन । पुलकजालेन रोमाञ्जसमूहेन मैदुरा व्याप्ता
सती । अभासत शुभ्रमे । सापहघोत्प्रेक्षा समासोक्तिश्च ॥

अस्य कर्तुमभिषेकमङ्गला-

रात्रिकश्रियमिवावनीभुज ।

प्रावृषाप्यजनि मेघभाजन

प्रस्तुताचिररुचिप्रदीपया ॥ ३ ॥

अस्येति ॥ प्रावृषा वर्षाकालेनापि । स्त्रीलिङ्गात् काचित्स्त्रीत्यपि
गम्यते । अस्य अवनीभुज राज्ञः । अभिषेकमङ्गले कियमाणस्य आरात्रि
बह्य नीराजनाया श्रिय लक्ष्मीम् । कर्तुं आचरितुमिव । मेघ एव भाजन
दीपपात्र तत्र प्रस्तुत प्रकान्त उद्दीपित इति यावत् आचररुचि विद्यु
देव प्रदीप यथा तथा तयोक्तया । अजनि जातम् । भावे लुक् ॥

पालिता प्रतिनवेन भूभुजा

वारिराशिरशना वसुन्धरा ।

केतकीकुसुमपासुकैतवा

त्प्राक्तनान्परिजहास पार्थिवान् ॥ ४ ॥

पालितेति ॥ प्रतिनवन नूतनेन । भूभुजा राज्ञा । पालिता रक्षिता
सती । वारिराशिरशना समुद्रमेखला । वसुधरा भूमि । केतकीकुसुम
पासुकैतवात् कैतकधूलिव्याजेन । प्राक्तनान् प्राचीनान् । पार्थिवान् राज्ञः ।
परिजहास परिहसति स्म ॥

वर्षुक् समवलोक्य वारिद

चातकद्विजकुलस्य हृष्यत ।

वाप्पवर्षकृतसेचना नवा-

द्वर्षतोऽजनि पुरा वसुन्धरा ॥ ५ ॥

घर्षुकमिति ॥ वमुन्धरा भूमि । नवात् नूनान् । वपंत श्रे ।
पुरा प्रागेव । घर्षुक वधिष्यन्तम् । वारिद मेघम् । विलोक्य । इष्यत
सनुष्यत । चानकद्विजकुलस्य चातकपक्षिममूहस्य । बाष्पवर्षेण आनन्द
बाष्पशृष्या कृत मेघन सेक यस्यास्तथोक्ता । अजनि जाता । अत्र वारिद
द्विजादिपदै मघसंशा युतरायत्राङ्गणादिप्रतीति समासोक्तिः अति
शयोक्तिश्च ॥

अभ्रपङ्क्तिरकिरत्पय कणा

निर्भरोष्मणि निदाघत क्षितौ ।

गर्भिताशनितया तदुद्भव

प्रातुमादरवतीव सौरभम् ॥ ६ ॥

अत्रेति ॥ अभ्रपङ्क्ति मेघावलि, खालिज्ञान् काविच्छाति च ।
गभित अन्त स्थित अशनि वज्र यस्यास्तस्या भावन, गर्भणीत्वेन चेति
गम्यते । तदुद्भव भूम्युद्भवम् । सौरभ सुगन्धम् । प्रातु अनुभवितुम् ।
आदरवती सामिलायेव । निदाघत प्रीप्सेण । निर्भरोष्मणि अधिकौष्ण्या
याम् । क्षितौ भूमौ । पय कणान् जलक्षीकरान् । अकिरत् विकिरति
म् । गर्भिण्या मृद्भक्षणमृत्तिकागन्धाप्राणादिक प्रसिद्धमिति तथोत्प्रेक्षा ॥

अम्यु पीतमवपत्य दुस्तरा-

दम्बरादतितरामपा निधौ ।

प्रापृषा पवनचक्रयोजिता

वारिदा ववमुरश्चितभ्रमा ॥ ७ ॥

अभिम्यति ॥ दुस्तरान् तरितुमशक्यान् दुरारोहान् अयुषतादिति
यावन् । अम्बरान् आकाशात् । अवपत्य पतित्वा अवश्य च । अपां निधौ

समुद्रे । अतितरां अत्यन्तम् । पीतम् । अम्बु जलम् । (कर्म) वारिदा-
 मेषाः । प्राट्टपा वर्षाकालेन । पवनचक्रेण मण्डलवायुना योजिताः मेलिताः-
 पवनचक्रे सवाते चक्राकारयन्त्रे योजिताः स्थापिताश्च । अश्रितः कृतः
 भ्रमः भ्रमणं इतस्ततः संचारश्च येषां तथोक्ताः सन्तः । बध्नुः उद्गिरन्ति
 स्म । लोकेऽपि कृपादां पतितः पीतजलः पुंशुः कुलालचक्रयन्त्रमारोप्य
 परिभ्रमणेन पीतं जलमुद्रायंत इति स्थितिः । समासोक्तिः ॥

अम्भसार्द्रितमवादयन्नभा-

स्तापयन्हुत्तवहे तटिन्मये ।

मदलं मदजुषां शिखण्डिनां

ताण्डवानुगुणमभ्रमण्डलम् ॥ ८ ॥

अम्भसेति ॥ नभाः वर्षाकालः । 'नभा घ्राणे विसतन्तौ पतद्गृहे ।
 प्रावृषि धावणे' इति 'हैमः । अम्भसा जलेन । आर्द्रितं आर्द्रकृतम् ।
 अभ्रमण्डलं मेघममूहमेव । मदलम् । तटिन्मये विद्युद्गूप्ते । हुत्तवहे अर्धौ ।
 तापयन् विशोध्य तप्तं कुर्वन् सन् । मदजुषां मत्तानाम् । शिखण्डिना
 मयूराणाम् । ताण्डवस्य नटनस्य अनुगुणं अनुकूलं यथा तथा । अवाद-
 यत् पादितवान् । रूपकम् ॥

चातकाः सततधारमक्षमाः

पातुमम्बु परिपीडिता मुखे ।

प्राक्समीरक्षिधिलैः पयःकर्णैः

कुर्वते स्म निजकुक्षिपूरणम् ॥ ९ ॥

चातका इति ॥ चातकाः चातरूपक्षिणः । मुखे । परिपीडिताः

धारापातेन आहृता । मनतधार अविच्छिन्नपातम् । अम्यु जलम् ।
पातुम् । अक्षमा अक्षया गन्त । प्राक् प्रथमतः । ममारेण वायुना
शिथिले लघुकृत्य विभीर्णे । पयकणं जलमिन्दुभिः । निजकुक्षिपूरण
म्बोदरपूर्तिम् । कुर्वते स्म अकुर्वन् ॥

वारिदे शरमुचि प्रधाविनी

वाहिनी निविशते स्म वारिधौ ।

राजह्रमसदसापि दुद्रुवे

लक्ष्यमस्ति किमु जीवित्यजाम् ॥ १० ॥

वारिद् इति ॥ वारिदे मेधे । कर्मिधन धानुष्क इत्यपि गम्यते ।
शर जल बाण च मुच्यतीति तस्मिन् शरमुचि सति । 'शरस्तु तेजने
बाणे दध्यग्रे ना शर जल ।' इति विश्व । वाहिनी नदी सेना च ।
प्रधाविनी वेगवती पलायमाना च सती । वारिधां समुद्रे । निविशते स्म
प्रविशति निलीना च । राजह्रमाना ह्रमविशेषाणां राजश्रेष्ठानां च मदमा
संपेनापि । दुद्रुवे पलायितम् । जीवन् जल त्यजन्ति विमजन्तीति जीव-
नत्यज तेषां जीवित्यजा जलवर्षिणाम्, जावन प्राणान् त्यजन्ति मति
ममये उपेक्षन्ते इति जावनत्यज वारा तेषां च । किमु । लक्ष्यं व्याज,
शरश्च च । अस्ति । नास्त्येवेत्यर्थः । श्लेषसकोणोऽर्थान्तरन्यासः ॥

अग्रतः कृतशिरसिण्डिताण्डवो

भीष्ममेव शुचिमुञ्जितैः शरैः ।

वध्वयन्धलितजिष्णुकामुको

वासरोऽर्जुनविकाममामदन ॥ ११ ॥

अग्रतः इति ॥ अग्रं वामरं वर्षादिवम । धलितं धकितं प्राप्तं

जिष्णो इन्द्रस्य कामुक धनु यस्मिन् स तथाक्त । पक्ष बालित जघ्णु
जयशाल च कार्मुक येन स । अप्रत प्रथमत । कृत शिखण्डिना मयू
राणा ताण्डव नटन येन यस्मिन्वा स । पक्षे अप्रत कृत पुरस्तादवस्था
पित य शिखण्डी तमामा ह्युपदपुत्र तस्य ताण्डव उत्साह युद्धामि
नयो वा यस्य स तथाक्त । उज्जितै विसृष्टै । शरै जलै बाणैश्च ।
भीष्म भयवर अत्युग्रमित्यर्थ । शुचिं प्राप्सम् । पक्षे, शुचिं परिशुद्धम् ।
भीष्म भीष्माचार्यं शन्तनुपुत्र पितामहम् । वययन् शमयन् पक्षे प्रता
रयन् सन् । अर्जुनाना ककुभाण्यशुक्षाणां विकास पत्रफलादिसमृद्धिम् ।
पक्षे, अर्जुनस्य मध्यमपाण्डवश्च विकास शोभा तत्सान्यमिति यावत् ।
आसदत् प्राप्तवान् । आसीदतेल्लेङ् ॥

आन्ध्यमन्तरभितापकन्दली

मशु निश्वसितमप्ययोगिनाम् ।

आरच्य विववार वारिदो

धूमपावकजलानिलात्मताम् ॥ १८ ॥

आन्ध्यमिति ॥ वारिद मेघ । अयोगिना वरहिणाम् । आन्ध्य
अन्धत्वं कर्तव्यमूर्ता च । अन्त मनसि । अभितापस्य सतापस्य
कन्दली नवाङ्कुर समूह वा । अशु बाष्पम् । निश्वसित निश्वासमाप ।
आरच्य उत्पाद्य । धूमपावकजलानिलात्मता धूमामिजलवायुरूपवम् ।
विववार विवृतवान् । ' धूमश्चोति सलिलमरुता सनिपात च मेघ ' इति मेघसंदेशे ॥

क्रीडया दिवि तटित्कृपाणिया

बलिषु व्यतिहतासु वारिदै ।

विश्रुथा इव विभावसो कणा

शक्रगोपनिकराश्चकाशिरे ॥ १३ ॥

क्रीडयेति ॥ वारिदै । दिवि आकाशे । क्रीडया लीलया । तदित
विद्युत् एव कृपाणिकावह्य लतासदृशा खज्ञा तामु । व्यतिहतासु
परस्पर सघटितासु । मेघेषु विद्युद्भि शस्त्राशस्त्रि कुर्वाणेष्वित्यर्थ । विश्रुथा
विकीर्णा । विभावसो/कणा आमिकणा स्फुलिङ्गा इव । शक्रगोपाना
तन्नाम्ना प्रसिद्धाना कीटविशेषाणा निकरा समूहा । चकाशिरे भान्ति स्म ॥

केचनानिलवशात्करोपला

द्योतलात्तरलिना दिशा मुखे ।

नासिकाभरणमौक्तिकश्रियो

नाटिका क्षणमिवाललम्बिरे ॥ १४ ॥

केचनेति ॥ अनिलवशात् वायुवेगवशात् । द्योतलात् आकाशप्रदे-
शात् । तरलिता चञ्चलिता विकीर्णा इत्यर्थ । केचन । करोपला
वयोपला करका । दिशा ककुभा वासाद्यन ह्रीणा च । मुखे अप्रभागे
वदने च । नासिकाभरणमौक्तिकाना नासाभूषणमुक्ताफलानां श्रिय
लक्ष्म्या । नाटिकां नटन तादृशमुक्तासाहृदयमित्यर्थ । क्षणमिव क्षण
कालम् । आललम्बिरे आश्रयन्ति स्म । 'मौक्तिकस्रज' इति पाठान्तरम् ।
निदर्शना उत्प्रेक्षा च ॥

विष्वगम्बुदविधुन्तुदो रुपा

चर्वति स्म रविशर्वरीविटौ ।

पङ्किले किल सशृङ्खलोऽभव-

त्प्राप्तराज्य इव मारवे पथि ॥ १९ ॥

शश्वदिति ॥ पङ्किले पङ्कभूयिष्ठ । मारवे मरुप्रदेशसम्बन्धिनि । पथि मार्गे । सशृङ्खल शृङ्खलासहित इव स्थित शृङ्खलाबद्ध इव पङ्कात् पादाबुद्ध्या चलितुमशक्त इत्यर्थः । अध्वगत्रय पथिकसमूहः । वषट् वृष्टे । मरुत वायुना च । (क्मेण) शश्वत् सुहुमुहु आर्द्रित आर्द्रीकृत विशोषित च अम्बर बध्न यस्य स तादृश सन् । प्राप्त राज्य य स तादृश इव । अभवत् । निर्जलप्रदेशमार्गे पङ्कक्षमस्य जलस्य दशन राज्यप्राप्तिरिव पन्थाना सुखाकरमभूदिति भावः ॥

तिर्यगानतगल विषाणयो-

दीर्णवृष्टि धृत्तरोमविक्रियम् ।

पार्श्वदेशपरिलीनतर्णक

गोकुल निखिलमैक्ष्यताकुलम् ॥ २० ॥

तिर्यगिति ॥ निखिल गोकुल समस्तोऽपि गवा समूहः । तिर्यक तिरथान यथा तथा आनत वक्रित गल कण्ठप्रदेश यस्य तत् । विषाणयो शृङ्गयोः । दीर्णा तत्र पतनेन विशकलिता वृष्टि धारावर्ष येन तत् । धृता रोमविक्रिया रोमविकार यन तत् । पार्श्वदेशे पार्श्वभाग परिलीना सलमा तर्णका वत्ता यस्य तत् तादृश च सन् । आकुल विद्वल सोपद्रवमित्यर्थः । ऐक्ष्यत दृशम् । स्वभावोक्तिः ॥

हेदसिक्तमिव वर्षसेचना-

त्किञ्च कोमलस्युर गवा कुलम् ।

संकुचत्तनु समग्रकम्पनं

तर्णकानधिवनं तदन्वगान् ॥ २१ ॥

ह्रेदेति ॥ वर्षसेचनात् श्लिसेकात्, इद सर्वत्र हेतु । ह्रेदेन धनूना वासल्यपूर्वकजिह्वालेहननितार्द्रतया लालाजलेन वा सिक्त आर्द्रितमिव । किं च । कोमला गृदव शुरा शफानि यस्य तत् । संकुचन्ती अर्ण्या भवन्ती तनु शरीर यस्य तत् । समग्र अधिक कम्पन वेपथु यस्य तत् सादृशम् । तत् । गवा कुल गोसमूह । अधिवन वनं । तर्ण कान् वत्सान् । अन्वगान् अनुचकार । तर्णकधर्माणा क्रेदसिक्तवादी नामग्रापि विद्यमानन्वाङ्गुल तर्णकमदृशमभूदिति भाव ॥

भानुमम्बुधरबन्धनालये

तापिन विरचयस्तपात्यघः ।

अस्य भूरिवसुभागसौ पुरे-

त्यञ्जिनी ध्रुवममज्जयज्जले ॥ २२ ॥

भानुमिति ॥ तपात्यय वर्षाकाल । तापयतीति तापा त तापिन सन्तापकरम् । भानु सूर्यम् । अम्बुधर मेघ एव बन्धनालय कारागृह तस्मिन् । विरचयन् कुर्वन् सन् । असा अञ्जिना । पुरा पूर्वम् । अस्य सूर्यस्य । वसून् किरणान् वसुनि धनानि च भजतीति वसुभाक् । इति एव मत्वेव । अञ्जिनी पाद्मिनीम् । जले । अमज्जयन् मज्जयामास ॥

अम्बुदा न परमश्वितारवा-

स्तद्भवानि तटिनीजलान्यपि ।

शक्रगोपकरकोपलच्छला-

स्सृष्ट्वा स विचकार तत्त्वान् ॥ १५ ॥

विष्वगिति ॥ विष्वद् सर्वतोव्यापी अम्बुद मेघ एव विद्युत्तुद राहु ।
स्या कोपेन । रवि सूर्य शर्वराविन् निशानायकश्चन्द्र एतौ । चर्वति
स्म चर्वितवान् । स अम्बुदविद्युत्तुद । शक्रगोपकरकोपलच्छलात् शक्र
गोपाना वर्षापलाना च व्याजेन । तत्त्वान् क्रमेण सूर्यचन्द्रलवान् ।
सृष्ट्वा ओष्ठप्रान्तेन । विचकार विकिरति स्म । विष्वगिति क्रियाविशेषण
वा । सापह्वोत्प्रेक्षा ॥

अम्बरात्रिपतितै करोपलै-

राहित्यतिकरस्प्रशोऽवने ।

शक्रगोपवपुषा समन्ततो

विश्लथ क्षतजविष्णुषा चय ॥ १६ ॥

अम्बरादिति ॥ अम्बरात् आकाशात् । निपाततै । करोपलै ।
करकाभि । आहत प्रहारश्च व्यतिकर सबन्ध स्पृशति भजतीति तस्या ।
अवने भूमे । क्षतजविष्णुषा रक्तविन्दूनाम् । चय समूह । शक्रगोप
वपुषा शक्रगोपशरीरेण तद्याजेनेत्यथ । विश्लथ विकीर्ण प्रसृत
इत्यथ ॥

अट्टिजनीप्रणयिना हिमशुते-

रन्वकारि न पर निरूप्यता ।

अल्पदृश्यवपुषा पयोमुखा-

मावलीष्वपि च तत्कलात्मता ॥ १७ ॥

अभिजनीति ॥ अभिजनीप्रणयिना सूर्येण । हिमयुते चन्द्रस्य ।
 अनरूपता पर औण्याभावमात्रम् । न अन्वकारि न अनुष्टतम् । किंतु
 पयोमुचा मेघानाम् । आवलीपु पइक्तिपु । अन्पदस्य निचिदृश्य वपु
 स्वरूप येन तन तथोक्तन । आचनीप्रणयिना । तत्कलामता चन्द्रकला
 रूपतापि च । अन्वकारि अनुष्टता ।

फेनश्चुकजुपो विपोत्किर

प्रस्तुतोर्मिपवमानकृत्क्रिया ।

आपगा फणधरा इवाध्वगा-

न्कुर्वते स्म पथि कुण्ठितक्रमान् ॥ १८ ॥

फेनेति ॥ फना डिण्डीरा कञ्चुना निर्मोका इव फनकञ्चुका
 तान् जुपन्ते प्रान्नुवतीति तादृशा । पक्षे फेनानिव कञ्चुकान् जुपन्त इति
 तथा । विप जल उक्किरन्ति प्रवाहयन्तीति तथा । पक्षे विप गरल
 उक्किरन्ति वमन्तीति तथा । ऊर्मिपवमाना तरङ्गवाता कृत्क्रिया
 कृत्कारा इव ऊर्मिपवमानकृत् क्रिया प्रस्तुता प्रवान्ता ऊर्मिपवमानकृत्क्रि
 या याभिस्तास्तथोक्ता । पक्ष प्रस्तुता ऊर्मिपवमानकृत्क्रिया येस्ते ।
 आपगा नद्य । फणधरा सर्पा इव । अध्वगान् पान्थान् । कुण्ठित
 विद्वित क्रम गमन गमनक्रमो वा येषा तादृशान् । कुर्वते स्म अकुर्वत ।
 मध्येपथ नदीना प्रवहनात्तदुद्गुनासमर्था पथिक्ता आमश्रिति भाव ।
 प्रयाणकाले मध्येमार्गे सर्पदर्शन दुर्निमित्तमिति तदा प्रधान न कियत
 इति लाकाचार ॥

इश्वदार्द्रितविशोपिताम्वरो

उर्पतोऽपि मरुतोऽध्वगप्रज ।

पङ्किले किल सभृङ्गलोऽभव-

त्प्राप्तराज्य इव मारवे पथि ॥ १९ ॥

शश्वदिति ॥ पङ्किले पट्टभूयिष्ठे । मारवे महप्रदेशसम्बन्धिनि । पथि मार्गे । सभृङ्गल शङ्खलासहित इव स्थित भृङ्गलाबद्ध इव पङ्काल पादानुद्धृत्य चलितुमशक्त इत्यर्थः । अश्वगव्रज पथिकसमूहः । वर्षत वृष्टः । मस्त वायुना च । (ऋमेण) शश्वत् मुहुमुहु आर्द्रित आर्द्रकृत विशोर्षित च अम्बर वस्त्र यस्य स तादृश सन् । प्राप्त राज्य य स तादृश इव । अभवत् । निर्जलप्रदेशमार्गे पङ्कलस्य जलस्य दर्शन राज्यप्राप्तिरिव पन्थाना मुखाकरमभूदिति भावः ॥

तिर्यगानतगल विषाणयो-

दीर्णवृष्टि धृतरौमविक्रियम् ।

पार्श्वदेशपरिलीनतर्णक

गोकुल निखिलमैक्ष्यताकुलम् ॥ २० ॥

तिर्यगिति ॥ निखिल गोकुल समस्तोऽपि गवा समूहः । तिर्यक् तिरश्चान यथा तथा आनत वक्रित गल कण्ठप्रदेश यस्य तत् । विषाणया भृङ्गयोः । दीर्णा तत्र पतनेन विशकलिता वृष्टि धारावर्ष येन तत् । धृता रौमविक्रिया रौमविकार येन तत् । पार्श्वदेशे पार्श्वभागे परिलाना सलप्रा तर्णका वत्सा यस्य तत् तादृश च सत् । आकुल विद्धल सोपद्रवमित्यर्थः । ऐक्ष्यत दृष्टम् । स्वभावोक्तिः ॥

कृदसिक्तमिव वर्षसेचना-

त्किञ्च कोमलसुर गवा कुलम् ।

संकुचत्तनु समप्रकम्पन

तर्णकान्तधिवनं तदन्वगान् ॥ २१ ॥

ऋदेति ॥ वर्षसेचनात् शृष्टिसेवात्, इदं सर्वत्र हेतु । ऋदेन धनूना वात्सत्यपूर्वकजिह्वालेहनजनितार्द्रतया लालाजलेन वा सिक्त आदितमिव । रिं च । कोमला मृदव सुरा शफानि यस्य तत् । संकुचन्ती अर्ली भवन्ती तनु शरीर यस्य तत् । समप्र अधिक कम्पन वेपथु यस्य तत् तादृशम् । तत् । गवा कुल गोसमूह । अधिवन वने । तर्ण कान् वत्सान् । अन्वगान् अनुचकार । तर्णवधर्माणां ऋदसिक्तवादी नामत्रापि विद्यमानन्वाट्टोकुल तर्णकमदृशमभूदिति भाव ॥

भानुमम्बुधरबन्धनालये

तापिन विरचयस्तपात्यय ।

अस्य भूरिवसुभागसौ पुरे-

त्यञ्जिनीं ध्रुवममज्जयज्जले ॥ २२ ॥

भानुमिति ॥ तपात्यय वर्षाकाल । तापयतीति तापी त तापिन सन्तापकरम् । भानु सूर्यम् । अम्बुधर मेष एव बन्धनालय कारागृह तस्मिन् । विरचयन् कुर्वन् सन् । भसौ अञ्जिनी । पुरा पूर्वम् । अस्य सूर्यस्य । वसून् किरणान् वसूनि धनानि च भजतीति वसुभाक् । दात एव मत्वेव । अञ्जिनीं परिघर्णाम् । जले । अमञ्चयन् मञ्चयामास ॥

अम्बुदा न परमश्वितारवा-

सद्भवानि तदिनीजलान्यपि ।

सेहिरे न तरणेर्विजृम्भण

कार्यकारणभिदा कथ भवेत् ॥ २३ ॥

अभ्युदा इति ॥ आद्यत कृत आरय गर्जित पैस्त तादृशा । अभ्यु
दा पर मषा उच्यते । तरण सूयस्य । विजृम्भण प्रकाशम् । न सेहिरे न
साडवत । इति न । दिं तु आग्रतारवाण । तद्वानि भेषभवानि ।
तन्निजानि नदीजान्यपि । तरण भौशशा । विजृम्भण गमना
गमनरूपम् । न सेहिरे जलवतातक्षयन नदापु नौवाना प्रचारे दुष्कर
मवृत्त इत्यथ । तद्व समथयत— शयात् । कार्यकारणया भिदा भेदः ।
कथ भवन् न भवदवत्यथ । तुल्ययोगिता श्रेय अर्थान्तरन्या
सश्च ॥

विद्युत्तामिन् विजृम्भणासह

शार्ङ्गिणोऽपि शयनीयपन्नगः ।

आतनोदधिपयोधि गाहन

पामरेषु फणभुत्सु का कथा ॥ २४ ॥

विद्युत्तामिति ॥ शार्ङ्गिण त्वणा । शयनाशयन्नग तल्पभूत सप
आ शोवाऽपीत्यथ । विद्युता ताडताम् । विजृम्भणासह बलमन सौकुम
समथ द्व । अधिपयोधि समुद्र । गाहन मज्जनम् । आतनात् चकार ।
पामरेषु प्राकृतेषु । फणभुत्सु सर्वेषु विषय । का कथा जलानगाहनविषय
कि पुनवक्तव्यमित्यथ । उत्प्रेक्षा काव्याधापत्तिश्च ॥

कामिनीनिवहमानविग्रह

काटमान्त्रिकपहायितो महः ।

प्राद्रवत्प्रकटमम्बुद्धट

किं विभिद्य भुवि कीर्णशम्बरम् ॥ २५ ॥

कामिनीति ॥ मामिनानपदस्य युवतीसमूहस्य य मान ईष्याकृत
कोप तस्य स एव वा ।वप्रह यस्य स तथोक्त युवतीना प्रणयकाप-
स्वरूप इत्यर्थ । प्रह ।पशाच । काल वर्षाकाल एव मास्त्रिन तेन
पलायित प्रदायित सन् । अम्बुद्धट मेघमव जलपूर्ण घटम् । भुवि
भूर्गा । कीर्ण प्रसृत शम्बर जल यस्मिन् उमणि तद्यथा तथा । विभिद्य
विपाठ्य । प्रकट सुव्यक्तम् । प्राद्रवन् पलायामास किम् । नास्त्रिण
पश्यायमाना पिशाचा भत्यापनाय अम्बुघट पाटयन्तीति स्थिति । यद्वा
तादृशा पिशाचा दुश्चेष्टया मन्त्रपूत जलघट पाटयन्तीति स्थिति ।
सबधा वर्षाकाल मेघेषु वर्षत्सु मानिनीना मान स्वयमेव गलित इति
तात्पर्यम् । रूपक उत्प्रेक्षा च ॥

पङ्किला न पदवी पर नृणा

द्योसदामपि बभूव दुर्दिने ।

अन्तरा जलकणैरणूपमै-

राद्रिते रजसि नीपनि सृते ॥ २६ ॥

पङ्किलेति ॥ दुर्दिने मेघच्छन्ने दिने वर्षाकाल इत्यर्थ । नृणा मनु-
ष्याणाम् । पदवी पर मार्ग केवलम् । पङ्किला पङ्कवती । न बभूव ना
सीत् । किंतु, द्योसदां देवानामपि । पदवी मार्ग आकाशपथ इत्यर्थ ।
नीपेभ्य कदम्बवृक्षेभ्य नि सृते निर्गत्य ऊर्ध्वे गते । रजसि परागे ।
अणूपमै परमाणुत्वं । जलकणै जलभिन्दुभि । अन्तरा मध्ये । आ
द्रिते आर्द्राकृते कर्दमित इत्यर्थ । पङ्किला । बभूव । अतिशयोक्तिः ॥

शाम्यदुच्छ्रितपयोधरश्रिया

संकुचकुटजदन्तसपदा ।

प्रागृषा गलितभूरिवर्षया

प्रत्यपद्यत घनस्वरात्यय ॥ २७ ॥

शाम्यदिति ॥ शाम्यन्ती शम प्राप्ता उच्छ्रिताना उर्ध्वस्थिताना पयोधराणा मेघाना श्री सपात् यस्यास्तया ताश्रया । तथा शाम्यन्ती उच्छ्रितयो उत्तुङ्गयो पयोधरयो स्तनयो श्री शोभा यस्यास्तया च । सङ्कुचन्ती विरलीभवन्ती कुटजदन्ताना गिरिमलिकानिकुञ्जाना सपत् समृद्धि यस्या तथा । तथा सकुचन्ती विरला विगलिनेति यावत् कुटजदन्ताना कुटजकुसुमसदृशाना दशनाना सपत् यस्यास्तया । यद्वा सकुचन्ती कुटजानि गिरिमलिकाकुसुमान्येव दन्ता तेषा सपत् यस्या तथेति व्याख्येयम् । 'दन्तोऽद्रिकटक कुञ्जे दशने' इति मोदनी । गलित गत भूरि अधिक वर्षे ऋषि यस्यास्तया । तथा गलित भूरिवर्ष स्वर्णवर्षे यस्या सा तथोक्ता तथा । 'भूरि स्वर्णे प्रचुरे च इति हेम । प्रागृषा वर्षाकालेन, मुसपद्मपूर्वया रूपवत्या साप्रत निस्वया नृद्धया कया चन स्त्रियेत्यति गम्यते । घनाना मेघाना स्वरस्य गदितस्य अत्यय अभाव । घन घनरूपाद्यभिमनेन गम्भीर साहकार इत्यर्थ तादृश य स्वर तस्य आयय अभावश्च । प्रत्यपद्यत प्रतिपन्न । समासोक्ति ॥

श्वेतमानतटिदालि सकुच-

च्छातमन्यवक्षरासवासनम् ।

निम्नभूमिषु निलीननिर्झर

निर्मरन्दरसनीपकोरकम् ॥ २८ ॥

श्वेतमानेति ॥ इत पर पश्यत्रयमेकान्वयम् । एतादृश दिन ऐक्षी-
त्यन्वय । श्वेतमाना धवलीभवन्ती तदिदालि विद्युत्पुञ्ज यस्मिस्तत् ।
सकुचन्ती विग्लीभवन्ती शातमन्यवस्य शतमन्युसबन्धिन तन्द्रस्य
शरासभ्य कार्मुकभ्य वासना मस्कार ज्ञान वा यस्मिस्तत् । निम्नभूमिषु
नीचप्रदेशेषु । निर्गना प्रवहन्त निर्मरा गिरिनद्य प्रवाहा इति यावत्
यस्मिस्तत् । निर्मरन्दरसा मकरन्दशून्या नीपकोरका कदम्बमुकुला
यस्मिस्तत् तथोक्तम् ॥

विप्रकर्षघनसंक्रमं सरि-

द्व्यज्यमानसिकताविजृम्भणम् ।

निस्वताश्रयनिपद्वरोक्षयं

नृत्तफेलिविरमच्छिरावलाम् ॥ ५९ ॥

विप्रकर्षेति ॥ विप्रकर्षं विरल घनानां मेघानां सक्रम सबन्ध
यस्मिस्तत् । सरिद्रि नदीभि व्यज्यमान प्रकाश्यमान सिकतानां बालु
कानां विजृम्भण विलास यस्मिस्तत् । यद्वा सरिस्तु द्व्यज्यमान स्वय-
मेवाभिव्यक्तीभवत् सिकताविजृम्भण यस्मिन् तत् । निस्वताश्रयं दारि
द्र्याश्रयं प्रक्षीण इति यावत् तादृश निषदूरस्य पङ्क्तस्य उच्चय स्तीम
यस्मिस्तत् । नृत्तफेले नर्तनलीलायां विरमन्त शिखावला मयूरा
यस्मिस्तत् ॥

वारिराशिशयनादुदाच्चित्तुं

व्याञ्जिताङ्गवलनेन्दिरासखम् ।

ऐक्षि तदिनममुक्तसंशयं

हसपालिभिरपाङ्गिताम्बरम् ॥ ३० ॥

वारीति ॥ वारिरशौ ममुदे शयनात् । उदाशनु उरधातुम् ।
 म्पित्त कृत अङ्गबलन अङ्गपरिचयन यन रा व्यपिताइवउन ताश
 शदरासख नारायण यस्मिस्तत् । वषावमानानतर शरदि शातपाण
 रुदधिशयनादुत्तिष्ठतीत्यागम हसपालिभि हसपहाक्तभि । अपाङ्गत
 कटाक्षित अम्बर आकाश यस्मिस्तत् । अमुक्त शयन सशय वर्षाकालस
 दह यस्य तत् वषाकालचिह्नाना तत्रापि किञ्चिदनुवर्तनादात भाव ।
 तत् । दिनम् एकश्चि दृष्टम् ॥

पट्पदा पदसमर्पणासहे

प्राक्तने दलचये परिश्लथे ।

कम्पवत्तनु कदम्बसन्तते

कर्णिकोपरि कथचिदासत ॥ ३१ ॥

पट्पदा इति ॥ पट्पदा भृता । पदसमपणासहे नरणानक्षप
 साङ्गिमक्षम । कदम्बसतत नीपकुसुमसमूहस्य । प्राक्तन प्राचीन । दल
 चय पत्रसमूह । परिश्लथ च्युत सात । कणिकापार बीजमाश्या उपरिभाग ।
 कम्पवती वषमाना तनु शरीर यास्मिन्कमणि तद्यथा तथा । कथाचत्
 प्रयासन । आसत आतष्टन् ।

प्राक्तनेऽपि कुटजे पयोरुहा

मङ्कुरेऽप्यनुपलब्धशीधव ।

मारदैवतमुदे मधुव्रता

निश्चयान्निरशनव्रत दधु ॥ ३२ ॥

प्राक्तन इति ॥ मधुव्रता भृता । प्राक्तने पुरातने जीर्ण इत्यथ ।
 कुटज कुटजकुसुमऽपि । पयोरुहो पद्यानाम् । मङ्कुरेऽपि, सद्य समुत्प

श्रेषु बालेषु पशोश्चिरयर्थं । अनुपलब्ध अप्राप्त शीघ्रं पुष्पासव यैस्ते
तथोक्ता गन्त । मारुदेवतमुदे मन्मथदेवतामतोपाय । निश्चयात्
दाश्यन् । निरशनव्रत निराहारनियमम् । दधु धारयन्ति स्म आच
रन्ति स्मेवेत्यर्थं ।

पालिताखिलभुवाम्नुवर्षत

प्रावृषाजनि शनै प्रशान्तया ।

पाण्डराम्बुदपरम्परानिभा-

द्भासते स्म दिवि तद्यशोभर ॥ ३३ ॥

पालितेति ॥ अम्बुवर्षत जलरुष्टे । पालिता पापिता आरुला
ममस्ता भू भूमि यया तथा । प्रावृषा वर्षाकालेन । शनै मन्दम् ।
प्रशान्तया शम गतया । अजनि जातम् । तस्या प्रावृष यशोभर
कीर्तिभार । पाण्डराणा धवराणा अम्बुदाना मेघाना परम्परानिभात्
पङ्क्तिव्याजन । दिवि आकाशे स्वर्ग च । भासते स्म शुशुभे । समा
सोक्ति सापह्ववोत्प्रेक्षा च ॥

आस्तिकस्तदनु हृत्कश्रिया

नास्तिक कुटजनीपसम्पदाम् ।

प्रादुरास विधुभानुमत्त्रिषा

प्रत्यवायविगमो घनात्यय ॥ ३४ ॥

आस्तिक इति ॥ तदनु वर्षाकालानन्तरम् । हृत्कश्रिया रक्तकहार
लक्ष्मीणाम् । आस्तिक अनुकूल । कुटजाना नीपाना च मपदा समृद्धी
नाम् । नास्तिक अननुकूल । विधो चन्द्रस्य भानुमत सूर्यस्य च त्रिषा

भामाम् । प्रत्यवायस्य निष्प्रकाशत्वरूपस्य पापस्य विगम अभाव निव
 तंक् इति यावत् । घनात्यय शरत्काल । प्रादुरास आविर्भूत । अस्ति
 परलोक ज्ञात नास्ति परलोक इति मातिरस्येति विग्रहे क्रमेण निष्प्रभ्रा आ
 स्तिवनास्तिरशब्दा प्रकृत सगुणत्वनिर्गुणत्वद्वारा अनुकूतानतुकूलपरी ॥

पाथस समुदयन्प्रशुष्यत

पद्मगर्भपरिलीनपट्पद् ।

दृष्टगाध इव दर्शयन् शये

वर्द्धम कमलिनीगणो बभौ ॥ ३५ ॥

पाथस इति ॥ प्रशुष्यत क्षाणता गच्छत । पाथस जलात् ।
 समुदयन् समुद्रच्छन् । पद्मगर्भे पद्ममध्य परिलीना निर्जना पट्पदा
 भ्रमरा यस्य स तादृश । कमलिनीगण पद्मिनीसमूह । गाध निम्नता
 स दृष्ट यन् स तथोक्त इव । शये स्वशय्यास्थानभूत साललाशय इत्ये
 च । वर्द्धम पङ्कम् । दर्शयन् सन् । बभौ भाति स्म । लोक हि नद्यादिषु
 मज्जन् पुरुष अधस्तलदशनप्रत्यायनाय करे वर्द्धमनादाय उदका
 दुग्मन्तीति तथात्रोत्प्रक्षितम् ॥

कुण्ठितेषु कुटजादिषु स्मर

कोरकेष्वयुतभेदनादिव ।

आददे पुनरदोन्यथाकृते

हल्लकाम्बुजमुखान्छिलीमुखान् ॥ ३६ ॥

कुण्ठितेष्विति ॥ स्मर मन्मथ । कुटजादिषु कुटजकारकप्रभृतिषु ।
 कोरकेषु कुञ्जलषु । अयुताना विरहिणा दशसहस्राणा च भेदनात्

पाटनादिव । दृष्टान्तेषु निर्वायेषु मन्मु । पुनः । अत्रोप्यथाकृते अर्माथा
अयुताना टुर्बनिमित्तम् । ह्यक रत्तकदार अम्बुज पद्म मुख प्रवान
भूतं वेपा तान् तथोक्तान् । शिलासुवान् याणान् । आददे स्वीकृतवान् ॥

विद्युतामिन वियोगविह्वलाः

क्वापि मौनभरिताः क्रमात्कृशाः ।

पारणेऽपि पयसः पराङ्मुखाः

पाण्डिमानमवहन्पयोमुचः ॥ ३७ ॥

विद्युतामिति ॥ पयोमुच वेपा । विद्युता तटिता नायिवानाम ।
वियोगेन विरहेण विख्या विह्वला इव । क्वापि कृत्रचित् । (स्थिता)
मौनेन कृष्णामौनेन भरिता पूर्णा मौनावलम्बिन इत्यर्थे । क्रमान् । कृशाः
काश्यमापन्ना । पयस जलम्य । पारणे पानेऽपि । पराङ्मुखा विमुखा
मन्त । पाण्डिमान धारत्यम् । अवहन् अगारयन् । समामोक्तिः
उन्प्रेक्षा च ॥

पद्मगेन्द्रशयनान्तरे परः

पूरुषः समजनिष्ट बोधवान् ।

इत्यसंगयमपां निधिं हिया

नाश्रयन्नवनवा नदीप्रिया ॥ ३८ ॥

पद्मगेति ॥ पद्मगेन्द्रशयनान्तरे आदिशेषरूपशय्यामध्ये । परः पूरुषः
परमपुरुषो नारायणः । बोधवान् प्रबुद्ध । समजनिष्ट मजान । इति ।
हिया लक्ष्या । नवनवा नूतना । नद्य एव प्रिया प्रियम्य । अपा निधि
भर्तार ममुद्रम् । न आश्रयन् न आश्रयन्ति म्य । अमशय ध्रुवम् ॥

शान्तिमेयुपि पुर समीरणे
 कर्दमेऽपि करकोपलै सह ।
 शारदागमसमञ्चित कुतोऽ
 प्यस्त्रलङ्घतिरभूद्रथो विधे ॥ ३९ ॥

शान्तिमिति ॥ पुर समीरणे पौरस्त्र्यवात प्रातर्वृत्वात च ।
 कदम पङ्कऽपि । करकोपलै करकोपलै सह । शान्ति शमम् । एयुप
 प्राप्तवति सात । विधे व्रक्षण । रथ स्वदनभूत हस हसा इत्यथ
 रथ अवयवश्च मुखमित्यथ । रथ पुमानवयव स्वदन इति मदिनी ।
 शारद शरत्सवर्धी य आगम आगमन तन ममाद्यत आभित
 शारदाया सरस्वत्या आगमन समाद्यतव । कुतोऽपि कस्मादाप कुना
 पात वा अस्त्रवर्ती अप्रतिहता गात गमन यस्य स तथाक्त ।
 अभूत् । कर्ममाद्यभाव हि रथस्य गातनिरङ्कुशति तथा वर्णितम् । शरदा
 रम्भात् हसा मानसाद्विनिगता इत ताप्यम् ॥

पालनाय परिव्रद्धकङ्कणे
 प्वम्बुदेषु कृशतामपोहितुम् ।
 अक्षमा इव भृश नमन्मुस्ता
 शालय कणिशसभृता यमु ॥ ४० ॥

पालनायेति ॥ कणिशै मस्यमञ्जरीभि समृता पूणा । शालय
 कर्मा पालनाय स्वपापणाय । परिव्रद्धानेवद्ध कङ्कण प्रतिसर तल
 त्वदुध वैस्तपु । कमिति मात्तमव्यय तलायकम् । अम्बुऽपु मषेषु ।
 कृशता का यम् । अपाहितु अपनतुम् । अक्षमा अशक्ता इव । भृश

अत्यन्तम् । नमन् लवानन मुख वदन अप्रभागश्च येषां ते तथोक्ता ।
बभु भान्ति स्म । उत्प्रेक्षा ॥

सचलच्छुफरलोचना स्खल-

शङ्खमा नववधूजना इव ।

अभ्युधिं पतिमदिशध्रियञ्छुनै-

रापगा शमितनीपदीपिका ॥ ४१ ॥

संचलदिति ॥ सचलन्त तरंग शङ्करा मीना लोचनानीय
यामा तास्तथापि । अन्यत्र सचलन्ति शङ्करवस्थितानि लोचनानि
यामा ता । स्वङ्गु चङ्खम गमन यामा तास्तथोक्ता । आपगा
नद्य । नववधूजना सुग्धा इव । शमितानि निवापितानि नीपानि पद्म्य
कुममानि दीपिका इव याभिस्ता । पथे शमिता नीपानीव दीपिका
याभिन्ता । पति भर्तारम् । अभ्युधि समुद्रम् । शनै मन्दमन्दम् । अशि
ध्रियन् आध्रयन्ति स्म ॥

पेक्षवैमणिभिरन्तिकन्युतै

पाशयन्त्रपरिघूर्णितोद्भितै ।

पविण कलमत पलायय

न्मस्तवेशतति शालिगोपिका ॥ ४२ ॥

पेक्षवैरिति ॥ शालिगोपिका कलमरक्षणपरा द्विय । अन्तिके
सर्मापे न्युतै विघूर्णितै । पाशयन्त्रपरिघूर्णितोद्भितै पाशयन्त्रमाराप्य
शमितैरन तर विक्षिप्तैश्च । पेक्षवै इक्षुमभैव । मणिभि रक्षे मांक्षिकै
रित्यर्थ । पात्रण पक्षिण । (कम, कम्मत कम्मेभ्य । यस्ता धावन

सम्भ्रमण विगलितबन्धा केशतति केशसमूह यस्मिन्कर्मणि तद्यथा
तथा । पलाययन् धावयामासु । उदात्तम् ॥

कुण्ठितोर्मिभरशृङ्गमापगा

वृलदेशदलनाद्वरसिपु ।

उन्मदान्युरगभीरनिस्वन

तत्पुनर्वृपकुलानि तेनिरे ॥ ४३ ॥

कुण्ठितेति ॥ आपगा नद्य । कुण्ठितानि भ्रमरानि ऊर्मिभरा तर-
ङ्गपङ्क्तय एव शृङ्गाणि विषाणानि यास्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा । वृल
देशदलनात् तीरप्रदेशपातनात् । वरसिपु विरता । विपूर्वाद्भ्रमरेर्लुट् ।
तत् पुन वृलदेशदलन तु । उन्मदानि मत्तानि । वृपकुलानि वृषभगणा ।
उर समधिक गभीर गम्भारश्च निस्वन शब्द यस्मिन् कर्मणि तद्यथा
तथा । तेनिरे अकुर्वन् ॥

आत्तहर्षमनुधावित गरा

मण्डलेन शनकैर्महोवसा ।

तूर्णमुन्नमितकर्णवालक

तर्णका ववल्लिरे तदग्रत ॥ ४४ ॥

आत्तेति ॥ महत् पीन ऊध आपान यस्य तेन । गदा धेनूनाम् ।
मण्डलेन समूहेन । शनकै ऊधोभारान्मन्दमन्दम् । आत्त स्वाकृता हृष
यस्मिन्कर्मणि तत् सहपमित्यथ । अनुधावित पश्चाद्गतम् । तर्णका
वत्सास्तु । तदग्रत तासा धेनूना पुरोभागे । उन्नमिता उत्क्षिप्ता वणा
श्रोत्राणि वाता पुच्छानि च यास्मिन्कर्मणि तद्यथा । तूर्ण संवेगम् । वव
लिरे वल्लान्ति स्म । स्वभावोक्ति ॥

हसलोकमवकल्प्य दित्ते-

प्लासचङ्क्रमणमम्बुदात्यय ।

विश्वदिग्जयविनिर्गमे व्यधा-

द्राजहंसमपि रज्यदाशयम् ॥ ४५ ॥

हंसेति ॥ अम्बुदात्यय शरत्काल । दिक्तदेषु दिगन्तेषु । हसलाक
हसपङ्क्तम् । आत कृत चक्रमण गमन यन त तादशम् । अवकल्प्य
कृत्वा । राजहस राजश्रेष्ठ अच्युतरायमपि, हसविशेष च । विश्वदिग्जय-
विनिर्गमे समस्तदिग्जयार्थं प्रस्थाने । रज्यन् साभिलाप आशय मन
यस्य त तादशम् । व्यधात् अकरोत् ।

एकदा तु सचिवो यथाक्रमं

प्रेपितप्रणतराजराजिकम् ।

प्राप्य वेङ्कटविलासमण्डपे

प्रश्रयेण निजगाद् पार्थिवम् ॥ ४६ ॥

एकदेति ॥ एकदा कदाचित्तु । सचिव मन्त्री । यथाक्रम क्रम-
नतिक्रम्य । प्रेपिता प्रहिता प्रणता विनता राजराजि नृपतिपङ्क्ति
येन तम् । पार्थिव अच्युतरायम् । वेङ्कटविलासमण्डपे वेङ्कटविलासनाग्नि
आस्थानमण्डपे । प्रश्रयेण विनयेन । निजगाद् उवाच ॥

वेत्सि कार्यमस्मिल प्रिदोषतो

वेदनीयमिह ते न विद्यते ।

श्रोतुमर्हसि यदुच्यते मया

मन्निधर्म इति मानवेश्वर ॥ ४७ ॥

वेत्सीति ॥ हे मानवेश्वर भा राजन् । अखिल कार्ये समस्तमपि कर्तव्यजातम् । वेत्सि जानासि । इह अस्मिन्कर्तव्यजाते विषये । ते तुभ्यम् । विशेषतः विशिष्य । वेदनीय बोधनीयम् । न विद्यते नास्ति । विशेषतो वेत्सीलान्वयो वा । तथापि, मया । मन्त्रिधम सचिवकृत्यम् । इति । यत् । उच्यते । (तत्) धेत्तु अर्हसि । मन्त्रिधर्म इति युज्या श्रोतुमर्हसीति वा ॥

स्वल्पमप्यरिकुल सुमेधसा

न प्रमाद्यमिति नाथ बुध्यसे ।

हाससाध्यपुरसाधने किय-

त्सङ्गरोपकरणो न शकर ॥ ४८ ॥

स्वल्पमिति ॥ हे नाथ । सुमेधसा सुबुद्धिना राज्ञा । स्वल्प अल्प नि मार वापि । अरिकुल शत्रुसमूह । न प्रमाद्य न उपेक्षणीयम् । इति । (त्वमेव) बुध्यसे जानासि । शकर परमेश्वर । हाससाध्याना अन्ततो हासैनेव साधितानां दग्धानामित्यर्थं पुराणा पुरत्रयस्य साधन निर्वहणे विषये दाह इत्यर्थं । विद्यन्ति सङ्गरोपकरणानि युद्धसामग्र्य यस्य स तथोक्त, न ॥

कापि साम भुजधाम कुत्रचि

त्कल्पते क्षितिप कार्यसम्पदे ।

कोऽपि पुष्यति गिरैव सुध्रुवा

पादपञ्चरणताडनात्पर ॥ ४९ ॥

कापीति ॥ हे क्षितिप राजन् । कार्यसंपदे कार्यसंपत्तये । कापि क्वचित् । साम सान्त्वन प्रथमोपाय । कल्पते प्रभवति उपयुक्त भवती

त्यर्थ । कुलचित् क्वचित् । भुजधाम बाहुपराक्रम । कार्यसर्वदे कपते ।
 कौऽपि पादप काधद्वक्ष मन्दारवृक्ष इत्यर्थ । सुश्रुवा स्त्रीणाम् । गिरा
 नमंबास्येनैव । पुष्प्यति विरसति । पर अन्य । पादप वृक्ष अशो
 वस्तु । चरणताडनात् पादाघातात् । पुष्प्यति । दृष्टान्त ॥

चारलोकविदितारिवर्तन

शत्रुसाधनकृती स जायते ।

दण्डतोऽवगतगाधनिर्णय

पाथसोऽवतरणे पदुर्यथा ॥ ५० ॥

चरेति ॥ दण्डत ररस्थितया यत्रया । अवगत उपलब्ध गाधस्य
 निम्नताया निर्णय निधया येन तथाक् पुरुष । पाथस जलस्य ।
 अवतरण नद्यादतरणाय तत्र अवतरणे तद्द्वने वा । यथा पट्ट ।
 (भवति) तथा, (य) चारलाकन प्रणिविजनेन विदित ज्ञात अरिव-
 र्त्तन शत्रुस्थिति येन स तथोक्त । न । शत्रुसाधने शत्रुविजये कृती
 समर्थ । जायते भवति । उपमा ॥

आकलय्य कलह मिथो रुपा

प्रापयेत्पटुररीन्पराभवम् ।

व्यञ्जयन्व्यतिहतीरदोभुवा

बह्निनेव पवनो वनद्रुमान् ॥ ५१ ॥

आकलय्येति ॥ पट्ट बुद्धिमान् । मिथो रुपा परस्परकोपेन ।
 कलह भेदम् । आकलय्य उत्पाद्य । रुपा मिय रहास कलह आकलय्येति
 वा । अरीन् शत्रून् । पवन वायु । व्यतिहती परम्परसघटनानि ।

व्यग्रयन् उत्पादयन् सन् । अदोभुवा तादृशवृक्षात्पन्न । बहिना अग्निना ।
वनहुमान् काननतहानव । पराभव अवमान नाशमित्यर्थ । प्राप
येत् नयत् ॥

साम नैव गणयेज्जडाशय

साध्यते कृताधिया स दण्डत ।

राघवानुनयरोपगोचरो

गीरधिर्भवति तन्निदर्शनम् ॥ ५२ ॥

सामेति ॥ जडाशय मूढमना, दृश्योरभेदात् जलाशय जलनि
धिश्च । साम सात्वतम् । नैव गणयत् न बहुमन्थेत । स तादृश
जडाशय । कृताधिया बुद्धिमता । दण्डत शिक्षणादव । साध्यते निय
म्यते । राघवस्य रामस्य अनुनयरोपया सान्त्वनकापया गात्रर विषय ।
गीरधि समुद्र । तस्य पूर्वोक्तस्य विषयस्य निदर्शन दृष्टान्त । भवति ।
अर्थान्तरन्यास ॥

आनतस्य नृपतेर्गरीयर्त्सा

क्ष्मा प्रदक्षिणयत पुरीमिव ।

दिक्षु दिक्षु पुरतो भवेद्यशो-

लाजवर्षलटहा जयेन्दिरा ॥ ५३ ॥

आनतस्येति ॥ आनतस्य स्वयं । वनातस्य । उत्तमस्थात पाठान्त
रम् । गरीयसा सुविस्तृताम् । क्ष्मा भूमिम् । पुरा । नजनगरामिव । प्रद
क्षिणयत प्रदक्षिणीकुक्षत क्षिम्बजयाय निस्त्रिलामाप भुव निजनगर
मिव निष्प्रयास परिभ्रमत इत्यर्थ । नृपते राज्ञः । दिक्षु दिक्षु सर्वासु
दिक्षु । पुरत पुरस्तात् । जयान्द्रा जयलक्ष्मी । यशसि कीर्तय एव

एता तासा बरौ विङ्किणं लट्हा मनोऽऽ तत्र माभिलोषेति यावन् ।
मवेन् ॥

प्रत्यनीचिबलिमाधनेन य

प्रीणयेत्यदि पिशाचमण्डलम् ।

आश्रयेत्स परमाहनाङ्कणे

निर्भर निधिभित्तानलं यश ॥ ५४ ॥

प्रत्यनीचिबलिमिति ॥ य यर्कश्चिन् । प्रत्यनीचिन सत्रव एव
बलि उपहार तस्य माधनेन निर्वर्तनेन । पिशाचमण्डल पिशाचसमूहम् ।
प्रीणयेन् तर्पयेन् याद् । म पर म ण्व । आहवाङ्कण युद्धभूमौ । निर्मल
विमग्म् । यश वानिम् । निधि नि गानामव । निर्भर निप्रयाम यथा
तथा । निर्भरमिति निर्धिक्षेपण वा । आश्रयन् प्राप्नुयान् । निधिभूतस्य
बलि दत्त्वा निधि उद्धरन्तीति लोकस्थिति ॥

त्वय्युपेतकमलोदयेऽप्यहो

तोयदा इव शरदिनागमे ।

एष्यदाशुप्रिलया यथापुर

नार्पयन्ति कतिचिन्नृपा नग्म ॥ ५५ ॥

त्वय्यीति ॥ त्वाय । उगत प्राप्त कमराग लम्ब्या उदय मपन
येन तस्मिन् तांशे सत्याप । फलाचन् उरा । एत कनकाना
पद्याना उदय यन तस्मिन् तांशे । शरदिनागमे शरकालाग्भे ।
तोयदा मेघा इव । एष्यन् प्राप्स्यन् आशु मघर । बलय नाश याम्
तयोष्ठा मन्त । यथापुर पूर्वम् । क्व रात्रदय वग्म्, कक्का च । न
अर्पयन्ति न दर्शित । अहा इत्याश्रये संदे वा ॥

पञ्चमः सर्गः ।

स ममाप्य काल्यनियमं सकलं
जगदण्डलङ्घिजयशङ्करवः ।
अधिरूह्य वाहनमहन्युचिते
नृपकुक्षरोऽपि निरगान्नगरान् ॥ १ ॥

इत्यादिकान् शब्दान् । प्रतिरचच्छलत प्रतिभ्वनिव्याजेन । प्रतिमण्डप
समन्तेष्वपि मण्डपेषु । गृहदेवता अपि च । अन्वकरोन् अनुचकार किम् ॥

परुष व्यराणि पटहेन तथा

श्रथमूर्तय शिरसरिणो निरिखला ।

निजपक्षमात्रपरिभावि यथा

कथयन्ति वज्रमपि कान्णिकम् ॥ ३ ॥

परुषमिति ॥ पटहेन भेर्या । परुष उग्र अत्युच्चैरित्यर्थ । तथा ।
व्यराणि रणितम् । यथा । निरिखा समस्ता । शिरसरिण पर्वता ।
श्रथा पटह्म्वनासहेनेन त्रिशीर्षा मृति स्वरूप येषां ते तथोक्ता सन्त ।
निजपक्षमात्रपरिभावि स्वकीयगहतामेव तिरस्कारम् तन्मात्रच्छेदकमि-
त्यर्थ । वज्र अशनिमपि । कान्णिकम् कृपाडुम् । कथयन्ति वदन्ति ॥

पटह्म्वनेन पटुना ककुभ

स्फुटदद्रिवेणुविगलन्मणय ।

प्रथनश्रिया परिणयोऽस्य भवे-

दिति लाजभर्जनमिवाारचयन ॥ ४ ॥

पटहेति ॥ पटुना निग्रहेण । 'पटुस्तीक्ष्णे स्फुटे दक्षान्पुरे नि
दंयेऽपि च' इति ह्रस्व । पटह्म्वनेन आनकशब्देन । स्फुटन्त विभि
द्यमाना य आद्रेणैव पर्वते । वद्यमाना वद्या तेभ्य विगलन्त विशीर्य
माणा मणय मौक्तिकानि यासु ता तादृश्य । ककुभ दिश, क्लीलिङ्गा
त्त्रियथ । अह्य अच्युतगायस्य । प्रथनश्रिया रणलक्ष्म्या सह । परिणय
विवाह । भवेत् भाविष्यति । इति एव मत्वा । (तदर्थम्) लाजाना भर्जन
शरावप्रक्षेपेण तापनम् । आरचयन् अकुर्वन्निव । उन्मेष्या ॥

उन्नविप्रहृतया पलायित-

श्रेष्ठपो वसति चेरसीमनि ।

तच्छरण्यधरणीभुजा सम

शिष्य एव स चिरायुषा त्वया ॥ ५६ ॥

छन्नेति ॥ छत्र निद्रुत विप्रहृ शरीर स्वरूपमित्यर्थं युद्ध च येन तस्य भावेन छत्रविप्रहृतया । पलायित प्रद्रुत । चेरूप चेरुपराज । चरसीमनि चेरराज्यभूभागे । वसति । तत् तस्मात् । स । चिरायुषा दार्ढ्यायुषा । त्वया । शरण्य तस्य रक्षकभूत य धरणीभुक् राजा चर नृपतिरित्यथ तेन सम सह । शिष्य एव शिक्षणीय एव, उभावपि दण्णीयावित्यथ । तच्छरण्यत्येक पद वा । तस्य शरण्य इति तदा अर्थ ॥

प्राक्तनान्निजपदात्परिच्युत

पालनीय इह पाण्ड्यभूपति ।

शिक्षण मदवता पुन सता

रक्षण च ननु राजलक्षणम् ॥ ५७ ॥

प्राक्तनादिति ॥ अस्मात्पद्यात्पूर्वं षष्ठिनादशपुस्तक 'आश्रय त्रयतमप्रकाशता दीपचद्विषमनत्रसनिधी ।' इति एकमद्द परमुपलभ्यते । प्राक्तनात् कुलकमागतात् । अनपदात् स्वस्थानात् । परिच्युत प्रभ्रष्ट । पाण्ड्यभूपति । इह । पालनीय रक्षणाय । मदवता मत्ताया दुजनाना । मत्स्यर्थे । शिक्षण दण्डना । गता पुन राजानाना तु । रक्षण पालन च । राजलक्षण ननु राजचिह्न किल राजानेन गत्वित्यथ । काव्यलिङ्गम् । एतदन्त रथोद्धता वत्तम् ॥

इत्युक्त. सचिवेन रागकणिकामीपट्टशोरश्वले

विभ्राणो दलदम्बुजोदरदरप्राप्तात्तपश्रीमुपप ।

सरम्भेण चमूविनिर्गमकृते संदिश्य सेनापतिं

प्रस्थातु कृतनिश्चय समजनि प्राप्तेसरो भूभुजाम ॥ ५८ ॥

इतीति ॥ इति एवम् । सचिवेन मन्त्रिणा । उक्त । भूभुजां राजाम् ।
प्राप्तेर अप्रगामी श्रेष्ठ अन्युतराय इत्यर्थ । दशो नेत्रयो । अक्षले
प्रान्ते । दलम विस्मृत अम्बुजस्य पद्मस्य उदरेण मध्यभागेन द
किञ्चित् प्राप्त अविगत य आतप वागतप इत्यर्थ तस्य थिय शोभा
मुष्णाति चोरयतीति ता तथोक्ता तादृशशामादृशीमित्यर्थ । रागवर्णिका
आरुण्यलेशम् । विभ्राण धारयन् सन् । सरम्भेण कोपेन तरया वा ।
चमूविनिर्गमकृते सैन्यप्रस्थापननिमित्तम् । कृते इति निमित्तार्थकमव्ययम् ।
सेनापतिम् । संदिश्य आज्ञाप्य । प्रस्थातु स्वयमपि विजययात्रां कर्तुम् ।
कृतनिश्चय दृढाध्यवसाय । समजनि अभूत् । शार्दूलविभ्राडितम् ॥

इति चतुर्थ. सर्ग ॥

निजसगमान्निखिलशैलदरी

फलितोदये प्रतिरवात्मभने ।

जलधीन्विगाह्य जयतूर्यरवो

जगदण्डदानमतनु व्यतनोत् ॥ ५ ॥

निजेति ॥ जयतूर्यरव विजयतूर्यध्वनि कश्चित्पुमाश्च । निजसङ्गमात्
स्वतन्त्रधेन । प्रतिरष प्रतिध्वनिरेव आत्ममव सुत तस्मिन् । निखिग्र
ना समस्तानां शैलाना पवताना दर्या मुहाया स्त्रीलिङ्गात्कहांचिन्नायिकाया
चेति गम्यते फलित निष्पन्न उदय आविर्भाव यस्मै तस्मिन् तादृशे
सति । जलधीन् समुद्रान् । विगाह्य प्रविश्य तत्र निमज्जयेत्यथ । जगदण्डाय
ब्रह्माण्डाय जगति स्थितेभ्य सर्वभ्योऽपीत्यथ दान आभिमतवस्तुवि
तरणम्, जगदण्डस्य ब्रह्माण्डस्य दाता शब्दात्तद्वनतया विभेद च । अतनु
अधिक यथा तथा । व्यतनोत् करोति स्म । पुत्ररूपतां पित्रा सय
स्नात्वा दानमाचयन इवाचार । समास्तोषि ॥

महिपानवेक्षितनिजागमना

न्मकुटाञ्चलस्तवकिताञ्चलिकान् ।

विभुरन्वकम्पत विलोकनत

कमलोत्करानिव करै सविता ॥ ६ ॥

महिपानिति । विभु प्रभु अच्युतराय । अवक्षित प्रतीक्षितान
जागमन स्वस्य निगम ईस्तान् तादृशान् । मकुटाञ्चल निम्नकार्द्वी
स्तवकित स्तवकवदाचरित तत्र न्यस्त इत्यथ अञ्जलि सद्युती करौ
वेषा तान् । माह्वपान् राज्ञ । विलोकनत दृष्ट्वा । सविता सूर्य । करै

किरणे । कमलोत्करान् पद्मगणानिव । अन्वकम्पत दयते स्म अनुग्रहीतवा
नित्यर्थे ॥

अभिशाङ्क्य पङ्कजममुष्य मुरा

गरुतो वितत्य गगने बलत ।

विजहास हसमिथुनस्य विभा

विशदातपत्रयुगली नृपते ॥ ७ ॥

अभिशाङ्क्येति ॥ विभा प्रभोरच्युतराजस्य । विशदा धवला ।
आतपत्रयुगली छत्रयुगमम् । विशदातपत्रेत्येक पद वा । अमुष्य अस्या
च्युतराजस्य । मुरा वदनम् । पङ्कज पद्मम् । अभिशाङ्क्य भ्रान्त्वा ।
गरुत पक्षान् । वितत्य विस्तार्य । गगने आकाशे । बलत भ्रमत ।
हसमिथुनस्य हसद्वन्द्वस्य । विभा शोभाम् । विजहास परिहमितवर्ता ।
भ्रान्तिमान् उत्प्रेक्षा च ॥

कशया प्रचोदयितुमप्रभव

प्रभव स्वपार्ष्णिपरिताडनत. ।

तुरगान्प्रचाल्य तुमुलेऽपि मिथ-

स्तुहिनाशुवशमणिमन्वगमन ॥ ८ ॥

कशयेति ॥ प्रभव अच्युतरायमुह्य महत्तरा । कशया अश्वता
डन्या । प्रचोदयितु वेगेन गमयितुम् । अप्रभव अशक्ता सन्त । स्वेषा
पार्ष्णिभि पादमूले परिताडनत प्रहारेण । तुरगान् अश्वान् । प्रचाल्य
धावयित्वा । मिथ परस्परम् । तुमुले निबिड संघेऽपि । तुहिनाशुवश
चन्द्रान्वय एव वश वेणु तस्य मणिं मौक्तिक चन्द्रवशध्रेष्ठ अच्युतरायम् ।
अन्वगमन् अनुगृतवन्त ॥

विजयोद्यत विभुमवेक्ष्य भटा
व्यसरन्ससिंहरवसहतय ।

उदित विधु निकृतये तमसा-

मुदधेरिवोर्मिनिकरा मुखरा ॥ ९ ॥

विजयेति ॥ विजयाय दिग्जयाय उद्यत उद्युक्तम् । विभु प्रभु
अच्युतरायम् । अवेक्ष्य वित्रोक्ष्य । भटा योधा । सिंहरवसहत्या मिह-
नादसतत्या सह वर्तन्त इति ससिंहरवसहतय तादृशा सन्त । तमसा
अन्धकाराणाम् । निकृतये परिभवाय तन्नाशाथत्यर्थं । उदित उद्गतम् ।
विधु चन्द्रम् । अवेक्ष्य । मुखरा शब्दायमाना । उदधे समुद्रस्य । जमि
निकरा तरङ्गपरम्परा इव । व्यसरन् परितः प्रसृतवन्त ॥

अखिलैर्बलैरनुगत विशिरा

भवगाहमानभवनीरमणम् ।

हरिणीदृशोऽप्यनुययुर्हृदयै-

रवलोकनैरपि च हर्म्यजुष ॥ १० ॥

अखिलैरिति ॥ अखिलैर्बलै रथगततुरगपदातिरूपैः समस्तरपि
सैन्यैः । अनुगत अनुसृतम् । विशिरा प्रतोलीम् । भवगाहमान प्रवि-
शत तन्नागतमित्यर्थं । अवनिरमण भूपतिं अच्युतरायम् । हर्म्यजुष
प्रासाद स्थिता । हरिणीदृश युवतयोऽपि । हृदयै मनोभ । अवलोकनै
दृष्टिभिरपि च । अनुययु अवगच्छन् ॥

विपणौ बलेन निबिड बलता

वितति चतुष्पथपथे भजता ।

स्तिमितेन तोरणमुग्धे महता

म विलङ्घते स्म शनकैर्नगरीम् ॥ ११ ॥

चिपणाविति ॥ विवर्णा पण्यर्वाधिनायाम् । निबिड निररकाश
यथा तथा । बलता मवरता । चतुष्पथपथे शृङ्गाटकमार्गे । वितर्नि
विस्तारम् । भङ्गता प्राप्नुवता । तोरणस्य बहिर्द्वारस्य मुग्धे अप्रभागे ।
स्तिमितेन निधलेन । महता । बलेन मन्थेन सह । म अच्युतगाय
नगरीं विद्यापुरीम् । शनकैः । विलङ्घते स्म विलङ्घितवान् ॥

कचन प्रचण्डकरिपण्डमयं

कचिदप्यभङ्गुरतुरङ्गमयम् ।

कचनोद्गटायुधभटौघमयं

यत्प्रमैत्रि दिक्षु बहुधा विततम् ॥ १२ ॥

कचनेति ॥ कचन कृप्रविध्यले । प्रचण्डा तीव्रा ये करिण राजा
नेपा पण्डमय ममूहात्मा ताममूहप्रचुर वा । एवमेवोत्तप्रापि विशरे
प्राप्तये वा मयट् । कचिदपि । अभङ्गुरा शक्तिमन्त ये तुरङ्गा अभा-
तन्मयम् । कचन कृप्रनितप्रदेशे । उद्गटायुधाना नृपसन्ध्याणा भटानां
सोधाना यः औघ ममूह तन्मयम् । (एवम्) बल मन्थम् । दिक्षु ।
बहुधा । वितत विस्तृतम् । ऐत्रि दृष्टम् ॥

परिकीर्णपुष्करपयःकणिका-

प्रमरावमित्तनिजपार्श्वयुगाः ।

करिणो ययुः षट्कामरुता

विनिवारितभ्रमवियत्पथिका ॥ १३ ॥

परिकीर्णैति ॥ करिण गजा । परिकीर्णाना विक्षिप्ताना पुष्करप
यस शुण्हाप्रस्थितजलस्य कणिकाना बिन्दूना प्रसरेण व्याप्त्या अवसिक्त
आर्द्रकृत निजपार्श्वयुगल स्वपाश्र्वद्वय यथा ते तथोक्ता । कदलिकामरुता
श्वजवातेन । विनिवारितश्रमा अपनीतह्रमा वियत्पथिका आकाशचा
रिण येषां ते तथोक्ताश्च सन्त । ययु अगच्छन् ॥

भरिता रजोभिरुपरि प्रसृतै

करिणस्तृणीकृतघनापघना ।

हरिदन्तगन्धकरिणा सरणी

रभजन्त भूभरणतन्त्रवताम् ॥ १४ ॥

भरिता इति ॥ तृणाकृत तिरस्कृत घनस्य मेघस्य अपघन अत्र
यैस्ते तथाक्ता । करिण गजा । उपरि स्वोपरिभागे । प्रसृतै व्याप्तै ।
रजोभि धूलिभि । भरिता पूणा सत । भूभरणतन्त्रवता भूभारोद्घ-
हनैककर्मणा भूभारोद्घहनसिद्धान्तिना वा । हरिदन्तगन्धकरिणा दिगन्तपु
त्रवथमानाना मत्तगत्वानाम् । सरणी मार्गान् । अभजन्त आश्रितवन्त ॥

सृणिकोणत शिरसि हस्तिपक

प्रहरन्पुरश्चटुलतोत्रिकुलम् ।

अपथ निनाय समद द्विरद

परुषोदितेन परिधाव्य जनान् ॥ १५ ॥

सृणीति ॥ हस्तिपक आधोरण । समद मत्तम् । द्विरद गजम् ।
शिरसि मस्तक । सृणिकोणत अङ्गुशाग्रण । प्रहरन् ताडयन् सन् ।
जनान् । परुषेण निर्गुरेण उदतेन वचसा । परिधाव्य प्रदाव्य । पुर

अप्रत । तोत्र गजतोदनदण्ड एषामस्तीति तोत्रिण चटुल वशल
घातदित्यर्थं तोत्रिणा कुल यस्मिस्तत् तादृशम् । अपथ अपन्मान मार्ग
एव यो न भवति त प्रदेशमित्यर्थः । निनाय गमितवान् । चटुलतो
त्रिकुलमिति क्रियाविशेषण द्विरदविशेषण वा ॥

अवटेऽवतारितभरौष इव

द्रुतमुन्नते द्विगुणभार इव ।

शकट समे पथि चकर्ष धृता-

धृतभूरिभार इव भद्रगण ॥ १६ ॥

अवट इति ॥ भद्रगण वृषभममूह । अवट निम्ने । पथि मार्ग ।
द्रुत शीघ्रम् । अवतारित अवरोपित भरौष यस्य स तथोक्त इव ।
भटौष इति पाठान्तरम् । उन्नत उच्छ्रिते । पथि । द्विगुण द्विरुक्त भार
यस्य स तादृश इव । समे निम्नोन्नततारहिते । पथि । धृताधृत तथा
मासमान भूरि अधिक भार यस्य स इव । शकट अनासि । चकर्ष
कर्षति म् ॥

वहमानवाहलहरीनिवहे

वसुधा निमज्ज्य बलवारिनिधौ ।

निजगाद् निर्भरपरागभुजो-

न्नमनेन गाधमदसीयमिय ॥ १७ ॥

वहमानेति ॥ वसुधा भूमि । वहमान प्रवहन् वाहाना अश्वानामेष
रुहरीणा कञ्जेलाना निवह समूह यस्य तस्मिन् । बल मैत्र्यमेव वारि
निधि समुद्र तस्मिन् । निमज्ज्य मद्गता । निर्भर निबिड न पराग

रज स एव भुज तस्य उन्नमनेन उत्क्षेपणन । अदसीय बलवारिनिधि
सर्वान्धि । गाध निन्नताम् । निजगाद उवाचेव ॥

अभिपाति हस्तयुगलेन रजो

निखिलासु दृष्टिषु निवारयितुम् ।

अपट्ट शचीपतिरदृत य-

त्कलिता किमस्य परदारगति ॥ १८ ॥

अर्भाति ॥ शचीपति इन्द्र । हस्तयुगलेन भुजद्वयेन । निखिलासु
सवासु । दृष्टिषु लाचनषु । अभिपाति अभिपतनशीलम् । रज धूलिम् ।
निवारयितु निवर्तयितुम् । अपट्ट अशक्त सन्, हस्तद्वयस्यैव सद्भावेन
मङ्गलोचनाच्छादनासभवात् देवास्वन निमीलनासभवाच्चेति भाव । यत्
यस्मात् । अदृत विषण्णोऽभवत् । (तत्) अस्य इन्द्रस्य । परदार
गति परदारगमन अदृश्यान्वतिकर इत्यर्थ । कलिता दुःखोपादनेन
फलवती किम् । परदारनिरिति पाठान्तरम् ॥

निविड पतत्सु रजसा निवहे-

ष्वधिनन्दनोपवनमभ्रधुनौ ।

अभिधानमर्धवददोजनुषो-

रजनिष्ट भूमिरुहपङ्कजयो ॥ १९ ॥

निविडमिति ॥ अधिनन्दनापवन नन्दनारामे । अभ्रधुनौ गङ्गाया
च । रजसा परागणाम् । निवहेषु समूहेषु । निविड निरन्तर यथा तथा ।
पतत्सु सत्सु । अदोजनुषो । नन्दनगङ्गासमुत्पन्नयो । भूमिरुहपङ्कजयो
वभ्रधुनयो । अभिधान नाम । अर्धवत् भूमौ रोहतांति पङ्काज्यायत शनि
न ध्युत्पत्तेरनुगमसाधकम् । अजनिष्ट बभूव ॥

फणिनायक फणनिमग्नमणी-

पटलो बले परिचले प्रबले ।

असकृच्छिरोविनिमयादवर्नी

बहति स्म वामनसिरालगल ॥ २० ॥

फणीति ॥ प्रबले बलीयसि । बड सैन्ये । परिचले गच्छति सति ।
फणिनायक गर्पराज । फणेषु स्पृष्टासु निमग्नानि उपरिभारविमर्देन
अन्त प्रविष्टानि मणीपटलान रत्नगणा यस्य स तादृश । वामन सकु
चित मिराड सिराविष्ट प्रव्यक्तनाडिक इत्यथ गच्छ कण्ठ यस्य स
तथोक्त सन् । अवर्नी भूमिम् । अमकृत् पुन पुन । शिरसा मस्तकाना
विनिमयात् परिवतनात् परिवर्तन कृत्वर्थ । बहति स्म उवाह ॥

विभुनामुना विलसता परित

सकल प्रकाश्य चतुरङ्गबलम् ।

स्फुटविश्वरूपमहिमातिशय

पुरुषोऽजनिष्ट पुनरुक्त इव ॥ २१ ॥

विभुनेति ॥ परित समन्तात् । सकलम् । चतुरङ्गबल चतुरङ्गसं
न्यम् । प्रकाश्य प्रकटीकृत्य । विभुता विराजता, वां पाक्षणि गरुड
लसता च । अमुना । विभुना प्रभुणा अच्युतरायन सबध्यापिना च ।
स्फुट व्यक्त सर्वज्ञात इत्यथ विश्वरूपमहिमातिशय विश्वरूपदश
नन माहात्म्याधिक्य यस्य स तादृश । पुरुष परमपुरुषो नारायण ।
पुनरुक्त द्वि कथित इव अनुकृत इवत्यर्थ । अजनिष्टं जात, विश्वरू
पधारिण नारायण समस्तलोकप्रकाशनेनानुचकारेत्यर्थ ॥

अथ वेदिकाममरमौलिमणे-

रवधूतमन्दरमहेन्द्रगिरिम् ।

शनकैरगाहत स चन्द्रगिरिं

नगरीं श्रिया हसितनाकपुरीम् ॥ २२ ॥

अथेति ॥ अथ । स अच्युतराय । अमरमौलिमणे भगवतो देवदेवस्य । वेदिका वितर्दिका स्थानभूतामित्यर्थः । अवधूतौ औन्नत्या दिना निराकृतौ मन्दरमहेन्द्रपर्वतौ यथा ताम् । श्रिया मपदा । हसिता परिहसिता नाकपुरी अमरावती यथा ता तथोक्ताम् । चन्द्रगिरिं तत्रा ग्रीम् । नगरीं पुराम् । शनकै मन्दम् । अगाहत प्रविवशः ॥

अखिलानि तत्र विनिवेश्य बला-

न्यविलम्बित समवच्छ्र हयात् ।

हरिपादभक्तिमवलम्ब्य नृणा-

मधिपोऽध्यरुक्षदहिराजगिरिम् ॥ २३ ॥

अखिलानीति ॥ नृणा अधिप अच्युतराय । तत्र चन्द्रगिरिन गेरे । अखिलानि समस्तानि । बगनि मैन्यानि । विनिवेश्य स्थापयित्वा । हयात् अश्वान् । समवच्छ्र अवतीय । हरिपादभक्तिं नारायणस्य नरणा रविन्दयो मक्तिम् । अवलम्ब्य आश्रित्य । अहिराजगिरिं शेषादिम् । अध्यरुसन् आहरोहः ॥

ज्वलितैर्दिवाकर्मणिभिर्निशि य

स्फुटमोपर्धीभिरधिशृङ्गतटम् ।

सफणामणीगण इवार्थवती-

मभिधामहीन्द्रगिरिरित्ययते ॥ २४ ॥

ज्वलितैरिति ॥ य शेषाद्रि । अधिभृद्गतट शिखरप्रदेशे । दिवा
अहनि । ज्वलितै टीप्रै । अर्कमणिभि सूर्यकान्तै । निशि रात्रौ ।
(ज्वलिताभि) ओपधीभि ज्योतिर्लताभि । सफणामणीगण स्फटारत्न-
सहित इव । अहीन्द्रगिरि शेषाद्रि । इत । अभिधा नामधेयम् । अर्थ-
वती मार्थिनाम् । स्फुट व्यक्त यथा तथा । अयते प्राप्नोति वहतीत्यर्थ ।
स्फुटमिति ज्वलितैरित्यत्रान्वेति वा ॥

क्षितिपालमण्डलकिरीटमणी-

परिशालिनादिव पदद्वितयम् ।

अयमश्रमिष्ट वृषभाद्रिशिला

म्वतिकर्कशासु निजमर्पयितुम् ॥ २५ ॥

क्षितीति ॥ अयम् । क्षितिपालमण्डलस्य वृषातिसमूहस्य किरीटम
णीषु मकुटरत्नेषु परिशालिनात् परिचयादिव । अतिकर्कशासु अतिक
टिनासु । वृषभाद्रिशिलासु वृषभशैलपाषाणेषु । निज स्वकीयम् । पद-
द्वितय चरणयुगम् । अर्पयितु निधातुम् । अश्रमिष्ट शक्तोऽभूत् ॥

परिणी क्षितेरथ कृतस्नपन

परिधाय धौतसिचयद्वितयम् ।

अवगाहते स्म मणिधाम हरे-

रदसीयचित्तमपि भक्तहित ॥ २६ ॥

परिणोरिति ॥ अथ । क्षिते भूमे । परिणी नायक अच्युतराय ।

कामफलद यथाभिलषितरामस्तवस्तुप्रद भगवन्त हारम् । अभिवन्द्य
नमस्कृत्य । धरणे भूमे । आधभू नेता अच्युतराय । वर्णयितु स्तोत्रम् ।
आरभत उपचक्रमे ॥

जनिसहृतिस्थितिकृते जगता

श्रममेक एव न भजामि पुरा ।

इति किं त्रिधैव स भवानभव

द्विधिरित्युमेश इति विष्णुरिति ॥ ३१ ॥

जनीति ॥ जगता भुवनानाम् । जनि उत्पात्ति सहृति सहार
। स्थात रक्षण एतन्निमित्तम् । कृत इत्यकारान्तमव्यय निमित्ताधिकम् ।
श्रम प्रयासम् । एक एव असहाय सन्नव । न पुरा भजामि न भक्ष्यामि
न आश्रायष्यामि । इत इत म वा । स भवान् पूज्य त्वम् । त्रिधि
त्रया इति । उमेश । शिव इत । विष्णु इति । त्रिधा एव अभवत्
किम् ॥

अनिलोऽनल सलिलमिन्दुरिन

ककुभो नभो वसुगतीत्यखिलम् ।

फणभृत्फणाघ्ननटनस्य विभो

भवतो विभाति बहुरूपमिदम् ॥ ३० ॥

अनिल इति ॥ विभा ह प्रभा । अनिल वायु । अनल अग्नि ।
मालल जलम् । इन्दु चन्द्र । इन सूर्य । ककुभ । दश । नभ आका
शम् । वसुगती भूमि । इत । इद अग्निल एतत्समस्तम् । फणभृत्
कालियनपस्य फणाघ्न नग्न नग्न यन्त्र तस्य कालियमदन कृतवत

कृत स्नपन येन स तथोक्त सन् । धीत निर्मल क्षालितामित्यर्थे सिन्धु
 यद्विदितय वस्त्रयुग्मम् । परिधाय वसित्वा । हरे विष्णो । मणिधाम रत्न
 खचितम् आलयम् । अवगाहते स्म प्रविवेश । भक्तहित भक्तानुकूलो
 हरिरपि । अदसीय अच्युतरायसम्बन्धि चित्त मन । अवगाहते स्म ॥

वपुषा बलाहकवलारिशिला-

बहमानरोचिरवमानपुषा ।

अवतारयन्तमहिमाशुसुता-

मपरा पदादमरसिन्धुमिव ॥ २७ ॥

वपुषेति ॥ इत आरभ्य चतु श्लोकी एवान्वया । बलाहक मेष
 बलारिशिला इन्द्रनीलरत्न एतयो बहमानाना प्रसरता रोचिषा कान्तीना
 अवमान तिरस्कार पुष्पाति करोताति तेन । वपुषा शरीरेण । पदात्
 चरणात् । अमरसिन्धु गङ्गामिव । अपरा अन्याम् । अहिमाशुसुता सूर्य
 पुत्री यमुनाम् । अवतारयन्त प्रवर्तयन्तमिव स्थितम् ॥

नमतामिवान्ध्यहरणाय नृणा

नवरोचिषाञ्जनविशेषपुषम् ।

जगतीमिवार्पयितुमादधत

जठरेषु वन्ध्यसुदृशा नमश ॥ २८ ॥

नमतामिति ॥ नवरोचिषा नूतनकान्तविशेषण । नमतां प्रणमता
 भक्तानामित्यर्थे । नृणां मनुष्याणाम् । आन्ध्यस्य अन्धत्वस्य हरणाय
 नाशनाय । अञ्जनविशेष विशिष्ट कञ्जल पुष्पाति सचिनेतीति तम् ।
 क्रमश क्रमण । (नमन्तीनाम्) वन्ध्यसुदृशा अनपत्यानां स्त्रीणाम् ।

जटरेषु उदरेषु । अर्णयितु निधातुम् । जगतां भुवनम् । आदधत धार
यन्तमिव कुर्वाणमिव वा स्थितम् । शेषादिनाथो हि भक्तानन्धाननन्धान
बन्ध्याश्च पुत्रवतीरनुगृह्णातीति सुप्रसिद्धम् ॥

प्रथमानचित्फलगुरुं द्युतरं

मुनिमानसाम्बरचरं मुदिरम् ।

भवतारणिं प्रणमतां तरणिं

श्रुतिशाखिकाप्रसुग्निन शिखिनम् ॥ २९ ॥

प्रथमानेति ॥ प्रथमाना वर्द्धमाना प्रसिद्ध्यन्ती वा या चित् ज्ञान
तदेव फल तेन गुरु अधिरु तत्परिपूर्णमित्यर्थे । द्युतरु कल्पवृक्षम् ।
मुनिना मानस मन एव अम्बर आकाश तत्र चरतीति तादृशम् ।
मुदिर मेघम् । प्रणमता भक्तानाम् । भवतारणिं ससारममुद्रोत्तारिणम् ।
तारणशब्दोऽप्यस्तीति कल्पवृक्षे द्रष्टव्यम् । तरणिं नावम् । श्रुतिशाखि
काप्रसुग्निन वेदशाखाग्रे सुखेनासीनम् । शिखिन मयूग्म् । उपनिषत्प्र
तिपाद्यमित्यर्थः ॥

अजमव्यपायमजरं जगता-

भवनैकतानमनिदानदयम् ।

अभिवन्द्य कामफलदं धरणे-

रधिभू समारभत वर्णयितुम् ॥ ३० ॥

अजमिति ॥ अज अजन्मानम् । अव्यपाय अनिधनम् । अजर
जरारहितम् । जगता लोकानाम् । अयने रक्षणविषये एकतान अनन्य-
वृत्तिकम् । अनिदाना निरुपाधिवा दया कृपा यस्य त तादृशम् ।

दयिने मुनीन्द्रहृदयोदयिने

हरये सुराहिततमोहरये ।

दरिणे पयोधितनयादरिणे

भवते नमो निगमलोभवते ॥ ३५ ॥

दयिने इति ॥ दायन दयालव । मुनीन्द्रहृदये उदयिने उदयवते । सुराहिता सुरशत्रव असुरा एव तमामि अन्धकाराणि तेषा हरये सूर्याय तन्नाशमायत्यर्थ । दर शङ्ख अस्यास्तीति तस्मै दरिण । पयो धितनयाया ममुद्रवन्त्याया लक्ष्म्या आदरिणे आदरवते । निगमलोभवते वेदलुब्धाय धृतिप्रयायेत्यर्थ । भवते नुभ्यम् । नम । अस्त्विति शप ॥

सनकादियोगिशरणाय नमो

जगतीनिवासजठराय नम ।

निगमागमान्तनिलयाय नमो

नलिनोत्पलेशनयनाय नम ॥ ३६ ॥

सनकादीति ॥ सनकादीना सनकप्रमुखाना योगिना शरणाय शरण्यभूताय । नम । जगतीनिवासा लोकेनिवासभूत जठर उदर यस्य तस्मै । नम । निगमा वेदा आगमा शास्त्राणि तेषा अन्ते निलय वासस्थान यस्य तस्मै । नम । नलिनात्पलेशनयनाय सूर्यचन्द्रनयनाय । नम ॥

मुचुकुन्दमोक्षद मुकुन्द जग

त्रयमूलकन्द मुनिवृन्दनिधे ।

इति तं सुपर्णरथमेव भवा-

र्णवकर्णधारमाभिवर्णितवान् ॥ ३७ ॥

मुचुकुन्देति ॥ मुचुकुन्दस्य तन्नाम्ना राज्ञ मोक्षद मोक्षदायिन् ।
मुकुन्द मोक्षप्रद । जगद्भ्रमस्य त्रयाणा लोकानां मूलकुन्द मूलभूतकुन्द-
वत्कारणभूत । मुनिवृन्दस्य मुनिगमूहस्य निव । इति । सुपर्णरथ गरुड-
वाहनम् । मगार्णवस्य मगारममुद्रस्य कर्णधार नाविः । त भगवन्त
श्रीनिवामम् । एष अच्युतराय । अभिवर्णितवान् स्तुतवान् ॥

महिमस्तवाभिनवमाल्यभृतो

मधुसूदनस्य मकुटाङ्गलिताम् ।

स्रजमप्रहीत्मविनयं नृपतिः

समराश्रियो वरणदामसखां ॥ ३८ ॥

महिमेति ॥ नृपति अच्युतराय । महिमस्तव वैभवस्तुतिरेव
अभिनवमाल्य अम्लानमाला नन् विभर्ति धारयतीति तस्य । मधुसूदनस्य
भगवतो विष्णो । मकुटान् किरीटात् । अलिता न्युताम् । समराश्रिय
रणलक्ष्म्या । वरणदाम्न वरणमाल्यस्य मग्ना वयस्या तस्तुत्यामित्यर्थ ।
स्रज मालाम् । सविनय विनयन सह । अप्रहीत् गृहीतवान् ॥

असहायमौक्तिकमहाभरणे

विभुनार्पिते ऋ विनुमो यदिमे ।

अनये श्रुतिद्वयमभूपयतां

श्रुतिभूषणस्य च सुपर्वमणेः ॥ ३९ ॥

असहायेति ॥ विभुना प्रभुणा अच्युतरायेन । अर्पिते उपहारी कृते । असहायमौक्तिकमहाभरणे एकमुक्तात्मके श्रेष्ठे भूपणे (वर्मणा) (वयम्) क्व विदुम कथं स्तुर्वाम । यत् यस्मात् । अतपे निर्दोषे । इमे असहायमौक्तिकमहाभरणे । (कर्तृणी) श्रुतिभूषणस्थ वदाभरणस्य कर्णालकारस्य च । सुपर्वणा देवना मणे रत्नहा देवधेष्टस्य, सुपर्वण शोभनपर्ववत वेणो उत्पन्न मणि रत्न मौक्तिकमित्यर्थं तस्य च, भगवत धीनिनामस्येत्यर्थं । श्रुतिद्वय धोत्तयुगम् । अभूषयता अलकृतवन्तौ ॥

उदिताब्जमुहसितचक्रमसा-

बुदरस्थसर्वभुवनाभ्युदयम् ।

गुहतीर्थमत्र कुरुते स्म गिरौ

नरकापह नलिननाभमिव ॥ ४० ॥

उदितेति ॥ उदितानि उत्पन्नानि अब्जानि यस्मिस्तत् तथाकम्, पक्षे उदित अब्ज शङ्ख यस्य तम् । उल्लासतानि सविळासानि चक्राणि चक्रवाका यस्मिस्तत् तादृशम्, पक्ष उल्लासित विलसित चक्र चक्रायुध यस्य तम् । उदरस्थाना मध्यस्थिताना सर्वेषां सखलाना भुवनाना जलाना अभ्युदय अभिशुद्धि यस्य तत्, पक्षे उदरस्थाना कुक्षि स्थाना सर्वेषां भुवनाना जगता अभ्युदय यस्य तम् । नरक अपहन्ति अपनयन्तीति तत्, पक्षे नरक नरकासुर अपहन्तीति तम् । नलिननाभ पद्मनाभ नारायणमिव स्थितम् । गुहतीर्थम् । अत्र अस्मिन् शेषादौ । कुरुते स्म अकुरुत ॥

महता प्रभालिवलयेन भद्री-

पतिनापितेन फणिशैलपतिः ।

उपरिधितेन्द्रधनुरुल्लसित

हरित व्यडम्बयदिषाम्बुमुच्यम् ॥ ४१ ॥

महतेति ॥ पणिसैल्यति शेषादिनाथ । महापतिना अच्युतराजेन ।
अपितेन दत्तेन । महता गुरुणा । प्रभात्परत्येन कान्तिपुत्रसाहतेन कट
केन । उपरिधितेन स्वापरिस्थितेन इन्द्रधनुषा उल्लसित शोभनम् । हरित
नीलम् । अम्बुमुच्य मेघम् । व्यडम्बघन अनुचकार । इयो वापयात्हागे ॥

श्रवणे कथास्य मनन च मन-

श्रवणे शिर न्ययमलकुम्भत ।

इति कुण्डल पदकमेप हरे

किमिहार्पयन्मणिकिरीटमपि ॥ ४२ ॥

श्रवणे इति ॥ अस्य हरे । कथा पुण्यचारत तन्मृद्वर्णमित्यर्थ । श्रवणे
कर्णा । असकरोति भूषयति । मनन ध्यान च । मन हृदय वक्ष इत्यर्थ ।
अत्रकरोति । श्रवणे हरिपार्श्वे । स्वयं आमना । शिर । असकुरुत ।
इति इति मन्वा । एष अच्युतराय । हरे विष्णवे । सक्थमा
मान्यविषमया वर्णा । कुण्डल कणाभरणम् । पदक कण्ठभूषणम् । मणि
किरीटं मन्मथिन मकुम्भपि । इह । आर्पयन् दत्तवान् किम् ॥

अनुलेपमास्त्यवसनाभरणै-

र्हरिमन्तवन्धतममेभद्विम् ।

न्ययमद्विरो परेपरमित्यमा

स्वति चिदिनानि पमिता परणे ॥ ४३ ॥

अनुलेपेति ॥ परणे कर्मिता वृष्वर्णै । मन हृदये विदमन

यत् अन्धतमम गाढान्धमार अज्ञानमित्यर्थं तदेव इमं गजं तस्य हरिं
सिंहं तन्नाशकमित्यर्थं । हरिं धीनिवासम् । अनुलेपमाल्यवसनाभरणै
चन्दनमालावस्त्रभूषणैः । नियमात् नियतं यथा तथा । परिचरन् शुभ्र-
वसात् सन् । कतिचित् दिनानि इतिपर्यदिवसपर्यन्तम् । न्यवसत्
वसति स्म ॥

अवरुह्य वेङ्कटगिरे शिखरा-

दधिरुह्य वाहमतिगन्धवहम् ।

स गरीयसां सकलमुक्तिकरी-

मपि कालहस्तिनगरीमगमत् ॥ ४४ ॥

अवरुह्येति ॥ स अच्युतराय । वेङ्कटगिरे । शिखरात् शृङ्गात् ।
अवरुह्य अवतीर्य । अतिगन्धवहं वायुमतिकान्तम् । वाह अश्वम् । अधि-
रुह्य । गरीयसाः अतिश्रेष्ठाम् । सकलमुक्तिकरीं सर्वेषामपि मोक्षप्रदाम् ।
कालहस्तिनगराः कालहस्त्याख्य पट्टणमीप । अगमत् प्राप ॥

निकषा सुवर्णमुखरीं लहरी

मुखरीभवद्वितततीरदरीम् ।

कृतधाम धाम निजनामपदा

ङ्गनमसीमभूम नमति स्म नृप ॥ ४५ ॥

निकषेति ॥ लहरीभिः धीधिभिः प्रवाहैर्वा मुखरीभवन्ती शब्दाय
माना वितता विस्तृता तीरदरी कूलगुहा कूलोपान्तस्थनिकुञ्ज इत्यर्थे
नस्यास्ता तथोक्तम् । सुवर्णमुखरीं निकषा सुवर्णमुखयाख्याया नया
समीपे । कृत धाम स्थानं येन तत् । धाम तेज उमारमणमित्यर्थं ।

शुभ अन्युतराय । निजनामपद अन्युतेति शब्द अह्न चिह्न यद्य म
तथोक्त , तादृश संज्ञ अवधिभूतप्रदेशस्य भूमा बाहुल्य विस्तार-
शक्तिन्कर्मणि तद्यथा तथा । समानान्तविधेरनित्यत्वेन टच् । नमति स्म
ननाम, निजनामाह्नपूर्वक पूर्वाधिक भूभागमुपहारीकृत्य प्रणतवानिति
भावः । “ निजनामपदाह्ननामर्णाम ” इति पाठान्तरम् । तदा तेजसो
विशेषणं तत् ॥

द्रविणाधिपेन दृढसत्यवता

न च भिक्षुतास्य समतक्ष्यत या ।

अपवारितेयमुपहारितया

नरमात्मजेन नवमीमभुवा ॥ ४६ ॥

द्रविणेति ॥ अस्य परमशिवस्य । या भिक्षुता यत्र भिक्षाश्च । दृढ-
सत्यवता अत्यन्तमुददा । द्रविणाधिपेन कुबेरेण । न च समतक्ष्यत न
निर्वर्तता । इय मेव भिक्षुता । नरमात्मजेन अन्युतरायेण । उपहारितया
उपदर्शितया । नवमीमभुवा नूतनावधिपेन भूभागेन । अपवारिता निर-
तिता । ‘ सत्यवता न च भिक्षुतास्य समतक्ष्यत या ’ इति पाठान्तरम् ॥

स विनम्य चन्द्रशकलाभरणं

शिवमञ्जनेभगिरिसंचरणम् ।

अभिवाञ्छितानपि विरिञ्चिमुग्रै-

हंरिक्ताश्विनामनगरीमगमन् ॥ ४७ ॥

स इति ॥ स अन्युतराय । अश्वनेभोगिरिसंचरणं बालहस्ति-
गिरिवास्तव्यम् । चन्द्रशकलाभरणं इन्दुशकलावतणम् । शिव पार्वतीपतिम् ,

वनम्य नमस्कृत्य । विरिषिमुखैः ब्रह्मादिभिर्द्वैरपि । अभिवाञ्छिता
प्राभलपिताम् । हरिकामिनामनगरीं विष्णुकार्यापत्तनम् । क्षगमत् जगाम ॥

अभिजातवैधहयमेधमस्या-

न्तरजातमाधिहरमानमताम् ।

कुमुदारविन्दकुलमन्धुन्श

समुदायमम्बुधिसुताक्षिमुदाम् ॥ ४८ ॥

अभिजातेति ॥ इदमनन्तरपद्य वैशाख्यम् । अभिजात रम्य
यथावधि निवृत्त इत्यथ य वैध ब्रह्मणा कृत हयमधमत् अश्वमेध
याम तस्य अतरे मध्य जात उत्पन्न आगमभ्याद्व्या मुत्तनादाय समु
त्थितमित्यर्थे । आनमता प्रणमता भक्तानाम् । आधिहर मनोव्यथानि
वतकम् । कुमुदारावन्दकुलबन्धुदश चन्द्रसूयलाचन । अम्बुधिसुताया
कक्ष्या आक्षमुदा नत्रततोपाणाम् । समुदाय समुच्चयम् ॥

परिचर्यया प्रणवशीर्षमणिं

परितोष्य शार्ङ्गिणममुष्य पुर ।

अधिरूढमौक्तिकतुलापुरुषोऽ

प्यतुलोऽजनिष्ट सदभीष्टकर ॥ ४९ ॥

परिचर्ययेति ॥ प्रणवम्य शीर्षमणिं चूडामणिम् । शार्ङ्गिण वरदरा
जम् । परिचर्यया शुभ्रपया । परितोष्य तोषयित्वा । अमुष्य वरदराजस्य ।
पुर जगन्नाम । अधिरूढ आरूढ मौक्तिकतुलापुरुष मुक्तामय घटाया
मारोपित पुरुष पुरुषप्रमाणानि मौक्तिकानीत्यर्थे सदशपुत्र्यध यस्य स
तादृशऽपि । सदभीष्टकर सज्जनाना मनारथपूरक अयमच्युतराय । अतुल
नुत्ताराहत घटाद्यन्य, नि रामश्च । अनिष्ट जात । विरोधाभास ॥

पटहोन्भाकरणमन्त्रवशा

द्रुलितस्वर्गवगरलोष्मभरा ।

निभृताः किरातनिकरा नृपते-

निहितोपदाश्वरणयोन्यपतन ॥ ५० ॥

पटहेति ॥ किरातनिकरा व्याधममहा एव पद्मगगणा इत्येकदेशविव
तिरूपकम् । पटहाना भेरीणां भाकरण भाकारशब्द एव मन्त्र गच्छमन्त्र
तस्य वशा आवृत्तता तस्मान् । गलित प्रश्रुत निवृत्त इत्यर्थं स्वगव
स्वदर्प एव गरल विप तत्र ऊष्मभर औष्ण्याधिक्य येषां ते तथोक्ता ।
निभृता रिनीता । निहितोपदा समपिनोपदाकनाश्च मन्त । श्वरणयो ।
न्यपतन् निपतितवन्त प्रगमुनित्यर्थं ॥

शिगिपिच्छलाच्छ्रितशिग्रण्डभरै

श्रितधन्त्राभि मितरगाटगुणै ।

विशति स्म तैरनुगतो विनया-

श्रियो नृणामरणशैलपुरीम् ॥ ५१ ॥

शिगीति ॥ शिगिपिच्छं मयूरशैलं स्थाच्छ्रितं शिक्तिं नृणाम्
इत्यर्थं शिग्रण्डभरं शूद्राभारं येषां नै । श्रितं शूद्राभारं धनु चाप यैर्भे ।
मितं बद्धं वराटगुणं कपदेकमुद्रं यैर्भेयुषोर्कं । नै शिगिनं । विनयान्
प्रथयेण । अनुगतं अनुसृतं गन् । नृणो आपरं नराश्रितोऽश्रुतगय ।
अरण्यशैलपुरीं अरण्यवल्गुनगरम् । विशानं स्म प्रविशेण ॥

भमितानुलेपभजनेन जटा-

पटलार्चिषा च परिशीलनया ।

अत्रिकुण्डकण्डरुचिधूमतया-

प्यनलात्मतामभिनयन्तमिव ॥ ५२ ॥

अस्मिन्नेति ॥ इत एवप्रथमेशान्वयम् । भवितातुल्येपस्य भस्मोद्गूलन
इत्यथ मम्मर्गगर्भस्य मज्जनेन आश्रयणं । जटापटलानां जटाञ्जटानामेव
अर्चिता गिग्यानानाम्, जटावृक्षस्य पीतत्वाद्ब्रह्मिनिवासात्स्यमिति बो
ध्यम् । परिरक्षालनया पश्चिद्येन तामर्गमेण चेत्यर्थः । अत्रिकुण्ड निर्गल
कण्डर्वाद्य गलशोर्भवे धूम यस्य तस्य भावेनापि । अनलात्मता
अग्निस्वरूपताम् । अभिनयन्त सूचयन्तमिव स्थितम् । अस्मिन्नेति
अग्निमय शिवात्लहामात प्रसिद्धम् ॥

वरपाशवन्धनवशाद्वशिता-

मवलम्ब्यमानमधिहृत्सुपिरम् ।

अभिवेष्टित गलमहोजतुना-

प्यभिमुद्रित तममृपोक्तिनिधिम् ॥ ५३ ॥

चरेति ॥ वर धेष्ट य पाश करस्थिता रज्जु तस्य यन् बन्धन
करेण स्वाकरणम्, तेन बन्धन नहन च तस्य वशात् आयत्तरात् ।
वशिता जितेन्द्रियाणाम् । अधिहृत्सुपिर हृदयकुहरे । अवलम्ब्यमान तिष्ठन्त
अवलसमान च । अवलम्ब्यमानमिति पाठान्तरम् । गलमहोजतुना क
ण्डकान्तिलाक्षया । अभिवेष्टित मण्डलकारेण व्याप्तम् । अत एव, अभि
मुद्रित अपि अभित चिह्नित च । अभिवेष्टितामिति मुद्रणक्रियाविशेषण
वा । अमृपोक्तिना मत्सवाचा वेदानामित्यर्थः निधि निधानम् । निधे
१ पाशवन्धनभूरन्ध्रनिधेपजतुमुद्रादिक सुप्रासाद्धमिति तर्धव वणितम् ॥

अरुणाचलेशमभिवन्द्य किम
 प्यवधार्य कार्यमथ हस्तगतम् ।
 तिरयन्नगाद्विजयतूर्यरवैः ।

कलशाभवाधिकरण ककुभम् ॥ ५४ ॥

अरुणेति ॥ एतादृशम्, अरुणाचलेश अरुणगिरिनायक परमेश्वरम् ।
 अभिवन्द्य नमस्कृत्य । अथ । कार्यं स्वोद्देश्यकार्यम् । हस्तगत करस्थम् ।
 किमपि बहुभि प्रकारं । अवधार्य निश्चित्य । कलशाभवाधिकरण अग
 स्त्यावासभूताम् । ककुभ दिश दक्षिणा दिशमित्यर्थं । विजयतूर्यरवै
 जयभरीध्वनिभि । तिरयन् आच्छादयन् परिपूरयन्नित्यर्थे । अगात् प्रतप्त्ये ॥

कदलेक्षुकेरकलमै स्वदृशो-

र्जनितोपदान जनपदाभ्युदयान् ।

अवलोकयन्नतिशयादवने

कमिता समाश्नुत कवेरसुताम् ॥ ५५ ॥

कदलेति ॥ अवने कमिता अच्युतराय । कदलै रम्भादृक्षे, इक्षुभि,
 केरं नालिकेरं, कलमै शालिभिश्च । 'कदलश्च कदम्यसां इति व्याडि ।
 स्वदृशो निजनेत्रयो । जनिता सपादिता उपदा उपायन यैस्तान् तथो-
 क्तान् । जनपदाभ्युदयान् देशमपत्ती । अतिशयात् विशेषेण । अवलो
 कयन् पश्यन् सन् । कवेरसुतां कवेराम् । समाश्नुत प्राप्तवान् ॥

घननालिकेरकदलीवकुल-

त्रमुकाटवीजुपि तदीयतटे ।

पृतनां मुकुन्दनमनाभिमना

निखिलां न्यवेशयदयं नृपतिः ॥ ५६ ॥

ग्रनेति ॥ अयं नृपतिः अच्युतरायः । मुकुन्दनमनाभिमनाः श्रीर-
ङ्गनाथमभिवन्दितुमुत्कण्ठितः सन् । निखिलां पृतनां समस्तमपि सैन्यम् ।
पना निविडा या नालिकैराणाम्, कदलीनाम्, वकुलानां केसराणाम्,
क्रमुकाणां पूगानां च अटवी वने तां जुपते प्राप्नोतीति तस्मिन् । सदी-
यतटे कावेरीकूले । न्यवेशयत् स्थापितवान् ॥

पृथुनीतिमार्गपथिकः पृतना-

पदवीभ्रमापहृति तत्पयासि ।

कृतमज्जनादिनियमः क्षितिपैः

सह कैश्चिदाश्नुत स रङ्गगृहम् ॥ ५७ ॥

पृथ्विति ॥ पृथुनीतिमार्गपथिकः महानीतिमार्गगामी । सः अच्युत-
रायः । पृतनायाः सेनायाः यः पदवीभ्रमः मार्गवेदः त अपहरति निव-
र्तयतीति तस्मिन् । तत्पयासि कावेरीसलिले । कृतः रचितः मज्जनादि-
नियमः स्नानादिकृत्यं येन तथोक्तः सन् । कैश्चित् कतिपर्यैः । क्षितिपैः
राजभिः सह । रङ्गगृहं श्रीरङ्गनाथालयम् । आश्नुत प्राप्तः ॥

अपि जागरूकमवने जगता-

मधिभोगिभोगमजहत्स्वपनम् ।

सहजप्रसादमुखचन्द्रतया

प्रथयन्तमन्तरिव भक्तमुदम् ॥ ५८ ॥

अपीति ॥ पञ्चश्रयमेकान्वयम् । जगताम् । अवने पालने । जाग-

रूक अनिद्राणमपि । अधिभोगिभोग शेषशरीरे । अजहत् अविमुञ्चत्
स्वपन निद्रा य त तयोक्तम् । महत्प्रसाद नैसर्गिकप्रसन्नतावान्, मुक्त
चन्द्र वक्त्रेन्दु यस्य तस्य भावेन । अन्त हृदये (स्थिताम्) भक्तमुद
भक्तविषयक सन्तोषम् । प्रथयत् प्रकटयन्तमिव स्थितम् ॥

स्वपनानुभूतिमुखमालितयो-

रपि चक्षुषोरधिरतोह्लासितौ ।

स्फुटयन्तमिन्दुपुटकिन्याधिपौ

करसङ्गवदररथाङ्गमिषान् ॥ ५९ ॥

स्वपनेति ॥ चक्षुषो नेत्रयो । स्वपनानुभूतिमुखेन निद्रानुभवान
न्देन मीळितया मपुणितया मतोरपि । करसङ्गवती हस्तस्थिते य
दररथाङ्ग शङ्खचके तन्मिषान् तद्व्याजेन । इन्दु चन्द्र, पुनकिन्याधिप
कमिष्नीपति सूर्य एतौ । आपरतोऽमितौ नित्योदर्या सदा प्रकाशमा
नाधि यथे । स्फुटयन्त मम्यक् प्रदशयन्तम् ॥

कलशाम्बुराशिदुहितु करयो-

निजपादपङ्कवयुगान्निहितान् ।

अजहद्विलासकमला कमला-

मिव कल्पयन्तमनमत्स हरिम् ॥ ६० ॥

कलशोनि ॥ कलशाम्बुराशिदुहितु क्षारसागरपुत्र्या लक्ष्म्या ।
रयो हस्तयो ; निहितान् निक्षिप्तान् । निजपादपङ्कवयुगात् स्वकीय
चरणत्रिमलययुगलात् । कमला लक्ष्मीम् । अजहत् अमुञ्चत् विलासकम
लाऽनारविन्द यां ता तयोक्तमिव । कल्पयन्त कर्वाणम् । हरिं गृह्णायम् ।
म अच्युतराय । अनमत् प्रणतवान् ॥

मुकुलीकृतेन मुद्गरुल्ललना-

कलकङ्कणारवकलापवता ।

शयपद्मकोरकयुगेन शनै-

रचितोरुपीडनविधिं रमया ॥ ६१ ॥

मुकुलीकृतेनेति ॥ पद्यद्वयमेवान्वयम् । रमया लक्ष्म्या । मुकुलीकृतेन काशाकृतेन प्रत्येकमूर्ध्वभागे अधोभागे च निक्षिप्तेनेत्यथ । मुद्गु अभीक्षणम् । उल्ललनया चलनेन कल मधुर य कङ्कणारव बलयध्वनि तस्य कलाप सतति स एव कलाप भूषण वा अस्यास्तीति तेन । 'कङ्कणारवकला बहुता' इति पाठान्तरम् । शयपद्मकोरकयुगेन हस्तपद्मगुकुलद्वयेन । शनै मन्द मन्दम् । रचित कृत ऊरुपीडनविधि ऊरुसवाहन यस्य त तादृशम् ॥

अजमव्यपायमजर जगता-

मवनैकतानमनिदानदयम् ।

अभिवन्द्य कामफलद धरणे-

रधिभू समारभत गन्तुमित ॥ ६२ ॥

अजमिति ॥ अजम् । अव्यपायम् । अजरम् । जगताम् । अवनैक तानम् । अनिदानदयम् । कामफलद हरिम् । अभिवन्द्य । धरण आधम् अच्युतराय । इत श्रीरङ्गनगरात् । गन्तुम् । आरभत ॥

नलिनेक्षणादा नरपालमणे

क्षितिमण्डले तव किमस्ति सम ।

अभिगम्य एष हि मयैव विभो

रणकर्म राजति न चासमयो ॥ ६३ ॥

नलिनैति ॥ इदं पद्यं सलङ्गनृपोक्तिः । हे नलिनैक्षणशः विष्णोरशभूतः ।
 'नाविष्णु पृथिवीपति' इति स्मरणादिति भावः । नरपालमणे राजरत्नः ।
 क्षितिमण्डले भूवलये । तव । समं तुल्यम् । अस्ति किं नास्त्वित्यर्थः । हे
 विभा हे प्रभो । एष चेरराजः । मयैव हि मयैव खलु, न तु भवतेत्यर्थः ।
 अभिगम्य अभियातव्यम् । असमया अनुरययो भवतः चेरराजस्य च
 द्वयोर्युवयोरित्यर्थः । रणकम् युद्धक्रिया । न च राजति न शाभते । 'न किं
 समयो' इति पाठान्तरं तु समयो मम चेरस्य चेति व्याख्येयम् ॥

प्रेम्ण पात्रीकुरुष्व प्रियरमण भुवः प्रेषणादेप दोर्भ्या
 नेप्ये प्रेष्य हि गर्वमहिलभिह जवाशेषेप चेरमीम्न ।

प्रस्थाप्येत्युक्त्यन्तः सलङ्गनृपमुत पञ्चनाभान्तरङ्गे

रङ्गे भक्त्युत्तरङ्गं कति च न दिवसान्स्थातुमैच्छन्महेच्छ ॥

प्रेम्णेति ॥ भुवः प्रियरमण हे भूपते । (माम्) प्रेषणात् प्रस्थापनेन
 प्रम्ण भवत्यहस्य । पात्रीकुरुष्व विषयीकुरु । एष अयमहम् । गर्वम
 हिल मदकल्पम् । प्रेष्यं भूत्वाभूतम् । वेद्वयम् । चेरमीम् चेरभूभागान् ।
 जवात् वेगनः । इह भवतिरङ्गे । दोर्भ्यां भुजाभ्यां भुजवत्तरर्थः । नेप्ये
 आनेध्यामि । इति एव प्रकारेण । उक्त्यन्तः कति च न मः । सलङ्गनृपमुत
 सलङ्गराजमुत स्वस्य स्थालम् । प्रस्थाप्य मप्रेष्य । नहेच्छ मरागय अच्यु
 तराय । भगवता उत्तरङ्गं आधिक्यं पारपूर्णभाक्त्यवित्यर्थः । पञ्चनाभस्य
 धीरङ्गनाथस्य भगवतः पद्ममहायस्य अन्तरङ्गे अन्तरङ्गस्थाने जल्पितमर्थात्
 इत्यर्थः । रङ्गे धीरङ्गनाथ दिव्यदेशे । कनिचन दिवसान् कियान्त चिह्नानानि
 कियश्चरमित्यर्थः । स्थातुं वस्तुम् । एच्छन् अभिलषायः । अग्रधरा इत्यम् ॥

इति पञ्चमः सर्गः ॥

षष्ठः सर्गः ।

प्रहित पयोधिरशनापतिना

सलगेन्द्रासिन्धुरमणेन्दुरयम् ।

अगमाद्विलङ्घ्य मधुरा महती-

मथ ताम्रपर्ण्यभिहिता सरित्तम ॥ १ ॥

प्रहित इति ॥ पयोधिरशनापतिना ममुद्रमेखलाया भुव पत्या अच्यु-
तरायेण । प्रहित प्रापत । अयम् । सलगेन्द्र सलगराज एव सिन्धुर-
मण नदीश ममुद्र तस्य इन्दु चन्द्र सलगनृपपुत्र इत्यर्थे । महती
शुर्वाम् । मधुरा मधुरापुरीम् । विलङ्घ्य आतक्रम्य । अथ । ताम्रपर्ण्य
भिहिता ताम्रपर्णा इत्यभिधानवतीम् । सरित नदीम् । अगमन् प्राप्तवान् ॥

प्रधुमौक्तिकोपलचयैर्लहरी-

भरपाशयन्प्ररभसोच्चलितै ।

अभितो मृगीशुककुलाक्रमणा

दभिपालितान्तिकमहीकलमाम् ॥ २ ॥

पृथ्व्यति ॥ इदमन्तरपद्य च पूर्वश्लोकस्थसरितो विशेषणपरम् ।
आभत समन्तात् । लहराभरा ऊच्यतिशया एव पाशयन्त्राणि शिलादि
प्ररणाय रज्जानर्मितानि यन्त्राणि ते रभसन वगन उच्चरितं विक्षिप्तं ।
प्रधुमौक्तिकोपलचयै महता मुक्ताफलानामव शिलाना समूहै । मृगीशुक

कुलाक्रमणात् मृगीणां शुकाना च समूहस्य आक्रान्ते । अभिपालिता
राक्षिता अन्तिकमहोरलमा सनिवृष्टेदारशालय यथा ताम् । ताम्र
पर्ण्या मुक्ताफलोदय इति प्राप्तद्धम् ॥ समासोक्ति रूपक च ॥

निविडोर्मिकापवनशोधनया

नियत पय पृपतसेचनत ।

शुचिभौक्तिकौघकुसुमप्रकरै

स्वसमागमार्हमुपचारकरीम ॥ ३ ॥

निविडेति ॥ निविडाना निरन्तराणा ऊर्मिकापवनाना तरङ्गवाताना
शाधनया मार्जनेन, तरङ्गवातकृकावकराशपनयनेनेत्यर्थ । निविडानां ऊ
मिराणा पवने करणे शाधनयेति वा । नियत निधित मय्यागल्यर्थ । पय
पृपतं जगवन्दुभि सेवत मेचनान् । शुचीनि निर्मञ्जानि यानि भौक्ति
कानि मुक्ता तान्यव कुसुमप्रकरा पुष्पविमरा तैश्च । स्वसमागमार्ह
स्वागमनस्यानुगुण यथा तथा । उपचारकरी म कार कुवाणाम् । एतांशो
सरितमगमदिति सम्बन्ध ॥

अभिशाङ्क्य हास्तिपकराश्चलतो

निजभञ्जन निवटभूमिरह ।

प्रतिविम्बसपदवलम्बनत

प्रविशन्ति यत्र भयवन्त इव ॥ ४ ॥

अभिशाङ्क्येति ॥ निरुभूमिरह आगमा वृक्षा । दाभितकस्य गज
समूहस्य कारावस्तत दुष्प्रण । निजभञ्जन स्वैरां भद्रम् । अभिशाङ्क्य
सप्तम्य । भयवन्त भीता इव । प्रतिविम्बसपदवलम्बनत प्रतिगृह्याया

मपरचाश्रमणेन प्रतिविम्बव्याजेनति भाव । वत्र यहा ताम्रपर्णामि ।
प्रविशन्ति ॥

नभस प्रसादमवलुण्टयितु

लघु चालिताल्लहरिमोगिमुखान् ।

अवपातितै किमभितो धरणै-

रनुविम्बनै स्फुरति याम्बुमुचाम ॥ ५ ॥

नभस इति ॥ या ताम्रपर्णा । नभस आकाशस्य । प्रसाद नै-
र्मल्यम् । अवलुण्टयितु चारयितुम् । लघु द्रुतम् । चालितात् उपयुक्तात् ।
लहरि बीचरव भोगिमुख उरगास्थ नाम किञ्चिच्चौयसाधनमायुध
तस्मान्, नद्य प्रयोगेणत्वर्थ । अभित समतात् । अवपातितै विशकलि
तत्वात्पातितै । धरणं किं प्राप्ता किमेने इत्युत्प्रेक्ष्यमाणं, तद्वस्थितैरि
त्यर्थ । याम्बुमुचा मेघानाम् । अनुविम्बनै प्रातर्विम्बै । स्फुरति शोभते ॥

सलिलभ्रमाविरतजृम्भिकया

तटमृत्तिकाहरणदोहलत ।

अपि फेनखण्डसितगण्डतया

विधृणोति सत्त्वमिव या विधृतम् ॥ ६ ॥

सलिलेति ॥ सलिलभ्रम जलावर्त एव आवरता सततप्रवृत्ता
जृम्भिका मुखव्यादान तथा । तटमृत्तिकाया तारमृद हरण कर्षणमव
मृत्तिकाया आहरण आहार तत्र दोहलत अभिलाषण । फेनखण्डसित
गण्डतया फेनखण्ड डिण्डोरापण्ड एव सित शुभ्र गण्ड कपोल यस्या
स्तस्या भावेनापि । या ताम्रपर्णा । विधृत भ्रतम् । सत्त्व जन्तु गर्भनि

त्यर्थः । वृणोति प्रसाशयतीव । मत्त्व विवृतमिव विवृणोतीत्यन्वयो वा ।
गर्भिणीचिदाना जृम्भादीनां विद्यमानत्वादियमपि गर्भिणीव भार्णीति
भावः ॥

अवलोक्य यत्पयमि वारिमुचा-

मनुविम्बमाकलितपङ्कधियः ।

अवगाहनाय पदमर्पयितु

चकिता भवन्ति मदपेचकिन ॥ ७ ॥

अवलोक्येति ॥ मदपेचकिन मत्तगता । यस्या ताम्रपण्यां पर्याप्त
जले । वारिमुचां मेघानाम् । अनुविम्ब प्रतीविम्बम् । अवलोक्य दृष्ट्वा ।
आकलिता जनिता पङ्कधी कर्मसुद्धिः पङ्कधम इत्यर्थः येषां ते तांशा
गन्तः । अवगाहनाय अवनरणाय मत्तनायः । पद चरणम् । अर्पयितु
निधायितुम् । चकिता भीता । भवन्ति । भ्रान्तिमान् ।

अलिनां निशम्य फलगानमुधा-

मरविन्दमन्ततिषु कन्दलिताम् ।

प्रमदेन या विवृणुते पुलसा-

न्प्रथमानशैवलपलाशमिषान् ॥ ८ ॥

अलिनामिति ॥ या ताम्रपर्णी । अरविन्दमन्ततिषु पद्मसदृशेषु ।
कन्दलितां विशृङ्खाम् । अलिनां शृङ्खलानाम् । फलगानमुधा मधुगानामृतम् ।
निशम्य ध्रुवा । प्रथमानशैवलपलाशमिषान् ६१ प्रकटीभवतीनां दत्ता
वाराणां जलनर्त्तनां म्यात्रेण । प्रमदेन गन्तोपेण । पुलसन् रोमाशान् ।
विवृणुते प्रसाशयति । स्वापङ्कधोत्प्रेक्षा ॥

अधिवारिजातमुखमर्पयितुं

मधुपैणनाभितिलकं महितम् ।

प्रतिविम्बितद्युमणिविम्बमिपा-

द्वहतीव या मुकुरमूर्मिकरे ॥ ९ ॥

अधिवारीति ॥ या । अधिवारिजातमुख पद्म एव मुखे । महित श्रेष्ठम् । मधुप' भ्रमर एव एणनाभितिलक. कस्तूरीविशेषक तम् । अर्पयितु न्य-
सितुम् । प्रतिविम्बितद्युमणिविम्बमिपान् प्रतिफलितसूर्यमण्डलव्याजेन ।
जर्मिकरे तरङ्ग एव हस्ते । मुकुर दर्पणम् । वहति धारयतीति । रूपकं
उत्प्रेक्षा समासोक्तिश्च ॥

पतदुत्पतज्जलपतद्गुटिका-

विहृतिव्यपाहृतनिमेषतया ।

अभिवृद्धमश्रु किल या भजते

मकरन्दविन्दुमरविन्ददृशि ॥ १० ॥

पतदिति ॥ या । पतन्त अवतरन्तः उत्पतन्त उड्यमानाश्च ये जल
पतन्त. जलपक्षिण त एव गुटिका' गोलका' ताभि या विहृति विहार
तया व्यपाहृत निरासित निमेषः नेत्रस्यन्द. यस्यास्तखा भावेन । अर-
विन्ददृशि पद्मरूपे नयने । अभिवृद्ध प्रवृद्धम् । अश्रु किल नेत्रजलमिव ।
मकरन्दविन्दु मधुक्वणम् । भजते प्राप्नोति । मकरन्दविन्दुमेव अश्रु भजते
किलेति वा ॥ रूपकं उत्प्रेक्षा च ॥

शरधारयैव वक्त्रचामरव-

त्कुटिलोर्मिचापकुहरोद्गतया ।

प्रतिवृलभेदनकरी प्रथते

स्फुटवाहिनीप्रिलसिता भुवि या ॥ ११ ॥

शरेति ॥ वक् वलान्व चामर अस्यास्ताति वक्चामरवान् कुटिल
चर्चाकृतश्च य ऊर्भिन्वाप तरङ्ग एव धनु तस्य कुहरान् रन्नात् मध्या
दिति यावत् उद्गतया निर्गतया । शरधारया जलप्रवाहेणैव वाणवर्णन,
वाणाप्रेणेति वा । प्रतिवृत्त सर्वस्यापि कूटस्य भेदनकरी भद्रिका, प्रात
कूलाना शनूणा भेदनकरी भेरी । या ताम्रपर्णी । स्फुट व्यक्त वाहिनी
विलम्बित नदीविलास सेनाविलासश्च यस्य सा तथोष्ठा गती । भुवि
भूलोके । प्रथते प्रसिद्धा भवाते ॥

कुटिलभ्रमालिलगुडभ्रमणा-

च्छफरीरुपाणशतचालनत ।

अवगर्जनान्नरपते सुभटा-

ननुयाति पत्रिभरणादपि या ॥ १२ ॥

कुटिलेति ॥ या । कुटिलाना वक्राणा मण्डलाकाराणामित्थं
भ्रमणा आवर्ताना आलि पदचिरेव ल्गुडभ्रमण यष्टिभ्रमण तस्मान् ।
शफर्ये मन्स्यविशया एव कृपाणा राज्ञा तेषा शतस्य चात्नत भ्रमणान् ।
अवगर्जनान् साउलध्वने सिंहनाशश्च । पत्रिणा पत्रिणा क्षणान् च
भरणान् पोषणात् धारणादपि । नरपते राज्ञ । सुभटान् समीचीनान्
योधान् । अनुयाति अनुकरोति । उपमा ॥

अदर्मायरोधसि निवेशमसा-

वक्कल्य र्पभरित्तम् रिपो ।

व्यसृजद्विमाथकरणाभिमनाः

पृतनापतिं स पुरतो नृपतिः ॥ १३ ॥

अदसीयेति ॥ सः अमौ नृपतिः मलगराजकुमारः । अदसीयरोधमि
ताम्रपर्णाकूले । निवेश सेनाधिवेशनम् । अवशल्प्य कृत्वा । दर्पभरितस्य
गर्वपूर्णस्य । रिपोः शत्रोः । विमाथकरणे नाशने अभिमनाः उत्कर्णितः
सन् । पुरतः पुरस्तात् । पृतनापतिं सेनापतिम् । व्यसृजत् प्रेषयामास ॥

अथ निर्यथौ मतिविपर्ययतो

गिरिदर्यमेयजयतूर्यरवः ।

स च सङ्गराय चतुरङ्गबलै-

स्तिरयन्दिशस्तिरुवटिक्षितिपः ॥ १४ ॥

अथेति । अथ अनन्तरम् । सः तिरुवटिक्षितिपः तिरुवटिराजध्व ।
अनन्तशयननृपतीनां 'तिरुवटि' इति विरुदनाम । गिरिदरीषु पर्वतगुहासु
अमेयः मातुमशक्यः जयतूर्यरवः जयमेरीध्वनि यस्य तथोक्तः । चतुरङ्ग-
बलैः रथगजचतुरंगपदातिरूपैः चतुर्विधैः सैन्यैः । दिशः काष्ठा । तिरयन्
आवृण्वानः सन् । सङ्गराय युद्धाय । मतिविपर्ययतः बुद्धिव्यत्यासात् ।
निर्यथौ निर्गतवान् ॥

उभयोर्व्यराजदुरुसैनिकयोः

क्षणमन्तरालवसुधा वितता ।

विहितोऽवकाश इव वीररमा-

विबुधीन्वयंवरविहारकृते ॥ १५ ॥

उभयोरिति ॥ उभयो द्वयोः । उरुसैनिकयोः महतो सैन्ययोः ।

वितता विस्तीर्णा । अ-तराश्वसुधा मध्याभूभाग । वीररमा वीरलक्ष्मी
विबुध्य देवाश्चय वरगार्धमागता अप्सरस इत्यर्थं तामां स्वयवरविहा
रवृत्ते स्वयवरलीलानिमित्तम् । ' स्वयवरविवाहकृते ' इति पाठान्तरम् ।
विहित कल्पित । अवकाश प्रदश इव । क्षणम् । व्यराजन् शुश्रुमे ॥

पृथगासिका पृतनयोः श्रितयो-

रयकाशभूरजनि या महती ।

युतयोर्मिथो युगपदाग्रमितु

चकितेव सा चरमभागमगान् ॥ १६ ॥

पृथगिति ॥ पृतनयोः उभयोरपि मेनया । पृथगासिकां पार्श्वक्ये
नावस्थितिम् । श्रितयोः प्राप्तयोः स्वस्वभागावस्थितयोः स-योरित्यर्थः ।
महती विशाला । या । अवकाशभू मध्यभूमि । अपान जाता । मा भूम ।
पृतनयोः । युगपत् एकात्रे । मिथ परस्परम् । आग्रमितु प्रधापितुम् ।
युतयोः मगतया मत्स्योः । चाकता भीतिव । चरमभाग पश्चाद्भागम् ।
अगान् गता । उत्प्रेक्षा ॥

अधिवृण्ठवेगहयमण्डलिका-

गुरपण्डिताण्डवितमुण्डशतम् ।

भुजदण्डवृण्डलितचण्डधनु-

श्च्युतकाण्डहिण्डितविशुण्डगजम् ॥ १७ ॥

अधिवृण्ठेति ॥ इत पृथ्वतुष्टयमेकान्वयम् । एतारण जग्य
अजनिष्टेयुत्तरेणान्वयः । अधिवृण्ठवेगानां अग्रनिबद्धरयाणां हयानां
अश्वानां मण्डलिकायां चक्रध्रमणे गुरपण्डेन शरममूहन तण्डावतानि
मन्दितानि दूरत निस्तनीत्यर्थं मुण्डशतानि मण्डकान्तानि यस्मिन् ॥

मुञ्जदण्डं बाहुदण्डं कुण्डलितेभ्य चक्षितेभ्य आरोपितमौर्वीकेभ्य इत्यथ
चण्डभ्य क्रूरेभ्यश्च धनुर्भ्य चापेभ्य ञ्युतं निर्गतं काण्डं बाणं हि
ण्डिता दूरतो निरस्ता विशुण्डा छप्रकरा गजा यस्मिंस्तत् तथोक्तम् ॥

मदधन्यसामभवसैन्यफरो-

परिनुन्नदन्तविधृतान्यभटम् ।

शरपातवीतगुणयोधधनु-

स्वरिताधिरोपितसिराततिरुम् ॥ १८ ॥

मदेति ॥ मदधन्या मत्ता ये सामभवा गजा तेषा सैन्येन सेनया
तत्समूहेनेत्यथ करे शुण्डाभि उपरिनुन्ना ऊर्ध्वं क्षिप्त्वा दन्ताविधृता
दन्तस्यूताश्च अन्यभग्न शत्रुयाथा यस्मिंस्तत् तादृशम् । शरपातेन
बाणपतनन वीतगुणानि त्वगतमौर्वीकाणि यानि शोषधनूपि भटचापा
तेषु स्वरित रणेन यथा तथा अधिरोपिता मौर्वीकेन उपयोजिता सिरा
तति नाडीसतति यस्मिंस्तत् तथाक्तम् ॥

पिशितस्पृहोत्तरलग्नभ्रगर-

त्पवनप्रबुद्धशरमुग्धभटम् ।

इतरेतरासिहतवीरकृत-

शुचरीकरप्रहपुन कलहम् ॥ १९ ॥

पिशितेति ॥ पिशितस्पृहया मासलाभेन उत्तरलग्ना ऊर्ध्वं बलता
पृष्ठाणा पक्षिविशपाणा गरुत्पवनेन पक्षवातेन प्रबुद्धा चेतिता शरमुग्धा
पूर्वं शरपतनन मूर्च्छामधिगता भग्न यस्मिंस्तत् तादृशम् । इतरेतर परस्पर
इतरेतरस्य परस्परस्य न आसिना खड्गेन हता ये वीरा तै हृत आरब्ध
शुचरीकरप्रहे एवस्था अप्सरस्ता विवाहविषय पुन कलह यस्मिंस्तत् ॥

अविचारितस्वपरयोऽमना

दृत्तजीविमस्थिरजयापजयम् ।

अजनिष्ट जन्यमनयोर्लियो

रपि नारदनेन यददृष्टगरम् ॥ २० ॥

अविचारितेति ॥ अविचारितस्वपरयाथ अनागचितस्वपक्षपर
पक्षभङ्गम् । अनागतर्षात् अगणतप्राणम् । अस्थिरैः जयापजयौ यस्मि
न् । अयं युद्धम् । अनया । अय्या । गैभ्यया । अजनिष्ट जालम् ।
यन् युद्धम् । नारदनाथ । अष्टचर पूरे न दृष्टम् ॥

अपर सरोपमहितेन हृत

पतितोऽपि कुम्भफलकारकरिणः ।

अविलम्बमम्बरचराम्बुनद-

क्षकुचकुम्भिकुम्भमवलम्बितवान् ॥ २१ ॥

अपर इति । मरुत काय मद् । अहितेन शत्रुणा । हृत । अपर
शत्रुभ्य वा । अद् भट । करिण गजस्य । कुम्भाफलवान् पलकगणान्
नस्तवान् । पतित मग्नपि । अविलम्ब मम्बरम् । मम्बरचराम्बुनद
नवाह्रय कुच स्तन एव कुम्भिकुम्भ गजमस्तक तम् । अवलम्बित
व न् आगतवान् ॥

रिपुणा निवृत्तभुन एव परी

न्यपन स्वपातितपराश्रमत ।

अनद्वन्द्वु श्रणमधो भ्रमणै

स भुक्तो ररभ युधि त शयितम् ॥ २२ ॥

रिपुणेति । पर अन्य वक्षित् । रिपुणा शत्रुणा । निकृत्तभुज
छिन्नबाहु समेष । न्यस्तत् पतितवान् । स भुज खण्डितो बाहु । धनु
चापम् । अचहत् अमुषन् सन् । अध भूमौ । ध्रमणै वरुणै । युधि
युद्धे रणभूमावित्यर्थ । शयित पतितम् । त भटम् । स्वपातित स्वे
न खण्डित य पर शत्रु तस्य आक्रमत आक्रमणात् । क्षणम् ।
ररक्ष पालितवान् । स्वपातिपतदाक्रमत ' इति पाठ तु स्वपातिना पति
तोपरि अवतरता पतता पक्षिणा आक्रमत इति व्याख्येयम् ॥

महतो मदेभशिरसो दलिता

न्मणिभिश्च्युतै सिकतिले फलके ।

परदारणात्प्रहरण मसृण

समराय कोऽपि समशातयत ॥ २३ ॥

महत इति । काऽपि वार । दलितात् विदारितात् । महत बृहत ।
मदभशिरस मत्तगनकुम्भात् । च्युतै गलितै । मणिभि मौक्तिकै ।
सिकतिल बालुकावाते । फलके चर्मणि । परदारणात् शत्रुखण्डनात् ।
मसृण कुण्ठितधारम् । प्रहरण आयुधम् । समराय युद्धाय । समशातयत
सम्यगुत्तजितवान् ॥

करकुन्तकोटिदलितात्करिण

क्षतजेन कुम्भफलकात्क्षरता ।

अपरो व्यराजदभित स्नपितो

विहिताभिषेक इव वीरपदे ॥ २४ ॥

करेति ॥ अपर अन्य वक्षित् । करकुन्तकोटिदलितात् हस्तस्थि
तस्य प्राप्तस्य अग्नेण विदारितात् । करिण गजस्य । कुम्भफलकात् फलकस

दशात् मस्तकात् । कुम्भयुगलादिति पाठान्तरम् । क्षरता प्रवहता । क्षतजेन
रक्तेन । अभित समन्तात् सर्वावयवावच्छेदेनेत्यर्थ । स्नपित मज्जित
सन् । वीरपदे वीरस्थाने । विहित कृत अभिपेक्ष पद्मभिपेक्ष यस्य स
तथोक्त इव । ध्यराजत् राजति स्म ॥

समतासहं शशिकुलेशवल

युधि केरलस्य युगपत्पृतनाम् ।

प्रसितुं समैहत्त मदमहिला

प्रलयाम्युराशिपरिभाधिरवम् ॥ २५ ॥

समतेति ॥ समतासह सादृश्यमसहमान अनुपममित्यर्थ । प्रलया
म्युराशिपरिभाधिरव प्रथमकालममुद्रतिरस्कारिगणित च । शशिकुलेशवल
चन्द्रवशार्धाशराम्युतरायस्य सैन्यम् । युधि युद्धे । मदमहिलां दर्पकतु
पाम् । केरलस्य चेरराजस्य । पृतनां सैन्यम् । युगपत् एकदेव । प्रसितु
भक्षयितु नाशयितुमित्यर्थ । ऐहत्त चप्रते स्म इयेव वा ॥

कति चित्करालकरवालिकया

कतिचिन्न कुन्तलतया शितया ।

विशिष्यै परे शितमुग्रैरभव-

न्विभुमेनया विदलिता विमता ॥ २६ ॥

वतीति ॥ विभुमेनया भय्युतरायसैन्येन । कतिचिन् कतिपये । वि
मता शत्रव । करालया भयकरया । करवालिकया मर्त्रेण । विदलिता
राण्डिता । अभवन् । कति विष । शितया तीक्ष्णया । कुन्तलतया प्रा
गवज्ञया । विदलिता अभवन् । परे अन्ये केचन । शितमुग्रं तीक्ष्णधारं ।
विशिष्यै शर्षे । विदलिता अभवन् ॥

अवकीर्णकणकनकाभरणा

हननाजहृत्किणगणासतटा ।

करतो विनिर्गलितरुद्धधनु -

परिधादिमप्रहरणप्रकरा ॥ २७ ॥

अवकीर्णोति ॥ षड्द्रव्यमकावयम् । अवकीर्णानि परितः क्षिप्तानि कणकनकाभरणानि कनकमयानि कर्णभूषणानि येषां त तथोक्ता । हननं प्रहारेण अजहृत्किणगणानि अविगतवर्णनविद्वसमूहानि असतटानि भुजशिखरप्रदेशा येषां तथोक्ता । करत हस्तभ्यः । विनिर्गलितानि अयुक्तानि खड्गधनुः परिधौ लोहवद्धाः त्र्युडभेद एतदादिमानि प्रहरणानि आयुधानि येषां ते तथोक्ता ॥

अधमौलिनेष्टनदुकूलशिखा

स्तरणे रणे कुणपभुक्छरणे ।

विपुलासकूटविगलद्रुलया-

श्चिरमस्वपन्सपदि चेरभटा ॥ २८ ॥

अथेति ॥ विपुलात् विशालात् असकूटात् असाक्षरत्वात् विगलत् अवमान वलय अङ्गद येषां ते तथाक्ताश्च स त । 'विलसद्रुलया इति षष्ठीतिरम् । चेरभटा चरराजयाथा श्लथानां शथि उवचनानां व्यवमानानां मौलवष्टनदुकूलानां उष्णपभूतक्षौमाणां शिखा अश्लथान्यव आस्तरणानि चिक्कम्बलानि यस्मिन्स्तस्मिन् तथोक्त । शिखाभि आस्तरण आच्छादन यस्पति वा । कुणपभुजा शकभोचिना अग्रगामायुप्रभूर्तना पिशाचादीनां वा शरण रक्षितरि गृह वा । रणे युद्ध । चिर दीर्घकालम् । अस्वपन् सुप्तवन्त सृता इत्यर्थः ॥

निहतावशिष्टसुभटानुगतो

विजयिष्णुसैन्यमधिजन्यममुम् ।

अभिगम्य चोलपतिनानतवा-

नपरावतारममरेन्द्रतरोः ॥ २९ ॥

निहतेति ॥ (चेरराज) । निहतावशिष्टं. हतशेषं. सुभटं अनुगतं अनुयातं. सन् । अधिजन्यं युद्धे । विजयिष्णुसैन्यं जयशाल-सैन्यम् । अमरेन्द्रतरोः. कल्पकवृक्षस्य । अपरावतारं मूर्त्यन्तरमिव स्थितं महावदान्बभिल्यर्थः । अमुं मलगनृपतिम् । चोलपतिना चोलराजेन सह । अभिगम्य प्राप्य । आनतवान् प्रणतवान् ॥

अयमर्पितस्तव पदाम्युजयो-

रधम. स तिर्यटिर्धर्मपरः ।

इति तं निगत्य समदान्द्विरदा-

नुपदीचकार रयगांस्तुरगान् ॥ ३० ॥

अयमिति ॥ अरमपरं अधर्मावक्तं । अधमं नीचं । अयं स. तिर्यटिः तिर्यटिराजः । तव । पदाम्युजयो. पादपद्मयोः । अर्पितः दत्ता शरणं गत इत्यर्थः । इति । स मलगनृपतिमुत्तमम् । निगत्य उन्ना । समदान् मत्तान् । द्विरदान् गजान् । रयगान् वेधेन गच्छन् । तुरगान् अश्वान् । उपदी-चकार उपायनीकृतवान् ॥

अनुगृह्य नद्यममुरक्षणतः

स्थितिमाश्रये तिर्यटिश्रितिपम् ।

अपि पाण्ड्यभूपमदसीयपदा-

भ्यधिकप्रतिष्ठमतनिष्ठ नृप ॥ ३१ ॥

अनुगृह्यति ॥ नय नीतमार्ग । स्थितिमान् निष्ठावान् । नृप
सत्यराजकुमार । नम्र विनतम् । तिष्ठवगिक्षातप तिष्ठवैराजम् । असुर
क्षणत प्राणरक्षया । अनुगृह्य । पाण्ड्यभूप पाण्ड्यराजमाप । अदसीयपदान्
तिष्ठवान् नृपसबन्धिन म्थानान् अभ्यभिज्ञा प्रतिष्ठा । स्थिति यस्य तम् ।
अतनिष्ठ अकुरुत ॥

शयने शयानमुदधिं समया

पदसौरभोर्मिपरिणाहवति ।

अथ नन्तुमच्युतमगादवने

रधिभूरनन्तशयनाभिमुखम् ॥ ३२ ॥

शयनेति ॥ अथ । अवने आधभू पृथ्वीपति । उदधिं समया
समुद्रसमीप । पदानां शब्दानां यत् सौरभ परिमल सौशब्द्यमिति यावत्
तस्य ऊर्मिणा वीचाना सपत्नीनामित्यथ परिणाह आभोग अस्यास्तीति
तस्मिन् । शयन आदिशेष आदशपस्य पतञ्जलिरूपेण शब्दमाधुवान
णायकवादिति भाव । शयानम् । अच्युत पद्मनाभम् । नन्तु वा दत्तम् ।
अनन्तशयनाभिमुख अनन्तशयननामकनगर अभिमुखीकृत्य तदुद्दिश्ये
त्यथ । अगात् गत । एतावन्पय त प्रमिताक्षर इतम् ॥

आवासभूरुचुलकदन्नमहान्बुराशे

रन्तर्मुखस्य ह्यरन्नखनि सुमेपो ।

साम्राज्यभूरगहचन्दनवाटिकाया

मार्गेऽजनिष्ठ मल्याद्रिरमुष्य दृष्टयो ॥ ३३ ॥

आवासभूरिति ॥ चुठरुदन्न चुठरप्रमाणक महाम्बुराशि महाम
मुद्र यस्य तस्य । 'चुठरुदमहाम्बुराशि इति पाठान्तरम् । अथमेव च
पाठ माधीयान्, द्रव्यमज्जदघ्नचारुध्वमान एव विधानात् । चुठरुदोद
चुलकीकृतचल महाम्बुराशि यस्मात् तथा व्याख्येयम् । अन्तर्मुष्यस्य
योगिन अगस्त्यमहर्षिरित्यर्थः । आवासभू निवासस्थानम् । मुमयो मन्मथ
स्य । ह्यरन्न अभ्येष्ट दक्षिणवात स एव रश्मि तस्य गनि आकर दक्षिणा
निलजमभूमिरित्यर्थः । अगस्त्यां कागगस्त्यां चन्दनानां पत्तीराणां च
वाटिकाया पदके । साम्राज्यभू चक्रवर्ति वस्थान तदुत्पत्तिरपत्तिभूमि
रित्यर्थः । मत्रथाद्रि मलयपर्वत । अमुष्य अस्य राज्ञः । दृष्टया नयनयो ।
मार्गे पथि । अजनिष्ठ जात दृष्ट इत्यर्थः । घस्मन्तितिलकम् ॥

वीथीप्रभुवुद्धा विहारनिरता विशिष्य धूर्तीभर

साम्राया तरलोर्मिकाविरचितप्रेङ्गोलिकाकेलिका ।

लक्ष्यालक्ष्यरदा पय षण्मिपाटम्यालका पट्पदै

सेनाध्रान्तिमपाहरन्ति शिशव श्रीगण्डशैलानिला ॥ ३४ ॥

वीथीप्यिति ॥ शिशव अभङ्गा । धर्मलक्ष्मीलानिग चन्दनाद्रम
मारा मत्रयवातपोता इत्यर्थः । 'धर्मधर्मिन्' इति पाठान्तरम् । अ
म्बुराशि पद्मानाम् । वीथीषु पराशुषु वरममुष्य । विहारनिरता क्रीडागता
गता । धूर्तीभर रजपुत्रम् । विशिष्य विशीर्यः । साम्राया साम्प्र
व्याम् । तरङ्गिणि शमन्ताभि ऊर्मिकाभि वागीभि विरचितना कृता
प्रह्लादकाके' इति पाठविहार ५वां ले तथाञ्छा । साम्राया धूर्तीभर

विक्षप्यति वा । पय कणमिपात् तलविदुव्याचन । लक्ष्यालक्ष्यरदा
दृश्यादृश्यदत्ता । पटपद भ्रमरै । लम्बालसा उम्बमानचूणकुतगव
सन्त । सनाधार्ति सैन्याना धमम् अपाहरति अपनया त । रूपक
परिकरश्च । शार्दूलविक्राडित वृत्तम् ॥

मैनाकप्रमुखैर्महीधरकुलैर्माहेन्द्रभीत्याकुलै

र्मत्वा शोपमपामपाङ्कितचमूरार्जारजोमण्डलै ।

अभ्युत्थानमिवाचरन्तमसकृत्प्रेङ्खत्तरङ्गच्छला

दद्राक्षीन्निधिमम्भसा स नयनायाम मिमान किल ॥३५॥

मैनाकति ॥ स नृपति । अपाङ्कित दृष्ट चमूरार्जारजोमण्डल सन्व
समूहोद्घापितधूलापटत्रैस्तस्तथाक्तै । अपा जलानाम् । शापम् ।
मत्वा विचाय । माह द्रभीत्याकुलै इन्द्रागतन भयन व्याकुलै । मनाक
प्रमुख मैनाकप्रभृताभ । महाधरकुलै पर्वतसमूहै सह । महाधरकुलै
अपा शाप म वर्ति या । असकृत् मुहुमुहु । प्रङ्खत्तरङ्गच्छलात् चउता
तरङ्गाणा व्या न । अभ्युत्थान अ यत्र गमनाय उत्पवनम् । आगत
कुवाण मव स्थितम् । नयनायाम दशनशाक्तैर्ष्यै स्वनर्तवपुल्य वा ।
मिमान किल परिमातमिव च स्थितम् । अम्भसा निर्धि समुद्रम् ।
अदार्भीन् अपदयत् । नयनायाग मिमान किञ्च इति पाठांतरम् ।
उत्प्रक्षा । शार्दूलविक्राडित वृत्तम् ॥

इति पष्ठ सर्ग ॥

परिष्कृतिनिवेदनम् ।

महाशयानां नैतदाश्वयम्, यदमुद्रितस्य ग्रन्थस्य प्रत्यादशकम् प्रथमं
नादगुद्धीना तदगुद्धिपरिहारपूर्वकं समीचानं पाठमुपयता तदशयत्त
मात्सानां व्याख्यातृणां भूयसां मभवान्त तत्र तत्राक्षरतः पदता याजना
नाऽप्यता भावतो पाठाद्वरणतश्च प्रमादा इति तादृशऽस्मिन्प्रच्युतराया
भ्युदयऽप्य तत्र तत्र पतितानि स्थलितानि । परं तु पुनः परिशील्य
नाया यानि नाम साप्रथमस्फुरन् तानीदानां पाराह्वयते ।

पुट	पङ्क्ति	परिष्कृतम्	पुट	पङ्क्ति	परिष्कृतम्
७	१७	यत्तमसो	१२८	१	रायण
	२१	भयार्थिना	,	७	अत्रकृतवर्ता
८९	१०	क्रीडा यथा	,	१३	गिता मविद्यायाः
१०३	७	प्रत्यर्न विचलति			चक्रा
१०८	८	धात्रया	१३०	१७	इतिसाम
	६	चालय चालराज	१३९	९	धात्रय
	१३	भूपति ।		१४	चालयम् ।
११८	८	सवर्धिनम् । गाध	१४१	११	विदुभ मचनत
		तत्स्पर्श	१४४	१०	पतद्गु

प्रथमसर्गे १० पद्य या विधु रिमाहिनी मूर्तिमत्य मुमनाजनाय
लक्षमन्वया वा । द्वितीयसर्गे १७ पद्य व्याख्यान चकुरित्यनन्तर अप
ह मयारभ्य षड्व इत्यन्त प्रमादपतित तत्ताऽप्यनयम् । २६ पद्य व्याख्यान
अनुक्तम् । आदत्त नाभिलाष । अभूत् । पुनश्चानाम नि नमप्यग
नप्रमहदाण्याभ्यापत्यथ इति व्याख्ययम् । ४० पद्य प्रतिबन्ध
गपत्या इति पाठ इदानीं सुपलब्ध । मपदा अगाभि इति यत् ।
भया इति व्याख्ययम् । अगाभीतानं भाव लुट् । चतुर्थसर्गे ३० पद्य
अनुक्तस्ययम् इति इति कयाविशयण वा । पञ्चमसर्गे ४९ पद्य
प्रभादेवलयन विश्वार्थि इति इति अभ्यासा भवति यमात्तन प्रभा
वात्तमन्वयः । इति व्याख्ययम् । षष्ठसर्गे १० पद्य उद्योगिकया
महोदय । उभया मवाद्या इति व्याख्ययम् ।